

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İBN ABDİLBERR'İN MALİKÎ FIKHINDAKİ YERİ

Ömer ÜNVERDİ

YÜKSEK LİSANS

ADANA / 2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İBN ABDİLBERR'İN MALİKÎ FIKHINDAKİ YERİ

Ömer ÜNVERDİ

Danışman: Prof. Nâsi ASLAN
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Alparslan ALKIŞ
Jüri Üyesi: Doç Dr. Mustafa HAYTA

YÜKSEK LİSANS

ADANA / 2025

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Ana Bilim Dalında YÜKSEK
LİSANS / DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan:
(Danışman)

Üye:

Üye:

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

.../.../2015

Prof. Dr. Serap ÇABUK

Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 28/09/ 2025

İMZA

Ömer ÜNVERDİ

ÖZET

İBN ABDİLBERR'İN MALİKÎ FIKHINDAKİ YERİ

Ömer ÜNVERDİ

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Nâsi ASLAN

Eylül 2025, 158 sayfa

Endülüs coğrafyasında yetişmiş İslam alimlerinden olan İbn Abdilberr, içtihat derecesine ulaşmış bir fakih olmanın yanı sıra, hadis, tarih, edebiyat ve biyografi alanlarında eserler vermiş yetkin bir alimdir. Endülüs'ün merkezi Kurtuba'da eğitimine başlayan ve ömrünün sonuna kadar ilmi çalışmalarını sürdüren İbn Abdilberr, ilmî birikimini telif ettiği eserler ve yetiştirdiği öğrenciler vasıtasıyla sonraki nesillere ulaştırır. Zamanında ortaya çıkan bazı iç karışıklılar ve güvenlik nedeniyle farklı şehirleri dolaşan İbn Abdilberr, fıkıh ve hadis alanında tanınır olur. Döneminin yöneticileri kendisinden istifade etmek için, onun derslerine katılırlar. Toplum nezdindeki değeri ve fikhî bilgisi nedeniyle kadılık görevine layık görülen İbn Abdilberr, farklı şehirlerde bu görevi yerine getirir. Yoğun ilmi çalışmalarda bulunan İbn Abdilberr, diğer İslam merkezlerinden Endülüs'e yapılan ilmi yolculuklar vasıtasıyla meşhur fıkıh ve hadis alimlerinin ilk kuşaklara ait eserlerini okuyan hocalardan ders ve icazet alır, böylece ehl-i hadis fakihler arasında kabul edilir.

Mısır, Kayravan, Medine ve Bağdat okullarından etkilenen Endülüs Malikî ekolü, pek çok değerli fakih ve alim yetiştirmiştir. İmam Malik'in öğrencileri vasıtasıyla oluşup gelişmeye başlayan Endülüs Malikî ekolü, İbn Abdilberr ve onun gibi alimler vasıtasıyla içtihadı teşvik eden ve asli kaynaklara dönüşü temel alan kıymetli çalışmalara ev sahipliği yapmıştır. İbn Abdilberr, usulde takip ettiği mezhep Malikî sistemi olmasına rağmen, eserlerinde farklı ekollerin görüşlerine de yer vermiştir. Bu durum onun, fikhî görüşleri irdelemeden ve kaynaklarla irtibatlandırmadan körü körüne kabul etmeyen bir fakih olduğunu açıkça göstermektedir. Telif ettiği eserleri, yetiştirdiği öğrenciler, fikhî görüşleri, mezhebin ilk kaynaklarına olan vukûfiyeti, içtihadı değer verip taklidi eleştirmesi, onun Malikî fikhindeki yerini göstermesi açısından önemlidir.

Anahtar kelimeler: İbn Abdilberr, Endülüs, Malikî, mezhep, fıkıh.

ABSTRACT

IBN ABDILBERR'S PLACE IN MALIKÎ FIQH

ÖMER ÜNVERDİ

Master Thesis, Department of Basic İslamic Sciences

Supervisor: Prof. Dr. Nâsi ASLAN

September 2025, 158 pages

Ibn Abdülbar, one of the Islamic scholars who grew up in the Andalusian geography, is not only a jurist who has reached the degree of *ijtihād*, but also a competent scholar who has produced books in the fields of *hadith*, history, literature and biography. Ibn Abdülbar, who started his education in Cordoba, the center of Andalusia, and continued his scientific studies until the end of his life, conveyed his scientific knowledge to the next generations through the works he wrote and the students he educated. Ibn Abdülbar, who traveled to different cities due to some internal turmoil and security reasons, became known in the fields of *fiqh* and *hadith*. The administrators of his time attended his lectures in order to benefit from him. Ibn Abdülbar, who was deemed worthy of the post of judge due to his value in the eyes of society and his knowledge, fulfilled this duty in different cities. Engaged in intensive scientific studies, Ibn Abdülbar received lessons and permission from teachers who read the main books of the first generations of famous *Malikî fiqh* and *hadith* scholars through scientific journeys from other Islamic centers to Andalusia, thus he was accepted among the scholars of *hadith*.

Influenced by the schools of Egypt, Kairouan, Medina and Baghdad, the Andalusian *Malikî* school has trained many valuable jurists and scholars. The Andalusian *Malikî* school, which was formed and started to develop through Imam Malik's students, hosted valuable studies that encouraged *ijtihād* and based on a return to primary sources, through Ibn Abdülbar and scholars like him. Although the sect he followed in methodology was the *Malikî* systematic, Ibn Abdülbar also included the views of different schools in his works. This situation clearly shows that he is a jurist who does not blindly accept *fiqh* views without examining them and correlating them with the sources. His books, the students he educated, his *fiqh* views, his knowledge of the first sources of the *Malikî* sect, his appreciation of *ijtihād* and criticism of imitation

are important in terms of showing his place in Malikî jurisprudence.

Keywords: Ibn Abdilberr, Andalucia, Malikî, sect, fiqh.

ÖNSÖZ

Hicri 4. ve 5. yüzyıllarda yaşamış olan Malikî mezhebi fakihî İbn Abdilberr'in mezhepteki konumunu ele aldığımız bu çalışma, onun belirli bir döneme ve coğrafyaya ait bir alim olmasından öte, günümüze ulaşan istidlal usulü ve içtihat anlayışının önemli bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Endülüs fıkıh ekolünün öne çıkan alimlerinden olan İbn Abdilberr, Malikî mezhebine mensup bir fakih, hadis ve kıraat alimi, tarihçi ve ediptir.

Fıkha dair kaleme aldığı kapsamlı eserleri, sonraki nesiller için yol gösterici mahiyette yöntemler içermektedir. Diğer Müslüman ülkelerde, genellikle eserleri üzerinde yapılan akademik çalışmalara nispeten, ülkemizde İbn Abdilberr hakkında az sayıda çalışma bulunmaktadır. Endülüs coğrafyasında yürütülen ilmi çalışmalar üzerine ülkemizde yeterli bir eğilimin olmaması, bizi Endülüs'ün önemli alimlerinden biri olan İbn Abdilberr'in bu bölgede asırlar boyunca kabul edilen Malikî mezhebindeki yeri ve önemi üzerinde çalışma yapmaya sevk etmiştir.

Tezimiz giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; İbn Abdilberr'in hayatı, sahip olduğu zengin İslam kültür mirasını kendisine aktardığı ilmi birikimi, gelişimine katkı sunan hocaları, Malikî mezhebi ve Endülüs Malikî ekolünün gelişim serüveni ele alınmıştır. İkinci bölümde; İbn Abdilberr'in fıkıh birikimine katkı yapan hocaları, İbn Abdilberr'in başta fıkıh ve hadis olmak üzere diğer alanlarda kaleme aldığı eserleri, yetiştirdiği önemli öğrencileri, İbn Abdilberr'in Endülüs'e ve yönetime olan katkıları konu edilmiştir. Üçüncü bölümde; İbn Abdilberr'in fıkıh-usul anlayışı, dinin asli ve tali kaynaklarını nasıl değerlendirdiği, Endülüs ameline yaklaşımı, İbn Abdilberr'in Malikî mezhebindeki yeri, diğer fakihlere bakışı, tercihlerde bulunurken gözettiği ilkeler, fıkhi görüşlerinde ve tercihlerinde kullandığı ıstılahlar, ayrıca İbn Abdilberr'in içtihadı verdiği önem ve taklidi eleştirmesi gibi konular değerlendirilmiş ve sonuç kısmında bu çalışmayla varılan tespitler ifade edilmiştir.

Çalışmamızın oluşturulmasında konu seçimi başta olmak üzere, kaynak temini, tezin incelenmesi ve diğer aşamalarda emeği olan tez danışmanım kıymetli hocam Prof. Dr. Nasi Aslan'a, Doç. Dr. Mustafa Hayta'ya çalışma boyunca emeği geçen bütün hocalarıma, özellikle beni sabırla ve umutla karşılayan eşime, çocuklarıma hürmet ve şükranlarımı arz ederim.

Ömer ÜNVERDİ
ADANA, 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR.....	xii

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Gerekçesi.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı	1
1.3. Araştırmanın Önemi	3
1.4. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıklar.....	3
1.5. Araştırmanın Kaynakları	4

BÖLÜM II

İBN ABDİLBERR'İN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

2.1. İbn Abdilberr'in Hayatı.....	6
2.2. İbn Abdilberr'in Kazai ve İdari Hizmetleri.....	7
2.2.1. İbn Abdilberr'in Kadılık Görevi.....	8
2.2.2. İbn Abdilberr'in Yöneticilerle Münasebeti	10
2.3. İbn Abdilberr'in İlmî Kişiliği.....	12
2.3.1. İbn Abdilberr'in Hocaları	14
2.3.1.1. Ebu Kasım İbn Dabbağ Halef b. Kasım (ö. 393/1003).....	15
2.3.1.2. İbn Cebrun Abdülvaris b. Süfyan (ö. 395/1004).....	16
2.3.1.3. Ebu Osman Said b. Nasr (ö. 395/1004)	16
2.3.1.4. Ebu Ömer Ahmed b. Abdullah el-İşbili (ö. 396/1006).....	17
2.3.1.5. Ebu Ömer Ahmed b. Muhammed b. Said b. Cesur (ö. 401/1010)..	17
2.3.1.6. Ebu Ömer Ahmed b. Abdülmelik b. Mekvi (ö. 401/1012)	18
2.3.1.7. Ebü'l-Velid Abdullah b. Muhammed b. Yusuf el-Kurtubi el-Ezdi (ö. 403/1013).....	19
2.3.2. İbn Abdilberr'in Öğrencileri	20

2.3.2.1. Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm b. Ğalib el-Farisi (ö. 456/1064).....	20
2.3.2.2. Muhammed b. Ebi Nasr Fütuh b. Abdullah b. Hümeidi el-Ezdi (ö. 491/1099).....	21
2.3.2.3. Ebu Ali Hüseyin b. Muhammed el-Ğassani el-Ceyyani (ö. 498/1105).....	21
2.3.2.4. Ebu Hasan Tahir b. Müfevvez b. Ahmed Abdullah el-Meafiri (ö. 484/1092).....	22
2.3.2.5. Abdurrahman b. Muhammed b. Attab b. Muhsin (ö. 520/1126).....	22
2.3.3. İbn Abdilberr'in Eserleri	22
2.3.3.1. Fıkıh Alanındaki Eserleri	23
2.3.3.2. Hadis Alanındaki Eserleri	25
2.3.3.3. Kıraat Alanındaki Eserleri.....	26
2.3.3.4. Akâid Alanındaki Eserleri	27
2.3.3.5. Edebiyat, Eğitim ve Ahlaka Dair Eserleri.....	27
2.3.3.6. Tarih ve Tabakat Alanında Eserleri	27
2.4. Endülüs'te Malikî Mezhebinin Teşekkül ve Gelişimi.....	29
2.4.1. Endülüs Maliki Ekolü.....	33
2.4.1.1. Endülüs Maliki Ekolünün Esaslarını Belirleyen Kaynaklar	34
2.4.1.2. Endülüs Maliki Fıkhnın Gelişimi	37

BÖLÜM III

İBN ABDİLBERR'İN KAYNAK VE YÖNTEM ANLAYIŞI

3.1. İbn Abdilberr'in Maliki Mezhebindeki Yeri	41
3.2. İbn Abdilberr'in Usul-Fıkıh Anlayışı.....	44
3.3. İbn Abdilberr'in Dinin Kaynaklarına Bakışı.....	46
3.3.1. İbn Abdilberr'e Göre Asli Kaynaklar	46
3.3.1.1. Kitap.....	46
3.3.1.1.1. Kur'an'da Has Manadaki Ayetin Umuma Hamli.....	49
3.3.1.1.2. Sarih Mananın Kinayeli Manadan Evla Olması.....	49
3.3.1.1.3. Mefhumu'l-Hitap ile Amel.....	50
3.3.1.1.4. Kur'an'ın Zahirîyle Çelişen Sünnete Karşı Tutumu	50
3.3.1.1.5. Nasih ve Mensuhun Önemi.....	51
3.3.1.1.6. Nas Lafızlara ve Mücmel Ayetlere Yaklaşımı	53

3.3.1.1.7. Hitabı Zahir ve Umuma Yorması	53
3.3.1.2. Sünnet	54
3.3.1.2.1. Sünnetin Delil Oluşu	54
3.3.1.2.2. Sünnetin Görevi	56
3.3.1.3. İcmâ.....	58
3.3.1.3.1. İcmânın Delil Oluşu	58
3.3.1.3.2. İcmanın Fonksiyonu.....	60
3.3.1.4. Kıyas	62
3.3.2. İbn Abdilberr'e Göre Tali Kaynaklar	65
3.3.2.1. Sahabi Kavli.....	65
3.3.2.2. Amel-i Ehl-i Medine	67
3.3.2.3. Amel-i Ehl-i Endülüs	68
3.3.2.3.1. Endülüs Amelinin Oluşum Şartları	70
3.3.2.3.2. Endülüs Amelinin İşlevi	71
3.3.2.4. Şer-u Men Kablenâ	72
3.3.2.5. Sedd-i Zerâi'	73
3.3.2.6. İstishâb	75
3.4. İbn Abdilberr'in Teâruz ve Tercih Yöntemleri.....	75
3.4.1. Nesh Durumunda Fıkhi Tercihleri.....	81
3.4.2. Kur'an'a Göre Tercihde Bulunması	81
3.4.3. Sünnete Göre Tercihde Bulunması.....	82
3.4.4. Tercihde Sahabe Kavlini Dayanak Alması	83
3.4.5. Kıyasa Dayalı Tercihde Bulunması	84
3.4.6. Genel Fıkhi Kaideleri Gözetmesi	85
3.4.7. Âm Lafızlara Dayalı Tercihleri	85
3.5. İbn Abdilberr'in İctihat ve Taklid Anlayışı	86
3.5.1. İctihadın Mahiyeti	86
3.5.2. İctihad Ehliyeti	88
3.5.3. Taklide Bakışı.....	90
3.6. İbn Abdilberr'in Fırûa Dair Bazı Meselelerdeki Görüşleri	91
3.6.1. Nişanlı Kadına Başkasının Evlilik Teklifi Meselesi.....	92
3.6.2. Nikahta Velayet, Denklik ve Aleniyet Meselesi	94
3.6.3. Boşamada Üç Talak Problemi	101
3.6.4. Akit Teorisi	104

3.6.5. Zina Suçu ve Cezası	109
3.6.6. Şirb Suçu ve Cezası.....	118
3.6.7. Şüf'a Hakkındaki Görüşleri	122
3.7. İbn Abdilberr'in Kullandığı Bazı Fıkîhî İstılahlar	125
3.8. Mukayeseli Fıkîh Düşüncesi ve Müçtehid İmamlara Muhalefeti	127
3.8.1. Malikî Mezhebine Muhalefet Ettiği Bazı Fıkîhî Meseleler.....	129
3.8.2. Şafii Mezhebine Muhalefet Ettiği Bazı Meseleler	130
3.8.3. Hanefî Mezhebine Muhalefet Ettiği Bazı Meseleler	132
SONUÇ	134
KAYNAKÇA	137
ÖZGEÇMİŞ	146

KISALTMALAR

as	: Aleyhisselam
b.	: İbn
Bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
cc	: Celle Celâlühu
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
h.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
krş.	: Karşılaştırınız
md.	: Madde
MÜSBE	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
(sav)	: Sallallahu Aleyhi Vesellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thc.	: Tahrir eden
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme
ty.	: Tarih yok
Ünv.	: Üniversitesi
vb.	: ve benzeri
yy.	: Yayın yeri yok

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Gerekçesi

711 yılında Endülüs'ü fetheden Müslümanlar içerisinde tabiin neslinden alimlerin varlığı, bu bölgenin İslam hukuku açısından gelişimine önemli faydalar sağlamıştır. Daha sonraki dönemde Endülüs'te yetişen İbn Abdilberr gibi alimler, İslami ilimlerde izler bırakmış, ortaya koydukları eserler ise sonraki nesillerin yetişmesine katkı sunmuştur. Bu bağlamda Endülüs İslam hukuk tarihinde etkin bir konumda bulunan İbn Abdilberr'in tanınması, eserlerinin ve görüşlerinin araştırılması büyük önem arz etmektedir. Maliki fıkıh metodunu benimseyen ve bu yönde eserler ortaya koyan İbn Abdilberr'in, Endülüs fıkıh birikimine katkıları da ayrıca bu incelemeyi gerekli kılmaktadır. İbn Abdilberr'in Maliki mezhebinde konumu ve mezhebin oluşumuna sağladığı önemli katkılar, çalışmamızın ana konusu olarak ortaya konulmuştur. Maliki olmakla birlikte diğer Ehl-i Sünnet mezheplerine de vakıf olan İbn Abdilberr, fıkha dair görüşleriyle İslam fikhının gelişimine önemli katkılar sunmuştur. İbn Abdilberr'in Maliki fikhına bağlılığının yanında, İslami ilimlere dair eserleri ve görüşleri de mevcuttur. Arap dünyasında İbn Abdilberr ve eserleri eserleri üzerinde bazı çalışmalar mevcut olsa da ülkemizde İbn Abdilberr'in Maliki Mezhebindeki önemi hakkında yapılan çalışmalar çok az sayıdadır. Rıfat Yıldız'ın *İbn Abdilberr ve Fıkhi Kişiliği* adlı Doktora Tez çalışması dışında İbn Abdilberr hakkında fıkıh alanında akademik çalışmaların bulunmayışı bizleri bu çalışmayı oluşturmaya sevk etmiştir. Yapılan çalışmalarda İbn Abdilberr'in füru'a dair görüşleri boş bırakılan alan olduğundan, çalışmamızda onun füru' görüşleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Yüzyıllar boyunca Afrika ve Güney Batı Avrupa'da hüküm sürmüş Endülüs İslam Medeniyetinin hatırı sayılır alimlerinden olan İbn Abdilberr'in Maliki mezhebindeki konumunu ve mezhebe sağladığı önemli ilmi katkılarının araştırılarak ortaya konulması bu bağlamda önem arz etmektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Ebu Ömer Cemalüddin Yusuf b. Abdilllah b. Muhammed b. Abdülber, Endülüs Maliki fakihlerinden olup aynı zamanda hadis alimi, edip ve tarihçidir. Arap asıllı olan

İbn Abdilberr, 978 tarihinde Kurtuba'da dünyaya gelmiştir. Ataları, İslamiyetin yayılmasıyla birlikte Endülüs'ün fethi sonrası bölgeye gelen kabilelerle birlikte buralara gelmiş ve Reyeye şehrine yerleşmişlerdir. Babasının ve dedesinin bilinen şahsiyetler olması, eğitime önem vermeleri, İbn Abdilberr'in tanınmasına katkı sağlamıştır. Küçüklüğünden itibaren tanınmış alimlerden dersler almaya başlayan İbn Abdilberr, İslami ilimlerin bir çoğundan eğitim almıştır. Bunların önde gelenleri; hadis, fıkıh, tefsir, siyer ve cedeldir. Ders aldığı hocaların çoğundan icazet almıştır. Ders aldığı hocalarının yüzden fazla olduğu ifade edilmektedir. Bu kadar fazla sayıda eğitim almış olması onun ilmi birikimine işaret etmektedir. Kimi zaman birlikte ders aldığı öğrenci arkadaşlarına hocalık yaptığı dahi olmuştur. Yaşadığı bölgede bilinir olmaya başladıktan sonra, kendisinden istifade etmek isteyen pek çok yöneticiden bu yönde davetler almıştır. Oluşturduğu ilim meclislerinde çok sayıda öğrenciyle birlikte yönetici kimseler de ondan istifade etmiştir. Bu ilmi ders meclisleri onun eserler ortaya koymasında önyak olmuştur. Evvela Daniye'de kıraat alanında eser yazan İbn Abdilberr, gittiği Batalyevs'te emir tarafından Lizbon ve Santarem kadılıkları görevine getirilmiştir. Daha sonra Belensiyeye gitmiş oradan da Şatıbe'ye giderek vefatına kadar orada kalmıştır. Gittiği yerlerde eserler telif etmeye devam etmiş ve talebeler yetiştirmiştir.

İbn Abdilberr'in Maliki mezhebinde sahip olduğu görüşleri ve mezhebe sağladığı katkılar, gerek kendi eserleri gerek bu konularda telif edilmiş eserlerden istifade edilerek, çalışmamızın temeli oluşturulmuştur. Ayrıca çalışmamızda İbn Abdilberr'in fıkhi hükümlere varırken izlediği yöntemler ve dayandığı kaynaklara değinilmiştir. İbn Abdilberr'in vardığı hükümlerin mezhep doktrinine ve genel ilkelere uygunluğu da, kayda geçirilen diğer hususlardandır. Furu' fıkha dair görüşleri çalışmamızda önemli bir

İbn Abdilberr, Kurtuba'da doğup yetişmesine rağmen, döneminde meydana gelen siyasi iç çekişmeler nedeniyle Endülüs'ün farklı vilayetlerini dolaşmıştır. İlmi yolculuklar nedeniyle bir merkez haline gelmiş olan Endülüs, İmam Malik'in öğrencileri sayesinde Maliki düşüncenin de yoğun olarak gelişim gösterdiği bir yer olmuştur. Mısır ve Kayravandan esinlenerek gelişim gösteren Endülüs fikhı, bir çok fakih yetiştirmenin yanında, İbn Abdilberr gibi fakihler sayesinde, içtihaı teşvik eden ve asli kaynaklara dönüşü vurgulayan kıymetli çalışmalara da ev sahipliği yapmıştır.

İbn Abdilberr, diğer alimlerin verdiği hükümleri, içtihatları irdelemeyen alıp kabul etmemiş, asli kaynaklara uymayan bazı görüşleri eleştirmiş ve ortaya konulması gereken düşünceleri ifade etmiştir. Böylece taklidi eleştiren İbn Abdilberr, özgür

düşünceyi savunmuş, fıkhi yeterliliğe sahip alimler için taklidin geçerli olmadığını vurgulamıştır. Bu amaçla çalışmamızda İbn Abdilberr'in fıkha sunduğu katkılara değinilerek, onun ictihada dair görüşleri değerlendirilmiştir.

Endülüste İmam Malik'in ve öğrencilerinin görüşleri yaygınlık kazanmaya başladıktan sonra, ortaya çıkan bazı mezhep taassupları nedeniyle füru-i fıkıh eserleri önem kazanmış, böylece içtihat fikrine karşı bazı görüşler yayılmıştır. Bu düşünceye karşı olarak ise, asli kaynaklara dönme ve içtihada canlılık kazandırma yönünde fikirler canlılık kazanmıştır. Bu bağlamda İbn Abdilberr, yaşadığı dönemde, füru'a dair görüşleriyle yoğun ve etkili çalışmalarda bulunarak Endülüs'te toplumsal ve dini yaşama katkıda bulunmuştur.

1.3. Araştırmanın Önemi

Endülüs Emevi devleti XI yüzyılda küçük idarelere bölünmüş, içeride bu bölünmeler ve dışarıda Hristiyan devletlerin saldırıları, toplumun sosyal, siyasal, düşünce ve eğitim hayatına etki etmiştir. Endülüs özelinde İslam hukukuna ve Maliki fıkına katkılar sunan İbn Abdilberr'in genel çerçevede eserleriyle İslam dünyasına katkıları ise göz ardı edilemeyecek seviyededir.

İbn Abdilberr, fıkıh, hadis, tarih, edebiyat, ahlak ve tabakat gibi bir çok alanda eserler meydana getirmiş, bu nedenle İslam alimleri tarafından taltif edilmiş ve ilmi birikimi sayesinde büyük değer olarak görülmüştür. Celaleddin es-Suyuti, kendisini hıfz ve itkan açısından önde gelen hadis alimi şeklinde nitelendirmiştir.

Pek çok eser kaleme alarak ve öğrenci yetiştirerek ilim dünyasına katkılar sunan İbn Abdilberr'in hayatı, kişiliği ve eserleri Arap dünyasında bazı çalışmalara konu olmuştur. Tahkik ehli, önemli bir şahsiyet ve İslam alimi olması nedeniyle, İbn Abdilberr'in Maliki mezhebinde meşhur diğer alimler gibi önemli bir yeri bulunmaktadır. Ayrıca İmam Malik'ten iki asır sonra yaşamış olması da onun mezhepteki önemini arttırmaktadır.

1.4. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıklar

Çalışmamızda İbn Abdilberr'in hayatı ve kişiliği, Endülüs'te Maliki Mezhebinin gelişimi, İbn Abdilberr'in Fıkıh usulu yöntemi, usule dair görüşleri, onun Maliki mezhebindeki yeri ve önemi incelenmiştir. Ayrıca, İbn Abdilberr'in Endülüs fıkına kazandırdıkları, Kurtuba ehlinin ameli gibi hususlar da değindiğimiz diğer bağlantılı

konulardır. İbn Abdilberrin hukuk düşüncesi, tarihi ve siyasi bağlamında ele alınıp değerlendirilmiştir. Çalışmamız şekil yönünden Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü “Tez Yazım Kılavuzu” na uygun olarak hazırlanmıştır.

Çalışmamız, araştırmanın konusu, amacı, önemi ve yöntemini içeren birinci bölümden; İbn Abdilberr’in hayatını, ilmi faaliyetlerini, hocalarını, öğrencilerini ve farklı alanlardaki eserlerini, Endülüs’e katkısını içeren ikinci bölümden; İbn Abdilberr’in dini kaynaklara bakışı, usul ve fıkıh anlayışı, diğer mezheplerle ilişkisi, içtihat ve taklit anlayışını içeren üçüncü bölümden oluşmaktadır.

Çalışmamız, İbn Abdilberr’in hayatı ve eserleri, Endülüs’te fikhın gelişimi ve tarihi, İbn Abdilberr’in usul ve furu yönündeki görüşleri, İbn Abdilberr’in Maliki mezhebine katkıları, mezhepteki önemi, İbn Abdilberr’in hocaları, talebeleri ve hakkında yapılan çalışmalarla sınırlıdır.

İbn Abdilberr’in hadisçiliği, hadis usulcülüğü, şerh metodu, tarih ve tabakat eserleri, edebi kişiliği araştırmamızın dışındadır.

1.5. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamızda İbn Abdilberr’in fıkha dair kaleme aldığı *el-Kafi*, *et-Temhid*, *el-İstizkar* adlı eserlerinden ve usul konusunda yazdığı *Camiu Beyani’l-’ilm ve Fadlih* eserinden istifade edilmiştir. Bununla birlikte İbn Abdilberr’in hayatını anlatan ve ilmi yönüne vurgu yapan eserlerden istifade edilmiştir.

Maliki fakihleri hakkında yazılan tabakat eserlerinden de istifade edilmiştir. Bu eserlerden bazıları şunlardır:

- Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Fütuh El-Humeydi, *Cezvetü’l-Muktebes’i fi Tarihi Ulemâi’l-Endülüs*.
- İbrahim b. Ali b. Ebi’l-Kasım b. Muhammed İbn Ferhun, *el-Dibacu’l-Müzheb fi Marifeti Ayani Ulemai’l-Mezheb*.
- Ebu’l-Kasım İbn Beşküvâl, *es-Sıla fi Târihi Eimmeti’l-Endülüs ve Ulemâihim ve Muheddisihim ve Fukahâihim ve Udebâihim*.
- El-Kadı Ebu’l-Fadl ‘İyaz b. Musa El-Yehsubiyyi, *Tertibu’l-Medarik ve Takribu’l-Mesalik li Mârifeti Alâmi Mezhebi Mâlik*.
- Ebu Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Ez-Zehebi, *Siyeru Alami’n-Nübelâ*.

İslam fıkhdında Usûl ve Furû alanında yazılan mezheplere ait eserlere, iltimas edilen hususlarda başvurulmuştur. İbn Abdilberr ile bağlantılı olan diğ r eserlerden ve muasır alimlerin eserlerinden de yararlanılmıştır. Ayrıca, konumuz içerisinde geçmekte olan kavramlar ve önemli tanımlamalar için DİA maddelerine, çalışmamıza katkı sunacağını düşündüğümüz diğ r akademik çalışmalara ve makalelere de başvurulmuştur.

Çalışmamızda ayrıca meşhur hadis müelliflerinin eserlerine müracaat edilmiştir. Bu bağlamda Buhari ve Müslim'in *Sahihleri*, kütüb-i sitte, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i istifade edilen kaynaklardır. Ayetlerin meali için Diyanet meali esas alınmıştır.

BÖLÜM II

İBN ABDİLBERR'İN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

2.1. İbn Abdilberr'in Hayatı

Endülüs İslam alimlerinden olan müellifin tam adı Ebu Ömer Cemalüddin Yusuf b. Abdilllah b. Muhammed b. Abdülber'dir. Künyesi Ebu Ömer'dir. en-Nemeri şeklinde nitelenmesi, dedesi Nemir b. Kasıt'a nispetledir.¹ Dedesi Muhammed, İbn Abdilberr'in ahlaki ve ilmi gelişiminde katkısı olan tanınmış bir sufidir. Babası Abdullah (ö. 380/988) ise, Kurtuba'nın tanınmış alimlerindendir.² İbn Abdilberr'in soyu Sahabi Suheyb b. Sinan er-Rumi'nin de mensup olduğu En-Nemerilerden gelmektedir.³

İbn Abdilberr h. 368/m. 978 yılında Kurtuba'da, kendi ifadesiyle cuma vaktinde dünyaya gelmiştir.⁴ İbn Abdilberr, Endülüs medeniyetinin en gelişmiş döneminde dünyaya gelmiştir.⁵ Daha sonraki dönemlerde, Endülüs'te siyasi istikrarsızlıklar yaşanmış ve Müluku't-Tavaif'in ilk dönemlerini kapsayan Endülüs medeniyetinin son dönemine girilmiştir.⁶

Doğup büyüdüğü Kurtuba şehrinde döneminin önemli alimlerinden ders alan⁷ İbn Abdilberr, ortaya çıkan ve bir çok insan katledildiği iç karışıklıklar nedeniyle Daniye, Belensiye ve Şatıbe gibi şehirlere gitmiş ve ilmi faaliyetlerini bu şehirlerde devam ettirmiştir. Ömrünün son yıllarını Şatıbe'de bulunan evinde ilimle ve telif

-
- 1 İbn Ferhun, İbrahim b. Ali b. Ebi'l-Kasım, *ed-Dıbacu'l-Müzheb fı Marifeti Ayani Ulemai'l-Mezheb*, Daru't-Türasi'l-'Arabi, Medine, 1972, II, 367; İbn Beşküval, Ebu'l-Kasım, *es-Sıla fı Tarihi Eimmeti'l-Endelüs ve Ulemaihim ve Muheddisihim ve Fukahaihim ve Udebaihim*, tahkik Beşşar 'Avvad Maruf, Daru'l-Garibi'l-İslami, Tunus, 2010, I, 326; Adil Mürşid, "Mukaddime", *el-İstıab fı Marifeti'l-Ashab*, Daru'l-'Alam, Umman, 2002, s. 11; İbn Mahluf, Muhammed b. Muhammed, *Şeceretü'n-Nurü'z-Zekiyye*, Daru'l-Kitabi'l-'Arabi, Beyrut, 2003, s. 119; Casim, Leys Suud, "İbn Abdilberr en-Nemeri", *DİA*, İstanbul, 1999, XIX, 269.
 - 2 İbn Ferhun, *ed-Dıbac*, II, 369; Casim, "İbn Abdilberr", *DİA*, XIX, 269.
 - 3 İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said el-Endelüsi, *Cemheretü Ensabi'l-'Arab*, tahkik Abdüsselam Muhammed Harun, Daru'l-Mearif, Kahire, 1982, s. 300; el-Yehsubiyyi, el-Kadi Ebu'l-Fadl 'İyaz b. Musa, *Tertibü'l-Medarik ve Takribu'l-Mesalik li Marifeti Alami Mezhebi Malik, Vüzeratü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslamiyye*, el-Memleketü'l-Mağribiyye, 1983, VIII, 127.
 - 4 ez-Zehabi, Ebu Abdullah Şemsuddin Muhammed, *Kitabu Tezkiratü'l-Hüffaz*, Daru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, ty., III, 1128.
 - 5 Abdulmu'ti Emin Kal'aci, "el-İstizkar el-Camiu li Mezahebi Fukahai'l-Emsar ve Ulemai'l-Aktar fıma Tadammenehu'l-Muvatta min Me'ani'r-Re'yi ve'l-Asar ve Şerhi Zalike Kullihi bi'l-İcız ve'l-İhtisar"- *Mukaddime*, Daru'l-V'ayi, Kahire, 1993, I, 13.
 - 6 Endülüs Emevi Devletinde son halife III. Hişam'ın m.1031 de vefatı sonrası, Endülüs medeniyetinin toprakları bölünmüş ve ortaya yeni çıkan bağımsız küçük devletler Müluku't-Tavaif şeklinde anılmıştır.
 - 7 Es-Sercani, Rağıb, *Kıssetu'l-Endelüs Mine'l-Fethi ile's-Sukuti*, Müessesetu İkra, Kahire, 2010, s. 368; İbn Ferhun *ed-Dıbac*, II, 367.

faaliyetleriyle geçiren İbn Abdilberr h. 463/1071 yılında Şatıbe’de vefat eder.⁸ İbn Kesir ise, bu yer değiştirmelerin, yöneticilerin baskı ve eziyetleri nedeniyle İslam’ın izzetini korumak gayesiyle vuku bulduğunu ifade etmektedir.⁹ Ancak asıl yer değiştirme amacı iç kargaşadır. Bu karışıklıklar giderek artmış ve büyük bir fitneye dönüşmüştür. Yayılan Fitnenin ortaya çıkardığı sosyal, ekonomik, siyasi ve askeri durumlar neticesinde Endülüsün Hristiyanlaşma süreci başlamıştır.¹⁰

Kaynaklarda İbn Abdilberr’in iki çocuğu olduğu nakledilmektedir. Belağat ve Edebiyat alanında bilinen Abdullah, Mu’tazıd-Billah (ö.461/1069) zamanında vezirlik yapmıştır. Diğer çocuğu Zeynep ise babasının yanında seyahatlere katılmıştır. İbn Abdilberr vefatından önce, Zeynep’ten olan torunu Abdullah’a bütün eserlerinin telif hakkını vermiştir. İbn Abdilberr’in torunu Abdullah, Kurtuba’da tanınmış alimlerden biri olmuştur.¹¹

2.2. İbn Abdilberr’in Kazai ve İdari Hizmetleri

İbn Abdilberr, hayatı boyunca ortaya koyduğu yoğun ilmi çalışmaları dışında, döneminin idarecileri tarafından da takdir edilmiş, kendisine olan saygı ve ilmi birikimine duyulan güven dolayısıyla bazı kazai görevlere getirilmiştir. Hayatı boyunca ilmi yolculuklar dahil olmak üzere Endülüs dışına çıkmamış olan İbn Abdilberr, ilmi faaliyetlerini sağlıklı bir ortamda sürdürebilmek adına, Endülüs’ün doğusu ve batısı arasında bazı merkezlerde¹² bulunmuştur. İlk yolculuğunu, Amirilerin yönetimden düşüşü sonrası, Kurtuba’da meydana gelen fitne sonucu zorunlu olarak yapmıştır. Ailesiyle birlikte, İşbiliye’ye giden İbn Abdilberr, oraya yerleşerek ilim hayatına devam eder.¹³ İbn Abdilberr, arkadaşı ve Abbadi hanedan reisi olan İsmail b. Abbad’ın (ö. 410/1019) idaresi altındaki İşbiliye’de, onun vefatına kadar kalır. İbn Abdilberr, İsmail’in yerine geçen oğlu Ebu’l-Kasım Abbad’ın, kendisine eziyet etmesi,

8 Ez-Zehebi, *Tezkiretü'l-Hüffaz*, III, 1131; İbn Ferhun, *ed-Dibac*, II, 369.

9 İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, tahkik Memun Muhammed Said es-Sağirci, Daru İbn Kesir, Beyrut, 2010, s. 428.

10 Casim, Leys Suud, *İbn Abdilberr el-Endelüsi ve Cühuduh fi't-Tarih*, Daru'l-Vefa, Kahire, 1998, s. 169; eş-Şenterî, Ebu'l-Hüseyn Ali b. Bessam, *ez-Zahire fi Mehasini ehli'l-Cezire*, tahkik İhsan Abbas, Daru's-Sekafeti, Beyrut, 1997, I, 615-616.

11 İbn Beşküval, *es-Sıla*, I, 366; el-Humeydi, Ebu Abdullah Muhammed b. Futuh b. Abdullah, *Cezvetü'l-Muktebes fi Tarihi Ulemai'l-Endelüs*, tahkik Beşşar 'Avvad Ma'ruf-Muhammed Beşşar 'Avvad, Daru'l-Ğaribi'l-İslami, Tunus, 2008, s. 384; Casim, “İbn Abdilberr” *DİA*, XIX, 269.

12 İbn Hallikan, *Vefeyatü'l-A'yan*, Daru's-Sadr, Beyrut, 1978, VII, s. 67; İbn Ferhun, *ed-Dibac*, II, 369.

13 İbn Ferhun, *ed-Dibac*, II, 369; İbn Hallikan, *Vefeyatü'l-A'yan*, VII, s. 67.

nasihatlerini dinlememesi nedeniyle İşbiliye'den ayrılır.¹⁴

İbn Abdilberr, seyahat ettiği şehirlerde ilmi faaliyetlerini devam ettirerek, karşılaştığı alimlerden istifade etme gayretinde olmuştur. İbn Abdilberr, seyahatlerinde ilmi faaliyetlerle birlikte telif çalışmalarına da devam etmiştir.¹⁵

Mücahid el-Amiri'nin (ö. 436/1044) ilmi faaliyetlere ve alimlere önem veren davetini haber alan İbn Abdilberr, davete icabet etmek ve uygun bir ortamda ilmi faaliyetlerini icra etmek üzere Daniye'ye geçer.¹⁶ İbn Abdilberr Daniye'de ilmi faaliyetlerine hız verir ve Endülüs'ün farklı bölgelerinden gelen öğrenciler ve Mücahid başta olmak üzere yönetimde bulunan bazı kimseler, kendisinden ilim tahsil etmeye başlarlar. Ancak Ali b. Mücahid'in yönetime geldikten sonra, alimlere karşı olan sert tavrı yüzünden, İbn Abdilberr Daniye'den ayrılır.¹⁷

Batalyevs'te Muzaffer b. Eftas'ın (ö. 460/1068) idaresi altında ilme ve alimlere değer verildiğini öğrenen İbn Abdilberr, buranın güvenli bir yer olacağı düşüncesiyle Batalyevs'e gelerek Muzafer'in ilgi ve saygısına mazhar olur.¹⁸ Endülüs'te cereyan eden iç karışıkların Batalyevs'e de tesir etmesi sonucu, İbn Abdilberr Belensiye'ye gider. Kendisini himaye eden Abdülaziz b. Abdurrahman'ın (ö. 452/1060) vefatı üzerine Şatıbe'ye giden İbn Abdilberr, hayatının sonuna kadar burada kalarak eğitim ve telif faaliyetlerini devam ettirir.¹⁹

2.2.1. İbn Abdilberr'in Kadılık Görevi

İbn Abdilberr zamanında Endülüs'te kaza (hakimlik) müessesesi, halifenin sorumlulukları dahilinde bulunan görevlerdendi. Endülüs'ün feth edilmesiyle birlikte, İslam adalet sisteminin en üstün merci olan kadılık, Endülüs'te yerleşmiş en önemli kurum haline gelmişti.²⁰ İnsanlar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar, kadılar

14 el-Humeydi, *Cezve*, s. 367; Ez-Zehebi, *Siyeru Alami'n-Nübelâ*, XVIII, 156; İbn Beşküval, *es-Sıla*, II, 328.

15 İbn Beşküval, *es-Sıla*, II, 328; el-Humeydi, *Cezve*, s. 367; Ez-Zehebi, *Siyeru Alami'n-Nübelâ*, XVIII, 155-156.

16 El-Humeydi, *Cezve*, s. 367; ez-Zehebi, *Tezkiretü'l-Hüffaz*, III, 1130; İbn Beşküval, *es-Sıla*, II, 328; İbn Ferhun, *ed-Dibac*, II, 369.

17 İbn Ferhun, *ed-Dibac*, II, 368-369; el-Humeydi, *Cezve*, s. 367; Ez-Zehebi, *Siyeru Alami'n-Nübelâ*, XVIII, 156; İbn Beşküval, *es-Sıla*, I, 338-339.

18 İbn Beşküval, *es-Sıla*, I, 338-339; ez-Zehebi, *Siyeru Alami'n-Nübelâ*, XVIII, 156-157; el-Humeydi, *Cezve*, s. 367.

19 El-Humeydi, *Cezve*, s. 367; Ez-Zehebi, *Siyeru Alami'n-Nübelâ*, XVIII, 156-157; İbn Beşküval, *es-Sıla*, I, 338-339.

20 Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyeti*, TDV Yayınları, Ankara, 2012, s. 129-130.

tarafından Kur'an ve sünnete uygun bir şekilde hükme bağlanmaktaydı.²¹

Kur'an ve Sünnetten ameli-fıkhi çözümler getirmek suretiyle, Müslümanlar arasında vuku bulan davaları çözüme kavuşturma uygulaması Hz. Peygamber'in bizzat yürütmüş olduğu bir uygulamadır. Nitekim Hz. Peygamber, kaza (yargı) teşkilatının başında yer almış, zamanında ortaya çıkan bütün davaları çözüme kavuşturmuştur. Yargı alanında yetişmeleri amacıyla, davalara bakmaları için de, Hz. Ömer, Hz. Ali ve Muaz b. Cebel gibi bazı sahabeleri görevlendirmiştir.²² Böylece kendisinden sonraki nesiller için zengin bir kaza-yargı usulünün oluşmasına da zemin hazırlamıştır.

Endülüs'te adalet sisteminin üst noktasını oluşturan kadılık, İslam fetihlerinden sonra oraya yerleşmiş ve devlet kurumlarının en önemli unsurlarından²³ birisi haline gelmiştir. Endülüs'te adalet sisteminde sorumlu en üst merci olan baş kadı ve şehirlerde bulunan diğer kadılar, siyasi otoriteyi temsil eden Halife tarafından doğrudan veya onun bilgisi dahilinde atanmaktaydı.

Sahip olduğu ilmi birikim ve farklı çevrelerden gelen öğrencileri sayesinde halk arasında saygın bir konumda bulunan İbn Abdilberr, bulunduğu şehirlerdeki yöneticiler tarafından saygıyla karşılanmış, kendisinden istifade etmek isteyen diğer yöneticiler ise, onu bulundukları bölgelere getirebilmek için çaba sarf etmişlerdir.

İbn Abdilberr, ilmiyle ve şahsiyetiyle tanınan biri olduğundan, yöneticilerin ilgisini çekmiştir. Bu nedenle idareciler, onu yaşadıkları merkezlere getirmek için çabalamışlardır. İbn Abdilberr, kendisini bulundukları yere davet eden idarecilerin ilgisinden çok, adil ve güvenilir olup olmadıklarına bakarak hareket etmeyi tercih etmiştir.

İbn Abdilberr, ilmi birikimi ve saygınlığı nedeniyle Muzaffer b. Eftas'ın takdirini kazandıktan sonra, Batalyevs'e yerleşmiş, burada emirin güvenini kazandıktan sonra, kadılık görevine getirilmiştir. Daha sonra İbn Abdilberr, Üşbune ve Şenterin'de resmi kadılık görevlerinde bulunmuştur. İbn Abdilberr, kadılık yaptığı bu dönemde, Maliki mezhebinde tercih edilen görüşlere dayalı olarak fetva kitabı niteliğindeki "*el-Kâfi*" isimli eserini telif etmiştir.²⁴

21 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 402; Hizmetli, Mustafa, *Endülüs'te Hisbe Teşkilatı*, DİB Yayınları, Ankara, 2011, s. 80.

22 Hacvi, Muhammed b. el-Hasan, *el-Fikrû's-Sami fî Tarihi'l-Fıkhi'l-İslami*, Matba'atu'l-Belediye, Fas, ty, I, 122; Hizmetli, *Endülüs'te Hisbe Teşkilatı*, s. 80.

23 Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, TDV, Yayınları, Ankara, 2012, s. 129-130.

24 Ez-Zehebi, *Siyeru Alami'n-Nübelâ*, XVIII, 157; Yıldız, İbn Abdilberr ve Fıkhi Kişiliği, s. 43.

2.2.2. İbn Abdilberr'in Yöneticilerle Münasebeti

İslam alimleri, topluma faydalı bilgiler sunan, doğruya ve iyiye yönlendiren şahsiyetlerdir. İslami düşüncenin yayılmasında alimlerin katkıları kadar, Müslümanların idaresinden sorumlu yöneticilerin de etkisinin olduğu bilinen bir gerçektir. İslam, Müslümanları faydalı ilimlere teşvik etmenin yanında, zararlı düşüncelere karşı inancı müdafaa etme çabasında olan alimlere değer vermeyi de gerekli görmektedir. Bu bağlamda, Müslüman idareciler, toplumu dini konularda bilgilendiren, Müslüman topluma fayda sağlayarak ve onları dünyevi-uhrevi olumlu neticelere sevk eden alimlerle aynı gayeye hizmet eden olumlu ilişkiler içerisinde bulunmuşlardır. Topluma fayda sağlayan alimler, İslam tarihinin genelinde yöneticiler tarafından değer görmüş ve özel bir ilgiyle karşılanmışlardır. Buna mukabil, şahsi çıkarlarına göre hareket eden, yöneticilerle olan ilişkilerinde, toplum maslahatı yerine kendi çıkarlarını önceleyenler kınanmış,²⁵ hoş karşılanmamıştır. Zira, düzgün olması halinde ümmetin doğru yolda olacağı, bozulduğu takdirde ümmetin de bozulacağı iki sınıf alimler ve yöneticilerdir.²⁶ Şahsi emellerini ve nefsani arzularını bu gayenin üzerinde gören ulema-umera sınıfına mensup kimseler, İslam tarihinde hiçbir zaman halktan destek görmemiş ve bu kimseler, ancak tarihin kara sayfalarında kendilerine yer bulmuşlardır.

İbn Abdilberr, yöneticilerin toplum ile olan ilişkilerini, gerek yaşadığı hayati tecrübe, gerekse bulunduğu resmi görevin katkısıyla, tafsilatlı olarak değerlendiren alimlerden birisi olmuştur.²⁷ Nitekim, Müslümanların idaresinden sorumlu yöneticilere nasihatlerde bulunarak dünyevi-uhrevi işlerde onlara yol göstermek alimlerin görevlerindendir. Bu açıdan, hem ulema hem umera sınıfının iyi ve doğru olması, toplumun selameti için gerekli görülmektedir.²⁸ İbn Abdilberr, dönemin içinde bulunduğu hassas durumu da göz önünde bulundurarak, topluma fayda sağlayacak bir şekilde yöneticilerle iyi ilişkiler içinde olmuştur. Bu ilişkileri olumsuz yönde sarsacak girişimlere şahit olduğu zamanda ise, bulunduğu yerden başka bir yere geçmiş ve aynı olumlu gayeleri sağlamak için çabalamıştır.²⁹

İbn Abdilberr zamanında, Endülüs'te yaşanan siyasi kargaşa nedeniyle, Kurtubalı alimler, güven ve istikrar içinde ilmi faaliyetlerini sürdürecekleri yerlere

25 İbn Abdilberr, *Camii Beyani'l-İlm ve Fadlih*, Daru İbni'l-Cevzi, Riyad, 1994, s. 631.

26 İbn Abdilberr, *Camii Beyani'l-İlm*, s. 641.

27 İbn Abdilberr, *Camii Beyani'l-İlm*, s. 631.

28 İbn Abdilberr, *Camii Beyani'l-İlm*, s. 641; Ebu Naim, Ahmed b. Abdullah el-İsfahani, *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakatu'l-Esfiya*, Daru'l-Fikr, Kahire, 1996, VII, s. 5.

29 Ebu Naim, *Hilyetü'l-Evliya*, VII, s. 5; İbn Abdilberr, *Camii Beyani'l-İlm*, s. 641; Casim, *İbn Abdilberr el-Endelüsi ve Cühdühu fi't-Tarih*, s. 194.

yönelmişlerdi. Bu alimlerden olan İbn Abdilberr, her ne kadar kendisini davet edip ilminden istifade etmek isteyen yöneticiler bulunsada, kendisini hakka en yakın gördüğü idareciyi tercih ederek onun bulunduğu bölgeye geçmiştir. Buradan anlaşıldığı gibi, İbn Abdilberr, yöneticilerle olan ilişkilerinde daima İslam'ın izzetini taşımış, kendi saygınlığına önem veren, onurlu bir alim olma vakarıyla hareket etmiştir.

Amirilerden Mücahid el-Amiri ve Eftasi Emiri Muhammed el-Muzaffer, onun ilmi sohbetlerine dahil olan idarecilerdendir. Bu ilgiye bağlı olarak, Mücahid el-Amiri'nin idaresindeki Daniye'de kiraata dair eserlerini; Muhammed el-Muzaffer'in idaresi altındaki Batalyevs'te ise "el-Kâfi" ve "Behcetü'l-Mecâlis" isimli eserlerini telif etmiştir.³⁰

İdarecilerle olan ilişkilerinde olumlu ve sağlıklı bir gelişim, İbn Abdilberr'in ilmi faaliyetlerine de olumlu yansımış, böylece bu bölgelerde kalıp ilmi çalışmalarını devam ettirmiştir. Öte yandan, davranışlarını İslami geleneğe uygun görmediği idarecilerden ve bu sebeple ilim adamlarına saygının zedelendiği ortamdan uzaklaşmıştır. Zira İbn Abdilberr, İşbiley'e Ebu Kasım'ın baskıcı davranışları nedeniyle orayı terk etmek durumunda kalmıştır.³¹

İbn Abdilberr, yöneticilerle olan münasebetlerinde, dürüst idarecileri sever, onların hediyelerini kabul eder ve davetlerine icabet ederdi. Ancak bu davranışları nedeniyle, bunun seçkin bir alim oluşuna zarar verdiği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin bilgisizlikten kaynaklandığını, nitekim ilk dönemlerde Müslümanların fetva konumunda bulunan selef alimlerine uymanın gerekliliğine işaret ederek; Zeyd b. Sabit'in, Yezid b. Muaviye'nin hediyelerini kabul ettiğine ve fazilet ehlinde olmasına rağmen Abdullah b. Ömer'in yöneticilerin davetine icabet ederek hediyelerini kabul ettiğine dikkat çekmektedir.³² İbn Abdilberr, dürüst, güvenilir ve adil olan yöneticilerle iyi ilişkilerin kurulması gerektiğine işaret etmiş, uzak durulması gerekenlerin ise, zalim ve fasık yöneticiler olduğunu vurgulamıştır. Nitekim, adalet ilkesine zarar verdiği gerekçesiyle, zalim ve fasık idarecilerin hediyeleri kabul edilmez ve onlarla dostane ilişkiler kurulmaz.³³

İbn Abdilberr'e göre, yöneticilerle ilişkilerde kişi ihtiyatlı davranmalıdır. Herhangi bir alimin, fitneden uzak kalma adına, yöneticilerin meclislerinde fazla

30 Ez-Zehebi, *Siyeru Alami'n-Nübelâ*, XVIII, 157; Makkari, Şihabuddin Ahmed b. Muhammed et-Tilmisani, *Nefhu't-Tib min Ğusni'l-Endelelûsi'r-Ratib*, Daru Sadr, Beyrut, 1968, III, 235-236.

31 Casim, *İbn Abdilberr el-Endelûsi ve Cühuduhu fi't-Tarih*, s. 194.

32 Makkari, *Nefhu't-Tib*, III, 235-236; el-Kurtubi, Ebu Abdullah, Kam'u'l-Hırs bi'z-Zühd ve'l-Kanaat, Daru's-Sahabeti, Tanta, 1989, s. 205-206.

33 İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 644; el-Kurtubi, *Kam'u'l-Hırs*, s. 206.

bulunmaması gerektiğini ifade eden İbn Abdilberr, yöneticiyle görüşmeye mecbur kalan kimsenin ise hayır konuşmasının daha isabetli ve Allah'ın rızasına da uygun olduğunu belirtmektedir.³⁴

İbn Abdilberr, yöneticilerle olan ilişkilerde kendisine İmam Malik'i örnek almıştır.³⁵ Nitekim, İmam Malik, yöneticileri hata yaptıklarında doğruya iletmek, onlara nasihatlerde bulunmak şeklinde kendisinden sonraki fakihler için bir örnek olmuştur.³⁶

2.3. İbn Abdilberr'in İlmi Kişiliği

İbn Abdilberr'in doğup yetiştiği Kurtuba, Endülüs'ün başkentiydi. Endülüslüler, Müslümanların sahip olduğu ilmi birikimlerden faydalanmak için doğruya doğru ilmi seferlere başlamışlardır. Bu hareketlilikten sonra Endülüs'te refah ve istikrarın artması, doğulu ilim adamlarının da Endülüs'ü cazip görmelerine zemin hazırlamıştır. Endülüsteki Emevi yöneticileri, alimleri doğudan Endülüs'e davet ederek bazı görev tekliflerinde bulunuyorlardı. Bununla birlikte büyük kütüphaneler inşa ediyorlardı. Bu çalışmalar neticesinde Kurtuba, İşbiliye, Şatıbe ve diğer bazı şehirler ilim merkezlerine dönüşmüştür.³⁷

İlmi faaliyetlerin yoğun olarak yaşandığı Kurtuba, İslam medeniyetinin önemli merkezlerinden biri haline gelmişti. Kurtuba'nın ilim merkezi olmasından kaynaklı olarak İbn Abdilberr ilmi yolculuklarında Endülüs dışına çıkmamıştır.

İbn Abdilberr, daha küçük yaşlardan itibaren Kur'an eğitimi alarak ilmi yolculuğuna başlamıştır. Babası Abdullah'ın Kurtuba'nın önde gelen alimlerinden olması hasebiyle, İbn Abdilberr farklı alanlarda özel hocalardan eğitimler almıştır. Dönemin ilmi geleneğinde temyiz döneminde çocuklar, camilere yakın medreselerde öğrendikleri ve ezberledikleri Kur'an'dan sonra, ergenlik döneminden gençlik dönemlerine kadar Arapça, şiir, hat ve yazı gibi sanatlar öğrenerek ileri bir seviyeye gelmekteydi. Sonraki aşamada, usul, fıkıh ve hadis gibi ilimler okumaktaydılar. İlimde uzmanlaşmak isteyenler ise, istedikleri alanda önde gelen hocalardan ders almaktaydı.³⁸

İbn Abdilberr yaygın geleneğe uygun olarak İslami ilimlerde uzmanlaşmak üzere

³⁴ İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 644.

³⁵ Kadı İyaz, *Medarik*, I, 80, II, 19-21.

³⁶ Özel, "Malik b. Enes", *DİA*, XXVII, 508.

³⁷ Ali, Nureddin, *Endülüs Tarihi*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2010, s. 268; Watt-Cacha, Montgomery-Pierre, *Endülüs Tarihi*, Küre Yayınları, İstanbul, 2012, s. 84-85; Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarihi*, TDV Yayınları, Ankara, 2013, s. 143; *Endülüs*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2014, s. 246-247.

³⁸ İbn Ferhun, *ed-Dibac*, II, 367; Dabbi, Ahmed b. Yahya b. Ahmet b. 'Uyeyne, *Buğyetü'l-Mültemis*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Kahire, 1967, s. 489; İbn Beşküval, *es-Sıla*, II, 326.

hadis, nahiv ve fıkıh dersleri almıştır. Bunların yanında İbnü'l-Faradi'nin (ö. 403/1012) derslerine katılmış, ayrıca hadis ve rical ilminde birçok hocadan da istifade etmiştir.³⁹

İbn Abdilberr'in telif ettiği eserlerinde istifade ettiği ve kaynak gösterdiği hocalarının, onun ilmi birikiminde etkisini görmek mümkündür. Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Abdülmümin (ö. 390/998), el-Mu'ammer Muhammed b. Abdulmelik b. Deyfun (ö. 394/1002), Kasım b. Asbağ (ö. 430/1039), Said b. Nasr (ö. 395/1003), Ebu Ömer Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Cesur (ö. 401/1010), Halef b. el-Kasım b. Sehl (ö. 393/1001) ders dinlediği bazı hocalarıdır. İbn Abdilberr, bunların yanında farklı hocalardan dersler dinlemiş ve aktarmıştır.⁴⁰

İbn Abdilberr'in telif ettiği eserlerinden yola çıkarak onun İslami ilimlerde yetkin bir alim olduğu rahatlıkla söylenebilir. Yaşadığı dönemde fıkıh alanında zirvede yer almasının yanında, hadiste otorite, tarih ve biyografi (nesep) ilimlerinde de temayüz etmiş bir İslam alimidir. İbn Abdilberr, farklı yerlerden Endülüse gelen alimlerin birikimlerinden istifade etmiştir. İmam Malik'in "*el-Muvatta*" sına Yahya b. Yahya senediyle (es-Senedü'l-Endelüsi) ulaşmıştır. Eserler telif ederek ve sayısız öğrenciler yetiştirerek İslami ilimlere sağladığı katkıların yanında, tıp, matematik, coğrafya, astroloji gibi fenni ve pozitif ilimlerde de çalışmalar yapmış, icazet yoluyla elde ettiği bir çok bilgiyi, öğrencilerine aktarmıştır.⁴¹ İslam'a aykırı olmayan diğer milletlerin bulup geliştirdiği ilimlerinden istifade edilebileceği yönündeki görüşleriyle de Müslümanlar için ufuk açıcı bir yol sunmuştur.⁴²

İbn Abdilberr, fıkıh alanında müçtehid ve imam konumunda bir alim, ihtilafli meselelerde başvurulacak bir otoriteydi. Dogmatik düşünceden uzak, özgür düşünceye sahip, taklide mesafeli ve sünnete uymakta çok titiz bir İslam alimidir.⁴³ İbn Abdilberr, derslerde okuduğu eserleri ve dinlediği hadisleri, farklı hocalardan alarak, irdeleyerek ve araştırarak öğrenme gayretinde olan bir ilim aşığıydı. Dinlemiş olduğu bir hadisin tarihini bilir, hadisleri farklı yollarla rivayet eder; ders aldığı kitapları farklı yöntemlerle

39 Es-Sallabi, Üsame Muhammed, *İhtiyaratu'l-Hafız İbn Abdilberr el-Kurtubi fi Fıkhi'l-Mu'amelat min Kitabeyhi et-Temhid ve'l-İstizkar ve Tatbikatun Mu'asire*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 2011, s. 27; İbn Mahluf, *Şeceretü'n-Nuru'z-Zakiyye fi Tabakati'l-Malikiyye*, I, 176.

40 Ez-Zehebi, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru Alami'n-Nubela*, Beytü'l-Efkari'd-Devliyye, Beyrut, 2004, s. 4272; İbn Ferhun, *ed-Dibac*, II, 367; İbn Beşküval, *es-Sıla*, II, 326; Dabbi, *Buğye*, s. 490.

41 İbn Ferhun, *ed-Dibac*, II, 367; İbn Beşküval, *es-Sıla*, II, 326; Dabi, *Buğye*, s. 490.

42 İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 790; İbn Beşküval, *es-Sıla*, II, 326; Kadı İyaz, *Medarik*, VIII, 128; Dabbi, *Buğye*, s. 490; İbn Ferhun, *ed-Dibac*, II, 367.

43 Es-Sa'libi, Muhammed b. el-Hasan el-Hacvi, *el-Fikrü's-Sami, fi Tarihi'l-Fıkhi'l-İslami*, Matba'atu'l-Belediyye, Fas, h. 1345, IV, 49.

ifade ederdi.⁴⁴

2.3.1. İbn Abdilberr'in Hocaları

Bir asra yakın ömrünün büyük kısmını ilime ayıran İbn Abdilberr'in yüzden fazla hocadan ders aldığı nakledilmiş olsa da, hocalarının tam listesine ulaşamamaktadır.⁴⁵ İbn Abdilberr, ilimle dolu geçen hayatında, gerek hadis gerekse fıkıh alanında onlarca hocadan istifade etmiştir. Hadis otoritelerinden ders aldığı gibi fıkıhta da önemli hocaları bulunmaktadır. İbn Abdilberr'in yazışma yoluyla dahi ders aldığı hocaları bulunmaktadır. Abdulgani el-Ezdi (ö. 409/1018), Ebu Muhammed İbnü'n-Nehhas, Ebu Zer el-Herevi (ö. 426/1034), Ebu Nasr ed-Davudi (ö. 440/1048) gibi alimler bu yolla ders aldığı hocalarındandır.⁴⁶

İbn Abdilberr hakkında bilgi veren kaynaklar, onun hocalarından bahsederken; falan kişiden ayrılma, falanın gözetiminde yazdı, falan kişiden dinledi gibi genel ifadeler kullanmaktadır.⁴⁷

İbn Abdilberr'in ilmi kişiliğinden istifa ettiği hocalarından bazıları şunlardır: Halef b. el-Kasım b. Sehl b. Debbag (ö. 393/1001), Abdulvaris b. Süfyan b. Cebrun (ö. 395/1004), Ebu Fadl Ahmed b. Kasım el-Bezzaz (ö. 395/1004),⁴⁸ Ebu Ömer Ahmed b. Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Şeri'ati el-Lahmi el-İşbili (ö. 396/1005),⁴⁹ İbn Mekvi Ahmed b. Abdülmelik b. Hişam el-İşbili (ö. 401/1010),⁵⁰ Ebu el-Velid Abdullah b. Muhammed el-Kurtubi b. el-Faradi (ö. 403/1012).

İbn Abdilberr, başta Endülüs fıkıh ekolünün oluşumuna katkı sunan, Ziyad b. Abdurahman-Şebtun (ö. 193/809), Gazi b. Kays, İsa b. Dinar (ö. 212/828), Yahya b. Yahya el-Leysi (ö. 234/849), el-Utbi (ö. 255/869), İbn Habib (ö. 238/853), İbn Müzeyn (ö. 259/873) gibi alimlerin fıkha dair görüşlerinden istifade etmiştir. Bununla birlikte,

44 İbn Beşküval, *es-Sıla*, II, 326; İbn Ferhun, *ed-Dibac*, II, 367; Dabbi, *Buğye*, s. 490.

45 İbn Abdilberr, kendisinin ders aldığı hocalarının fihristini yazdığını ifade etmekteyse de, bu fihrist henüz bulunmamıştır. İbn Abdilberr, *el-Ecvibetu'l-Müstev'ebe ani'l-Mesaili'l-Müsteğrebe min Sahihi'l-Buhari*, tahkik Ömer Selim-Abdulum'ım Selim, Daru İbn Kayyim-Daru İbn Affan, Kahire, 2005, s. 14.

46 İbn Ferhun, *ed-Dibac*, II, 367; İbn Beşkavül, *es-Sıla*, II, 326; Dabbi, *Buğye*, s. 490; Kadı İyaz, *Medarik*, VIII, 128.

47 Ez-Zehebi, *Siyeru Alami'n-Nübelâ*, s. 4272; el-Humeydi, *Cezvetü'l-Muktebes*, s. 544-545; İbn Beşkavül, *es-Sıla*, I, 326;

48 Endülüsün güvenilir hadis alimlerinden olan Ebu'l-Fadl Ahmed b. Kasım, İbn Ebi Düleym (ö. 351/960), Kasım b. Esbağ (ö. 340/949), Vehb b. Meserre (ö. 346/955) ve Muhammed b. Muaviye el-Kureysi (ö. 358/967) gibi büyük alimlerden hadis rivayet etmiştir. İbn Abdilberr, Ahmed b. Kasım'dan övgüyle bahsederek, el-İstizkar adlı eserinde kendisinden rivayette bulunmaktadır. Bakınız İbn Beşkavül, *es-Sıla*, I, 135; el-Humeydi, *Cezvetü'l-Muktebes*, s. 201-202.

49 İbn Abdilberr, *el-Ecvibetu'l-Müstev'ebe*, I, 15; *el-İstizkar*, I, 22-23; İbn Beşkavül, *es-Sıla*, I, 43; el-Humeydi, *Cezvetü'l-Muktebes*, s. 187.

50 İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, I, 21-22, IV, 102.

ehl-i hadis fakihlerden Kasım b. Muhammed (ö. 277/890), Baki b. Mahled (ö. 276/889), İbn Vaddah (ö. 287/900), İbn Lübabe (ö. 314/927), Kasım b. Asbağ (ö. 340/951) ve el-Asili (ö. 392/1002) gibi büyük alimlerden fıkıh, fıkıh usulü ve mukayeseli fıkıh alanlarında istifade etmiş, *el-Kafi*, *et-Temhid* ve *el-İstizkar* adlı eserlerinde bu alimlerden rivayetlerde bulunmuştur.

Birinci tabakadan itibaren İmam Malik'in öğrencileri ve kendisine kadarki süreçte, başta fıkıh ve ehl-i hadis alimi olmak üzere, İslami ilimlerle meşgul olan, pek çok hocadan istifade eden İbn Abdilberr'in bütün hocalarını, çalışmamızın sınırlılığı gereği burada değerlendiremeyeceğimiz için, İbn Abdilberr'in fıkhi kişiliğinin oluşumuna katkı sunmuş, bizzat görüşüp ders aldığı ve kendisinden istifade ettiği öne çıkan bazı hocalarını zikretmeyi uygun bulduk.

2.3.1.1. Ebu Kasım İbn Dabbağ Halef b. Kasım (ö. 393/1003)

Hicri 325 yılında Kurtuba'da doğmuş olan Halef b. Kasım, döneminin en bilgili hadis alimlerindendir. Endülüs'te meşhur hocalardan ders aldıktan sonra, doğuya ilim yolculuğuna başladığı, Mısır, Mekke, Askalan ve Şam diyarlarını dolaşarak üç yüzden fazla hoca ile görüştüğü ve onların İslami ilimlerdeki görüşlerini rivayet ettiği aktarılmaktadır.⁵¹

On beş yıl süren ilmi yolculuğu esnasında, İmam Malik ve Şu'be b. el-Haccac'ın rivayet ettiği hadislerin müsnedlerini cem' eder. Künyeleriyle birlikte, sahabe, tabiin ve diğer hadis alimlerinin isimlerini kaydeder. *El-Haifin*, *Ekdiyetu Şureyh*, *Zühdu Bişr b. el-Haris* isimli eserleri telif eder. Halef b. Kasım, hadis ravileri ilminde zamanının en yetkin alimi kabul edilmiştir. Hicri 393 yılında Kurtuba'da vefat eden Halef b. Kasım'ın hadis ve raviler hususunda sahip olduğu bu şöhret, kendisine öğrencilik yapmış olan İbn Abdilberr'e tevarüs etmiştir.⁵² İbn Abdilberr, uzun bir süre talebesi olduğu İbn Kasım hakkında, hocalarının hocası şeklinde övgü ile bahsetmektedir. Bir çok yönden istifade ettiği hocasının ilmi birikimine, eserlerinde⁵³ atıfta bulunmuştur.⁵⁴

51 El-Humeydi, *Cezve*, s. 304; İbnü'l-Faradi, *Tarihu Ulemai'l-Endelüs*, I, 197-198; Zehebi, *Siyeru Alami'n-Nübelâ*, XVII, 113.

52 Zehebi, *Siyeru Alami'n-Nübelâ*, XVII, 114; el-Humeydi, *Cezve*, s. 304-305; İbnü'l-Faradi, *Tarihu Ulemai'l-Endelüs*, I, 198.

53 İbn Abdilberr'in hocası Halef b. Kasım'a atıfta bulunduğu bazı misaller için bakınız İbn Abdilberr, *el-İstizkar el-Camiu li Mezehibi Fukahai'l-Emsar ve 'Ulemai'l-Aktar fima Tadammenehu'l-Muvatta' min Me'ani'r-Re'yi ve'l-Asar ve Şerhi Zelihi Küllihi bi'l-İcaz ve'l-İhtisar*, Darü'l-V'ayi, Kahire, 1993, I, 278, XIII, 344, XXI, 80, XXII, 217; *et-Temhid lima fi'l-Muvatta' mine'l-Me'ani ve'l-Esanid*, tahkik Mustafa b. Ahmed el-'Allewi-Muhammed Abdulkebir el-Bekri, by, 1967, I, 55, 57, 60, 62, 64.

54 El-Humeydi, *Cezve*, s. 305.

2.3.1.2. İbn Cebrun Abdülvaris b. Süfyan (ö. 395/1004)

Hicri 317 yılında Kurtuba’da dünyaya gelen İbn Cebrun, döneminin güvenilir muhaddislerinden ve önde gelen alimlerden biridir. Muhammed b. Abdullah b. Ebi Düleym (ö. 338/951), Kasım b. Asbağ (ö. 340/949), Vehb b. Meserre (ö. 346/955), Ahmed b. Said b. Hazm es-Sadeî (ö. 350/960), Ahmed b. Mutarrıf (ö. 352/962), Muhammed b. Muaviye el-Kureşî (ö. 358/968) gibi alimlerden rivayette bulunmuş, Kasım b. Asbağ’ın rivayetlerini kendisinden dinlemiştir. Endülüs dışında ilmi seyahatlerde bulunmuş ve çok sayıda alimden istifade etme gayretinde olmuştur.⁵⁵

İbn Cebrun, Endülüs’te ilmi faaliyetlere katkıda bulunan pek çok değerli öğrenci yetiştirmiştir. Abdullah b. İbrahim el-Asili (ö. 392/1002), İbn Abdilberr ve Ebu İmran el-Fasi (ö. 430/1040) bu alimlerden sadece birkaçıdır.⁵⁶

İbn Abdilberr, hocası İbn Cebrun’dan İbn Kuteybe’nin (ö. 276/889) “*el-Me’arif*” ve “*Şerhu Ğaribi’l-Hadis*” eserlerini, Kasım b. Asbağ’ın da “*Musannaf*”ını, okuyup rivayet etmiştir. İbn Abdilberr’in eserlerinde en fazla atıfta⁵⁷ bulunarak istifade ettiği hocasıdır.⁵⁸

2.3.1.3. Ebu Osman Said b. Nasr (ö. 395/1004)

Said b. Nasr, hicri 315 yılında Kurtuba’da doğmuştur., Endülüs’ün yetiştirdiği önde gelen fıkıh, hadis ve edebiyat alimlerinden olan Ahmed b. Mutarrıf, Kasım b. Asbağ, Vehb b. Meserre, Muhammed b. Muaviye el-Kureşî gibi alimlerden ders almıştır. Said b. Nasr, Endülüs’te güvenilir ravilerinden ve hadislerden hüküm çıkarmada yetkin alimlerinden biri konumuna gelmiştir. Ebu İmran el-Fasi, İbn Abdilberr ve İsa el-Belevî gibi Kurtuba’nın önde gelen alimlerinin fıkıh ve hadis alanlarında hocalığını yapmıştır.

İbn Abdilberr, Muvatta’ın Yahya b. Yahya rivayetini hocası Said b. Nasr vasıtasıyla nakletmiştir. Bununla birlikte İbn Abdilberr, hocası Said b. Nasr’dan, Kasım b. Asbağ’ın “*el-Mücteba*” eserini dinleyip rivayet etmiştir. Hocasının rivayet ettiği hadisleri, özellikle Kasım b. Asbağ’dan rivayetlerini eserlerinde pek çok yerde atıfta

55 İbn Beşküval, *es-Sıla*, I, 482; el-Humeydi, *Cezve*, s. 428; Zehebi, *Siyeru Alami’n-Nübelâ*, XVII, 84.

56 Zehebi, *Siyeru Alami’n-Nübelâ*, XVII, 84; İbn Beşküval, *es-Sıla*, I, 482; el-Humeydi, *Cezve*, s. 428.

57 İbn Abdilberr’in hocası Abdülvaris b. Süfyan’a bulunduğu bazı atıflar için bakınız İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, I, 171, 180, 249, 277; *et-Temhid*, I, 16-43.

58 El-Humeydi, *Cezve*, s. 429; İbn Beşküval, *es-Sıla*, I, 482.

bulunarak nakletmektedir.⁵⁹

2.3.1.4. Ebu Ömer Ahmed b. Abdullah el-İşbili (ö. 396/1006)

İbn Baci adıyla tanınan Ebu Ömer Ahmed b. Abdullah, hicri 332 yılında İşbiliye’de doğmuştur. Babası döneminin en meşhur hadis alimlerindenidir. Babasından ilim tahsil ettikten sonra, hac için çıktığı yolculukta Mısırlı bir çok alimden ders almıştır. İbn Abdilberr, hocası İbn Baci hakkında, fıkıh ve akaid konusunda kendisiyle kıyas edebilecek birisinin bulunmadığı seçkin bir alim şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.

Fıkıh, hadis ve hadis ravileriyle ilgili dersler veren İbn Baci, henüz on sekiz yaşındayken İşbiliye’de kadı müşavirliği yapmış, İbn Abdilberr, Ebu Abdullah Muhammed b. el-Hisar ve Kasım b. Me’muni es-Sebti gibi alimler yetiştirmiştir. İbn Baci, hayatının son döneminde Kurtuba’ya yerleşmiş ve orada vefat etmiştir.⁶⁰

İbn Abdilberr, hocası İbn Baci’den fıkıh ve hadis alanında büyük ölçüde istifade etmiştir. Ehl-i hadis bir fakih olan İbn Abdilberr, hocasından fıkıh, hadis ve rical ilminde pek çok eseri okumuş ve rivayette bulunmuştur. İbn Carud’un (ö. 307/919) “*el-Ahadu fi’s-Sahabe*”, “*Ebu Hanife*” ve “*ed-Du’afau ve’l-Metrukin*”, eserlerini okumuştur. Ayrıca İbn Müzeyn’in “*Ricalu’l-Muvatta*”sını, Ebu Ubeyde’nin (ö. 210/825) “*Ğaribu’l-Hadis*” eserini, “*Musannefu İbn Ebi Şeybe*”, “*el-Utbiye*” ve “*el-Münteka*” gibi pek çok meşhur eseri hocasından okumuştur. Hocası İbn Baci’den, Baki b. Mahled’in “*Müsned*”ini okuyup rivayet eden İbn Abdilberr, eserlerinde hocasına atıflarda bulunmuş,⁶¹ onun rivayet ve görüşlerini de referans olarak göstermiştir.⁶²

2.3.1.5. Ebu Ömer Ahmed b. Muhammed b. Said b. Cesur (ö. 401/1010)

İbn Cesur, hicri 321 yılında Kurtuba’da doğmuştur. Endülüs’te en fazla hadis nakleden ve rical ilminde yetkin olan alimlerdenidir. Kasım b. Asbağ, Muhammed b. Abdullah b. Ebi Düleym, Muhammed b. Muaviye, Ahmed b. Mutarrıf, Habib b. Ahmed, Kadı Münzir, Ahmed b. Said b. Hazm, Ahmed b. Fadl ed-Dineveri gibi büyük alimlerden ders almış ve hadis rivayet etmiştir. Zamanının önde gelen pek çok

59 İbn Abdilberr’in hocası Said b. Nasr’a atıfta bulunduğu bazı misaller için bakınız İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, I, 168, 180, 186, 315, 319, 453; *et-Temhid*, I, 11, 31, 40, 43, 51, 58.

60 Kadı İyaz, *Medarik*, VII, 206-208; İbn Beşküval, *es-Sıla*, I, 43-44; Zehebi, *Siyeru Alami’n-Nübelâ*, XVII, 75; el-Humeydi, *Cezve*, s. 186.

61 İbn Abdilberr’in hocası İbn Baci’ye bulunduğu bazı atıflar için bakınız İbn Abdilberr, *el-Ecvibetü’l-Müstev’ebe*, I, 15; *el-İstizkar*, I, 171 XI, 232, XIV, 298; *et-Temhid*, I, 42, 64, 98, 118, 150, 166.

62 İbn Beşküval, *es-Sıla*, I, 43; el-Humeydi, *Cezve*, s. 187.

aliminden ilim tahsil eden ve hadis rivayet eden İbn Cesur'un hocalık yaptığı öğrencileri arasında ise, İbn Abdilberr ve Ebu Abdullah el-Havlani gibi alimler bulunmaktadır.⁶³

İbn Abdilberr, kaynak eserlerinden olan *el-Müdevvene*'yi İbn Meserre- İbn Vaddah- Sahnun tarikiyle okumuştur. İbn Abdilberr, hocası İbn Cesur'dan *et-Taberi*'nin "*et-Tarih*" eserini okumuş ve rivayet etmiştir. İbn Abdilberr, eserlerinde, hocası İbn Cesur'a çoğu yerde atıfta bulunmuş,⁶⁴ onun görüşlerini ve rivayetlerini referans göstermiştir.⁶⁵

2.3.1.6. Ebu Ömer Ahmed b. Abdülmelik b. Mekvi (ö. 401/1012)

Hicri 324 yılında dünyaya gelen İbn Mekvi, ilmi çalışmaları ve gayretiyle yaşadığı zamanın fıkıh otoritesi, Maliki fıkıh ve mesail ilmi alanında da en yetkin alimi olmuştur. Kısaca zamanın fetva alimiydi. Maliki mezhebinin görüşlerini, mezhepte mevcut ihtilaflı meseleleri çok iyi bilmekteydi. İbn Mekvi, öğrencisi olan İbn Abdilberr'in, fıkıh eğitimi, fıkhi yetkinliğe, donanımına sahip olma ve fıkhi kişiliğinin oluşmasına büyük ölçüde etki etmiştir.⁶⁶

İbn Mekvi, Maliki mezhebine mensup alimlerin görüşlerine iyi derecede vakıf olduğundan, Yahya b. Yahya el-Leysi gibi fıkıh ilminde öncü alimlerden kabul edilmiştir. Endülüs Emiri, Ebu Amir Muhammed b. Ebi Amir tarafından, el Kureşi (ö. 367/978) ile birlikte İmam Malik'in görüşlerini kapsayan "*el-İsti'ab*" adlı eseri yazmak için görevlendirilmiştir. Emir'in kütüphanesinden istifade eden bu iki fıkıh alimi *el-İsti'ab* eserini tamamlamış ve Emir tarafından yargı şura heyetinde görevlendirilmişlerdir. İbn Mekvi, kendisine teklif edilen kadılık görevini ise kabul etmemiştir.⁶⁷

İbn Mekvi, fıkıhta fûru'a hakim, mezhebi taassuptan uzak, cumhurun görüşlerine mutabık derin anlayışlı bir alimdir. İbn Mekvi'nin asli kaynaklara dayanmada, hadis ve fıkıh dengesini sağlayan alim olduğu rivayet edilmektedir.⁶⁸ İbn

63 Zehebi, *Siyeru Alami'n-Nübelâ*, XVII, 148-149; el-Humeydi, *Cezve*, s. 158; İbn Beşküval, *es-Sıla*, I, 58-59.

64 İbn Abdilberr'in hocası İbn Cesur için yaptığı bazı atıflar için bakınız İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, I, 180, XXVI, 8; *et-Temhid*, I, 11, 56, 62, 84, 172, 280, II, 12, 63, 147.

65 Zehebi, *Siyeru Alami'n-Nübelâ*, XVII, 149; İbn Beşküval, *es-Sıla*, I, 58-59; el-Humeydi, *Cezve*, s. 158-159.

66 Kadı 'İyaz, *Medarik*, VII, 123-125; el-Humeydi, *Cezve*, s. 191; Zehebi, *Siyeru Alami'n-Nübelâ*, XVII, 206; İbn Beşküval, *es-Sıla*, I, 57-58.

67 Kadı 'İyaz, *Medarik*, VII, 127-129; İbn Beşküval, *es-Sıla*, I, 57; el-Humeydi, *Cezve*, s. 191; Zehebi, *Siyeru Alami'n-Nübelâ*, XVII, 207.

68 Mahluf, *Şecere*, s. 102.

Mekvi'nin uyguladığı bu dengeyi İbn Abdilberr'in eserlerinde de görmek mümkündür.⁶⁹ İbn Abdilberr, eserlerinde hocası İbn Mekvi'den bahsetmiş ve onun görüşlerini aktarmıştır.⁷⁰ İbn Abdilberr, hocası İbn Mekvi'den *el-Mustahre*ce ve *el-Müdevvene*'yi ders olarak okumuştur.⁷¹

2.3.1.7. Ebü'l-Velid Abdullah b. Muhammed b. Yusuf el-Kurtubi el-Ezdi (ö. 403/1013)

Babasının farazi (miras) ilminde meşhur olması nedeniyle İbnü'l-Faradi adıyla tanınan Ebü'l-Velid, hicri 351/962 yılında Kurtuba'da dünyaya gelmiştir. İbnü'l-Faradi, edip, tarihçi, muhaddis ve fakih bir İslam alimidir.

İbn Ebi Düleym, İbn Müferric (ö. 380/991), İbn Ebu Zeyd ve Abbas b. Asbağ gibi alimlerden edebiyat, tarih, fıkıh ve hadis okumuştur. Mekke'de Ebü'l-Hasan İbn Cehdam ve Ebu Ya'kub İbnü'd-Dahli başta olmak üzere bazı alimlerin derslerine katılmış ve icazet almıştır. Mısır ve Kayravan'da ilmi birikimine katkı sunan çalışmalarda bulunan İbnü'l-Faradi, daha sonra Endülüs'e dönmüş ve dersler vermeye başlamıştır.

Yetiştirdiği öğrenciler arasında İbn Abdilberr'in yanı sıra Ebu'l-Asbağ el-Ahfeş (ö. 400/1010), İbn Battal el-Kurtubi (ö. 449/1057) ve İbn Hayyan'ın (ö. 469/1079) da bulunduğu pek çok alim yetiştirmiştir. Belensiye'de (1009-1010) ve daha sonra İstice'de kadılık görevi yürütmüştür. Berberi isyancılar tarafından öldürülen İbnü'l-Faradi, büyük bir ilmi miras bırakmıştır. Rivayet alanındaki bilgisi, hafıza yönünden sağlamlığı ve eleştirel yaklaşım tarzıyla tanınan İbnü'l-Faradi, Endülüs'te ilk biyografi eseri yazan kişi olarak bilinmektedir. Kaleme aldığı "Tarihu 'Ulemai'l-Endelüs" adlı eser, Endülüs'ün sosyal ve siyasal yapısı hakkında önemli bilgiler içermekte, yazdığı şiirler ise, onun edebi kişiliğini yansıtmaktadır.⁷² İbn Abdilberr, hocasının Endülüs alimleri hakkında kaleme aldığı eseri rivayet etmiştir. Hocasının ravilerin adlarıyla ve lakaplarla ilgili kaleme aldığı "Kitabü'l-Elkab" dan esinlenen İbn Abdilberr, benzer bir çalışma olan "el-İstiğna fi Esma'i'l-Meşhurin" adlı eserini telif etmiştir. İbn Abdilberr,

69 İbn Abdilberr, *el-Ecvibetu'l-Mustev'ebe*, I, 16; İbn Beşküval, *es-Sıla*, I, 57

70 Bakınız İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, I, 21-22, IV, 102.

71 İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, I, 21-22,

72 İbn Beşküval, *es-Sıla*, I, 338-339; el-Humeydi, *Cezve*, s. 366-367; Zehebi, *Siyeru Alami'n-Nübela*, XVII, 178-179; Irving, Thomas B., "İbnü'l-Faradi", *DİA*, İstanbul, 2020, XXI, 39-40.

hocasından hadis ravileri ve fıkıh alanlarında istifade etmiştir.⁷³ İbn Abdilberr, hocası ve arkadaşı olan İbnü'l-Faradi'ye eserlerinde bir çok yerde atıfta bulunmuştur.⁷⁴

2.3.2. İbn Abdilberr'in Öğrencileri

İslami ilimlerin farklı alanlarında eserler telif etmiş olan İbn Abdilberr, hayatı boyunca ilimle uğraşmış ve talebeler yetiştirmiştir. Farklı alanlarda bir çok hocadan aldığı eğitimi öğrencilerine ve eserleriyle de sonraki nesillere aktarmıştır. Sahip olduğu ilim sayesinde, diğer alimlerce Endülüs'te otorite kabul edilmiştir. İbn Abdilberr'in sahip olduğu ilimden faydalanmak isteyen bir çok alim, öğrenci ve yönetici, ondan ders almak için çaba sarf etmiştir. Erkek öğrencilerin yanı sıra Tune binti Abdülaziz ve kendi kızı Zeynep gibi bayan öğrenciler de yetiştirmiştir.⁷⁵ Devam ettirdiği eğitim faaliyetleri sayesinde, farklı alanlarda otorite kabul edilen öğrenciler yetiştirmiştir. İbn Abdilberr'in büyük mirasının bir parçası sayılan, ondan istifade etmiş ve eğitim almış, meşhur olan öğrencilerinden her biri, ayrı bir çalışmayı gerektirecek derinlikte olduğundan, şöhret bulan bazı öğrencilerine burada kısaca değineceğiz.

2.3.2.1. Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm b. Ğalib el-Farisi (ö. 456/1064)

İbn Hazm olarak meşhur olan Ebu Muhammed, hicri 384 yılında doğmuştur. İbn Hazm'ın Babası Ahmed b. Said, Endülüs'ün önder şahsiyetlerinden olup, Halife Mansur ve onun oğlu Abdülmelik dönemlerinde vezirlik görevinde bulunmuştur. İbn Hazm, edebiyat, tarih, felsefe ve mantık alanlarında eğitim almıştır. Küçüklük yıllarını kültürlü bir ortamda geçiren İbn Hazm, Endülüs'te yaşanan iç karışıklıklar nedeniyle, sonraları sıkıntılı dönemlerden geçmiştir. Emevi yanlısı olduğu söylenmekte olan İbn Hazm, bazı siyasi faaliyetlerde yer almıştır. Siyasi istikrarsızlık ve güvensizlik nedeniyle, siyasi faaliyetleri bırakıp ilmi çalışmalara yönelmiştir. Başlangıçta Maliki fikhini sonrasında Şafii fikhini öğrenen İbn Hazm, daha sonra Zahirilik düşüncesine yeniden işlevlik kazandırarak, en meşhur temsilcisi olmuştur. İslami ilimlerde uzmanlaşan İbn Hazm, ilim çevrelerince mutlak müçtehit kabul edilmiş, edebiyat, dil, şiir, siyer ve tarih alanlarında geniş bir birikime sahip olmuştur.

⁷³ Zehebi, *Siyeru Alami'n-Nübelâ*, XVII, 178; el-Humeydi, *Cezve*, s. 367; İbn Beşküval, *es-Sıla*, I, 338;

⁷⁴ İbn Abdilberr'in hocası İbnü'l-Faradi'ye yaptığı atıflar için bakınız İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, I, 166, 183, XII, 106, XIII, 105, XV, 43; *et-Temhid*, I, 42, 58, 63, 71, 96, 129.

⁷⁵ İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, I, 73; Casim, *İbn Abdilberr el-Endelîsi ve Cühüduh fî't-Tarih*, s. 140.

İbn Abdilberr ile akran olan İbn Hazm, eserlerinde İbn Abdilberr'den istifade ettiğini, ondan hadis dinleyip, rivayet için icazet aldığını ifade etmiştir. Hadis alimlerinin, hadis öğrendikleri kimseleri hoca olarak kabul etmelerinden dolayı, İbn Hazm da hadis rivayet ettiği İbn Abdilberr'in öğrencisi olarak zikredilmektedir. Fıkhî mezhep imamlarını sert bir dille eleştiren İbn Hazm, eserlerinde İbn Abdilberr'i müçtehit ve imam olarak nitelemekte, ona karşı saygı ve övgü dolu ifadeler kullanmaktadır. İbn Hazm hicri 456 yılında vefat etmiştir.⁷⁶

2.3.2.2. Muhammed b. Ebi Nasr Fütuh b. Abdullah b. Hümeydi el-Ezdi (ö. 491/1099)

Hicri 420 yılında Mayurka'da dünyaya gelen el-Hümeydi, dönemin önde gelen alimlerinden olan İbn Hazm ve İbn Abdilberr'den istifade etmiştir. İbn Abdilberr ile Daniye veya Şatıbe'de karşılaşan el-Hümeydi, İbn Abdilberr'den ilmi açıdan istifade etmiş, icazet almış, böylece aralarında güçlü ve güvenilir bir bağ oluşmuştur. El-Hümeydi, zamanla İbn Hazm'ın geliştirdiği Zahiri mezhebinin Endülüs'te temsilcisi konumuna gelmiştir. Mısır ve oradan Bağdat'a giden el-Hümeydi, Şam'ı da ziyaret ettikten sonra, İslam medeniyetinin başkenti olan Bağdat'a dönmüştür. Dolaştığı yerlerde karşılaştığı bir çok alimden istifade eden el-Hümeydi, dönemin doğuda ve batıda büyük iki İslam alimi olan Hatip el-Bağdadi (ö. 463/1071) ve İbn Abdilberr'den ilim tahsil eden nadir alimlerden birisidir. Sahip olduğu bu hal, onu büyük değer ve şöhret sahibi yapmıştır. Bağdat ehlinin talebiyle, "Cezvetü'l-muktebes" isimli, Endülüs'ün kültürel ve siyasi tarihini içeren bir kitap telif etmiştir. Hadis alanında da, kendisine ilmi şöhret kazandıran, Buhari ve Müslim'in sahihlerini toplayan "Cem' beyne'l-Sahihayn" eserini telif etmiştir. El-Hümeydi hicri 491 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.⁷⁷

2.3.2.3. Ebu Ali Hüseyin b. Muhammed el-Ğassani el-Ceyyani (ö. 498/1105)

Hicri 427 yılında Kurtuba'da doğan Hüseyin b. Muhammed'in ataları Kurtuba'da (h. 399) ortaya çıkan fitneden sonra Ceyyan'a yerleşmişlerdir. Ebu Ali, İbn Abdilberr'in en meşhur öğrencilerindendir. İbn Abdilberr gibi Endülüs dışına çıkmamış olan Ebu Ali, döneminin ileri gelen hocalarından dersler almıştır. İbn Abdilberr, sahabe

⁷⁶ El-Hümeydi, *Cezve*, s. 450; ed-Dabbi, *Buğye*, s. 416; Apaydın, H. Yunus, "İbn Hazm", *DİA*, İstanbul, 1999, XX, 49-52.

⁷⁷ El-Hümeydi, *Cezve*, s. 8-12; Mahluf, *Şecere*, s. 122; İbn Beşküval, *es-Sıla*, II, 192-194.

hakkında yazdığı el-İsti'ab'da eksik kalmış bilgilerin tamamlanması için Abu Ali'ye vasiyette bulunmuştur. Ebu Ali, naklettiği eserlerin tamamında İbn Abdilberr'den rivayetlerde bulunmuştur. İbn Abdilberr'in ilmine en çok bağlı olup, sonrakilere bu ilmi aktaran öğrencisi Ebu Ali Kurtuba'da 498'de vefat etmiştir.⁷⁸

2.3.2.4. Ebu Hasan Tahir b. Müfevvez b. Ahmed Abdullah el-Meafiri (ö. 484/1092)

Ebu Hasan, hicri 429'da Şatıbe'da doğmuştur. Aile fertlerinin çoğunluğu, yargıda danışman, kadı, eğitim ve fetva mercilerinde görevli olan Ebu Hasan, hadis ilmine önem vermiş ve döneminin hadis alimlerinden eğitim görmüştür. Ebu Hasan'ın hocası İbn Abdilberr ile güçlü bir bağı bulunmaktaydı. Ebu Hasan'ın hocası İbn Abdilberr'den rivayet ettiği hadisler, âli isnat olarak kabul edilmiştir. Hocasının son dönemlerine yetişen Ebu Hasan, onun ilmi birikimini sağlam bir şekilde sonraki dönemlere aktarmış güvenilir bir kaynak olmuştur. İbn Abdilberr, kendisini sever, hadislerden hüküm çıkarırken de onu yanında bulundurur ve ilmi çalışmalarını onunla birlikte yapardı. İbn Abdilberr vefat edince, ona olan sevgisi ve yakınlığı nedeniyle, cenaze namazını kıldırması olan Ebu Hasan, hicri 484 yılında Şatıba'da vefat etmiştir.⁷⁹

2.3.2.5. Abdurrahman b. Muhammed b. Attab b. Muhsin (ö. 520/1126)

Hicri 433 yılında Kurtuba'da doğan İbn Attab, ilmi faaliyetlerin çok yaygın olduğu bir bölgede yetişmiştir. İbn Attab'ın babası Muhammed, büyük fıkıh alimlerdendir. İslami ilimleri babası Muhammed'den alan İbn Attab, babasından sonra fıkhi konularda başvurulacak merci olmuştur. İbn Attab, fıkıh ilminin yanında hadiste de otorite kabul edilmiştir. İbn Abdilberr'den istifade etme bakımından Ebu Ali gibidir. İbn Attab, hocası İbn Abdilberr'in eserlerini rivayet etmek üzere ondan icazet almıştır. İbn Attab, h. 520'de Kurtuba'da vefat etmiştir.⁸⁰

2.3.3. İbn Abdilberr'in Eserleri

İbn Abdilberr, farklı ilim alanlarında kendisini yetiştirmiş bir alim olduğundan, fıkıhtan hadise, tarihten siyere, edebiyattan biyografiye, kıraatten ahlaka kadar bir çok

78 Zehebi, *Siyeru Alami'n-Nübelâ*, XIX, 148; İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, I, 74; İbn Beşküval, *es-Sıla*, I, 203-204.

79 Ed-Dabbi, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 327; İbn Beşküval, *es-Sıla*, I, 326.

80 Mahluf, *Şecere*, s. 130; İbn Beşküval, *es-Sıla*, I, 445.

alandaki eserler telif etmiştir. İbn Abdilberr'in eserleri hakkında kaynaklarda geçen, ulaştığımız ve derlediğimiz bilgiler şunlardır:

2.3.3.1. Fıkıh Alanındaki Eserleri

1-) *et-Temhid lima fi'l-Muvatta' mine'l-me'âni ve'l-esanîd*: Bu eser, İbn Abdilberr'in, *el-Muvatta'*nın Yahya b. Yahya el-Leysi rivayetinde, doğrudan Hz. Peygamber'e nispet edilen hadisleri esas alarak yazdığı şerhtir. Bununla birlikte, Yahya el-Leysi nüshasında bulunmayan ve hadis mecmualarında geçen bazı rivayetleri de *et-Temhid*'e dahil etmiştir. İbn Abdilberr, *et-Temhid li ma fi'l-Muvatta* adlı eserinde hadisleri muttasıl, munkatı ve mürsel olacak şekilde sıralamıştır. Rivayet edilen hadisler hakkında alimlerin ve şairlerin sözlerinden bazı nakillerde bulunmuştur. Aslında bu eser hadis telifleri başlığı altından da zikredilebilir.

Bu eserde İbn Abdilberr, hadislerden çıkardığı fıkhi hükümleri ifade etmiştir. Hadisleri şerh ederken, senette bulunan ravilerin hal ve tercümelere hakkında bilgiler vermiş, alimlerin ve şairlerin hadis hakkındaki yorumlarına da yer vermiştir. Hadisleri sınıflandırarak, farklı tariklerden muttasıl senedle gelen maktu ve mürsel hadisleri de zikretmiştir. Eserde, İmam Malik'in hocaları Mağrib alfabesine göre sıralanmıştır. İbn Abdilberr'in ilmi birikimini yansıtan önemli eserlerinden olan bu çalışma ansiklopedi niteliğinde yirmi beş cilt şeklindedir ve matbudur.⁸¹ Bu eser yüksek lisans tez konusu olarak çalışılmıştır.

Endülü's'te büyük kabul gören bu eser, hicri V. asırda Ebu Abdullah Muhammed b. Hüseyin el-Ensârî tarafından "*et-Takrib li-Kitabi't-Temhid*" adıyla şerh edilmiştir. Muhammed b. Abdurrahman el-Mağrâvî, *Fethu'l-ber fi't-tertibî'l-fikhî li-Temhidi İbn Abdilber* adlı çalışmasıyla *et-Temhid*'i fıkıh konularına göre yeniden düzenlemiş, hadisleri tahrîc ederek mukaddime ve on iki cilt olarak (Riyad, 1996) yayımlamıştır. Mustafa Sumeyde, "*Fethu'l-mâlik bi-tebvîbi't-Temhid li'bni Abdilber 'ala Muvatta'i Mâlik*" (Beyrut, 1998) adlı eserinde hadisleri farklı bir şekilde düzenleyerek tahrîc etmiştir. Ülkemizde ise, Nevzat Tartı'nın, "*İbn Abdilberr ve et-Temhid'indeki Şerh Metodu*"⁸² adlı yüksek lisans çalışması bulunmaktadır.

İbn Abdilberr, kendisinden sonraki alimleri sahip olduğu fıkıh ve hadis bilgisi sayesinde etkilemiş olduğundan onun eserleri üzerinde pek çok eser kaleme alınmıştır.

81 İbn Abdilberr, *et-Temhid lima fi'l-Muvatta mine'l-Me'ani ve'l-Esanid*, tahkik Mustafa b. Ahmed el-'Allevi-Muhammed Abdulkebir el-Bekri, 1967-1992.

82 Tartı, Nevzat, İbn Abdilberr ve *et-Temhid*'indeki Şerh Metodu, *OMÜSBE*, Samsun 1994.

İbn Abdilberr'in et-Temhid adlı eseri üzerine pek çok çalışma yapılmış olup, bazıları şunlardır: Ebu'l-Kasım Muhammed b. Abdullah b. el-Ced (ö. 515/1128), *İhtisaru't-temhid*. Ebu Bekir b. el-Arabi Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Meâfiri (ö. 543/1146), *et-Tefaddi an uhdeti't-tekassi ve İhtisaru't-temhid*. Ebu Muhammed el-Kasım b. Fireyyuh b. Halef b. Ahmed eş-Şâtübî (ö. 590/1193), *Manzûmetun ale't-temhid*.⁸³ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1274), *et-Takrib likitabi't-temhid*. Ebî Abdullah Kasım b. Muhammed el-Mahzûmî (ö. 843/1446), *Havâşun ale't-temhid*. Malik b. Yahya b. Vehb el-Ezdi, *İhtisaru't-temhid l'İbn Abdilberr*.⁸⁴

2-) el-İstizkârü'l-Câmi' li-Mezâhibi Fukahâi'l-Emsâr: İbn Abdilberr'in bu eserini fıkhu'l-hadis kitabı şeklinde değerlendirmek mümkündür. Eserde, farklı mezheplere mensup olan ve farklı bölgelerde yaşayan alimlerin görüşleri şerh edilmiştir. İbn Abdilberr, şerh ettiği görüşlerin yanı sıra, bazı yerlerde kendi fiki tercihlerini de ifade etmiştir. Bu eserinde el-Muvatta'da bulunan mevkuf ve maktu rivayetleri şerh etmiştir.

Bu eser otuz ciltten müteşekkil olup matbudur. Eser, Abdulmu'ti Emin Kal'aci tarafından neşredilmiştir.⁸⁵ İbn Abdilberr'in *el-İstizkar* adlı eseri üzerine de pek çok çalışma yapılmıştır. Bu eserlerden bazıları şunlardır: Hişam b. Ahmed Ebi'l-Velid el-Kurtubi (ö. 509/1112), *el-Cem'u beyne kitabeyi Ebî Ömer b. Abdülber ala'l-Muvatta' et-Temhid ve'l-istizkar*. Ebu Velid b. el-Avvâd, *el-Cem'u beyne'l-istizkar ve't-temhid*. Muhammed b. Said b. Ahmed b. Zerkûn (ö. 586/1189), *el-Envâru fî'l-cem'i beyne'l-münteka ve'l-istizkar*. Ebu İmrân Musa b. Reviyye el-Rendî, *el-Cem'u beyne'l-münteka ve'l-istizkar*. Muhammed b. Abdulhak b. Süleyman el-Yefrenî (ö. 625/1228), *el-Muhtâru'l-cami'u beyne'l-münteka ve'l-istizkar*. Ebu Bekr Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 630/1233), *İhtisaru kitabi'l-istizkar*. Ali b. İbrahim el-Keffâs el-Ğırnatî (ö. 632/1235), *Muhtasaru kitabi'l-istizkar*.⁸⁶

3-) el-Kâfi fî Fûrûi'l-Mâlikiyye: Bu eser, İbn Abdilberr'in öğrencilerinin talebi üzerine Maliki mezhebinde fetvaya esas olan görüşleri toplayarak oluşturduğu fıkıh eseridir. *El-Kafi fî fûrû'il-Malikiyye*, fetva verirken dikkat edilmesi gereken konular hakkında yazılmıştır. Eserde yeri geldiğinde, kendi tercihini de açıklamıştır. Bu eser iki

⁸³ Bu eserde et-Temhid 500 beyit halinde nazma çekilmiştir. Bk. İbn Ferhun, *ed-Dibac*, II, 149.

⁸⁴ Bk. el-Alemi, Muhammed, *ed-Delilü't-Tarihi li Müellefati'l-Mezhebi'l Malikî*, Merkezü'l-Bühusi ve'd-d-Dirâsât fî Fıkhi'l-Malikî, Mağrib, 2012, s. 203-204.

⁸⁵ İbn Abdilberr, *el-İstizkaru'l-Cami' li Mezahibi Fukahai'l-Emsar ve 'Ulemai'l-Aktar fima Tadammenehu'l-Muvatta' min Me'ani'r-R'eyi ve'l-Asar ve Şerhi Zalike Kullihi bi'l-İcaz ve'l-İhtisar*, neşreden Abdulmu'ti Emin Kal'aci, Daru'l-V'ayi, Beyrut, 1993; Casim, "İbn Abdilberr", *DİA*, XIX, 270.

⁸⁶ el-Alemi, *ed-Delilü't-Tarihi li Müellefati'l-Mezhebi'l Malikî*, s. 203-204.

cilttir ve matbudur.⁸⁷ Muhammed el-Moritani tarafından doktora tezi olarak çalışılmış, “*Kitabu’l-Kâfi fi fıkhi ehli’l-Medineti’l-Malikî*” adıyla yayımlanmıştır.

4-) İhtilâfû Ashâbi Mâlik b. Enes ve ihtilafu rivayetihim ‘anh: Bu eser, Maliki mezhebine bağlı İmam Malik’in talebelerinin ve alimlerin ihtilaf ettikleri meseleleri fıkıh kitaplarının tertibine göre sıraladığı eserdir. Bu eserde, önde gelen alimlerin görüşlerine işaret edilmiş ancak delilleri üzerinde durulmamıştır. Bu eser bir cilt olup matbudur.⁸⁸

5-) el-İnsâf fima Beyne’l-Muhtelefine fi Bismillah: Bu eserde, besmelenin cerhi okunup okunmayacağı meselesinde var olan görüşleri ele almaktadır. Fatiha suresinin başında bulunan besmelenin namazda okunup okunmaması hususunda alimlerin farklı görüşlerine yer vermiş, bu risalesinde Malikî mezhebine mensup olmasına rağmen, Şafii’nin görüşünü tercih etmiştir. Bu eseri de bir cilt olup ve matbudur.⁸⁹

6-) Fethu’l-Ber fi’t-Tertîbi’l-Fıkhiyyi li Temhîdi İbn Abdilber,⁹⁰ İbn Abdilberr’in fıkıh alanında *Cevâizu’s-Sultan* ve *el-İşraf* adlı eserlerinin olduğu kabul edilse de, bu iki eserinin henüz varlığı bilinmemektedir. Feraiz alanında kaleme aldığı *el-İşraf ‘ala mâ fi usûli’l-feraz mine’l-icma ve’l-ihtilaf* adlı eser, mirasla ilgili ihtilaflı konular ve üzerinde ittifak edilen hususlar hakkındaki rivayetleri değerlendirdiği fıkıh ve hadis ilmi açısından önemli bir çalışmadır.⁹¹

2.3.3.2. Hadis Alanındaki Eserleri

1-) et-Tekassi li Hadisi’l-Muvatta’ ve şüyuhî’l-İmam Malik: İbn Abdilberr’in bu eseri bir cilt olup matbudur.⁹² İbn Abdilberr, bu eserinde yalnızca Hz. Peygamber’in (sav) hadislerini almış, mezheplerin anlayışlarına, ihtilaflarına ve alimlerin görüşlerine yer vermemiştir. *Et-Temhid*’e giriş mahiyetinde yazıldığından, “*Tecridü’t-Temhid lima fi’l-Muvatta’ mine’l-meani ve’l-esanid*” ismiyle de bilinmektedir. Temhid’in sözlüğü mahiyetinde olduğundan alimlerin, muhtasar olmasından da hadis talebelerinin ilgisini

⁸⁷ İbn Abdilberr, *el-Kafi fi Fıkhi Ehli’l-Medineti’l-Maliki*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1992.

⁸⁸ İbn Abdilberr, *İhtilafu Akvali Malik ve Ashabih*, tahkik Hamid Muhammed Lahme-Müyüküş Mervani, Daru’l-Ğarbi’l-İslami, Beyrut, 2003.

⁸⁹ İbn Abdilberr, *el-İnsaf fi ma beyne Ulemai’l-Müslimin*, Usulu’s-Selef, Riyad, 1997.

⁹⁰ İbn Abdilberr, *Fethu’l-Ber fi’t-Tertibi’l-Fıkhiyyi li Temhidi İbn Abdilber*, Mecmaatu’t-Tuhafi’n-Nefasi’d-Devliyye, Riyad, 1996.

⁹¹ Bk. Yazıcı, Abdurrahman, Ebu Ömer İbn Abdilberr’in Günümüze Ulaşmayan el-İşraf ‘Ala Ma Fi Usuli’l-Feraiz Mine’l-İcma Ve’l-İhtilaf Adlı Eseri Üzerine Bazı Mülâhazalar, *SÜİFD*, Cilt XVI, sayı 29, 2014.

⁹² İbn Abdilberr, *et-Tekassi li Hadisi’l-Muvatta’ ve’s-Şuyuhi’l-İmam Malik*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, ty.

eken eserde yer alan biyografiler Mağrib alfabesine göre sıralanmıştır. Neşredilen bu eserin sonunda İbn Abdilberr'in "ez-Ziyadat" adlı risalesi de yer almaktadır. İbn Rümame diye meşhur Ebu Abdullah b.    Ali b. Cafer el-Kaysi ( . 567/1170), *et-Tafassi an fev  di t-takassi* adlı bir eser kaleme almıştır.

2-) ez-Ziy  dat elleti lem teka' fi'l-Muvatta' 'inde Yahya b. Yahya ve rev  h     ayruhu fi'l-Muvatta': Bu eserde Muvatta'nın Yahya b. Yahya el-Leysi n  shasında bulunmayan altmış d  rt rivayeti derlemiştir. Bazı m  stensihlerce *et-Tekassi*'nin sonuna eklenerek birlikte yayımlanmıştır. *Ez-Ziyadat*, Leys Suud Casim'in "Zahiret  'z-Ziyadat fi t-t  rasi'l-  slami" isimli çalışmasında incelenmiştir.⁹³

3-) el-Ecvibet  'l-M  stev'ibe fi'l-mes  ili'l-m  stağr  be fi kitabi'l-Buh  r  : Bu eser de bir cilt olup matbudur.⁹⁴

4-) el-  stizhar fi Tur  ki Hadisi 'Ammar.

5-) M  sned   İbn Abdilberr.

6-)   htis  ru Kitabi't-Temyiz.

7-)   htis  ru Kitabi't-Tahrir.

8-) et-Tağatta bi hadisi'l-Muvatta'.

9-) Hadis-   M  lik Harice'l-Muvatta'.

10-) 'Avali İbn Abdilberr fi'l-Hadis.

11-) Vaslu ma fi'l-Muvatta' mine'l-m  rseli ve'l-munkat  'ı ve'l-mu'addali.

12-) eş-şev  hidu fi   sb  ti Haberi'l-Vahid.

Hadis alanındaki eserlerinden ilk    eser dışında diğ  rlerinin matbu olup olmadığı hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır.

2.3.3.3. Kiraat Alanındaki Eserleri

1-) el-  ktifa fi Kır  ati N  fi' ve Ebi 'Amr b. el-'Ala' bi-Tevc  hi M   ihtelefa Fih.

2-) el-Medhal fi'l-Kır  at.

3-) el-Bey  n 'an Til  veti'l-Kur'an.

4-) et-Tecv  d ve'l-Medhal ila 'ilmi'l-Kur'an bi't-Tahd  d.

Kıraata dair bu eserlerinin matbu olup olmadığı bilinmemektedir.

⁹³ Casim, Leys Suud, "Zahiret  'z-Ziyadat fi t-t  reai'l-  slami: Dirase tahliliyye tatbikiyye nin hilali kitabi'l-  sti'ab li'bn Abdilber el-Kurtubi", *Mecellet  'l-Cami'ati'l-  slamiyyeti'l-'Alemiyye*, sayı 4,   slamabad, 1996-1997.

⁹⁴ İbn Abdilberr, *el-Ecvibetu'l M  stev'ebe ani'l-Mesaili'l-M  steğrebe min Sahihi'l-Buhari*, tahkik   mer-Abdulmun'im Selim, Daru İbn Kayyim-Daru İbn Aff  n, Kahire, 2005.

2.3.3.4. Akâid Alanındaki Eserleri

- 1-) A'lamu'n-Nübüvvet.
- 2-) el-İnsâf fi Esmâ'illah.
- 3-) Menzûmetun fi's-Sünne.

Akaide dair bu eserlerinin olduğu ifade edilmekle birlikte bunların yayımlanmış nüshası mevcut değildir.

2.3.3.5. Edebiyat, Eğitim ve Ahlaka Dair Eserleri

1-) Behcetü'l-Mecâlis ve ünsü'l-mücalis ve şahzü'z-zâhini ve'l-hâcis: Bu eser, İbn Abdilberr'in edebi yönünü öne çıkardığından büyük ilgi görmüş, rivayet ve muhtasarı yapılmıştır. Eser bir cilt olup matbudur. Eseri, Ebu Abdurrahman Sahr el-Mâdi, *el-Münteka' min Behceti'l-Mecalis*⁹⁵ ismiyle ihtisar etmiştir.

2-) Câmiu Beyâni'l-İlm: Hadis usulü niteliğinde olan bu çalışmada İbn Abdilberr, ilmin ve ilim öğrenmenin ehemmiyetini vurgulamaktadır. Bu eser iki cilt olup matbudur. Neşredilen bu eser,⁹⁶ bazı rivayetleri açıklaması nedeniyle öne çıkmaktadır.

3-) el-Câmi': Küçük bir risale içeriğine sahip bu eserde, Müslümanların özellikle de talebelerin sahip olması gereken adab-ı muaşeret ilkeleri yer almaktadır. *El-Kâfi fi'l-fikh*'ın sonunda neşredilmiş olan bu eser, Muhammed el-Moritani tarafından ayrı bir kitap halinde (Kahire/1978) yayımlanmıştır.

4-) el-İhtibâl bimâ fi Şi'ri ebi'l 'Atâhiye mine'l-hikemi ve'l-emsal. Ebü'l-Atâhiyye'nin (ö. 210/825) şiirlerini topladığı bu eserde, şiirler Mağrib alfabesi dikkate alınarak kafiyelerine göre sıralanmıştır.

5-) er-Rekâik.

6-) el-'Aklu ve'l-'Ukala.

7-) el-Büstânu fi'l-İhvân.

Son üç eserin mevcudiyeti hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

2.3.3.6. Tarih ve Tabakat Alanında Eserleri

1-) ed-Dürer fi İhtisâri'l-Megâzi ve's-Siyer: Bu eser, Endülüs'te yazılan ilk siyer eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu eserde yer alan bilgiler senetleriyle

⁹⁵ Ebu Abdurrahman Sahr, *el-Münteka' min Behceti'l-Mecalis*, Riyad, 1995.

⁹⁶ İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm ve Fadlihi*, neşreden Ebü'l-Eşbal ez-Züheyri, Daru İbnü'l-Cevzi, Riyad, 1994.

birlikte verilmektedir. Olayların anlatımında nüzul sebepleri ve ayetler de dikkate alınmıştır. İbn İshak'ın el-Meğazi'si esas alınarak hazırlanmış olan bu eser için İbn Abdilberr, Vakıdi ve Musa b. Ukbe'den de yararlandığını ifade etmektedir. İbn Abdilberr bu eseri altı bab halinde düzenlemiştir. Bu çalışmada, siyerden çıkarılabilecek fıkhi hükümlere değinen İbn Abdilberr, kimi meselelerde fıkhi tercihte bulunmuş ve bu izlediği yöntemle sonraki çalışmalara örnek teşkil etmiştir. Bu eser neşredilmiştir.⁹⁷

2-) el-İsti'ab fi Ma'rifeti'l-Ashab: İbn Abdilberr'in yirmi kadar tarih ve tabakat alanındaki eserden istifade ederek oluşturduğu bu eser, İslam tarihinde sahabe biyografisi hakkında yazılıp günümüze kadar ulaşan öncü eserlerdendir. Bu eser bir cilt olup matbudur.⁹⁸

3-) el-İstiğna' fi Esmâ'i'l-Meşhûrîn min Hameleti'l-'ilm bi'l-Künâ': Bu eserde künyeleriyle bilinen ilim sahibi sahabe, tabiin ve meşhur kimseler kaleme alınmıştır. Eser, Abdullah Merhul es-Sevalime tarafından, doktora tezi⁹⁹ olarak çalıştıktan sonra, Riyad'da 1985 yılında neşredilmiştir.

4-) el-İntika' fi Fedâili's-Selaseti'l-Eimmeti'l-Fukahâ: İbn Abdilberr'in, fıkhi mezhep imamlarından İmam Malik, İmam Azam Ebu Hanife ve İmam Şafii'yi tanıtmış olduğu eseridir. İmamların hal tercümelerini, yetişme tarzlarını, fıkhi yöntemlerini, Müslümanların onlara neden güven duyduklarını ortaya koymaya çalışmıştır. İlk bölümde İmam Malik'e, onun öğrencilerine ve mezhebin önde gelenlerine, ikinci bölümde İmam Şafii'ye ve mezhebinin önde gelenlerine, üçüncü bölümde Ebu Hanife, Ebu Yusuf, İmam Muhammed ve Züfer ile ilgili haberlere yer vermiştir. Abdulfettah Ebû Gudde tarafından yayımlanan eser, bir cilt olup matbudur.¹⁰⁰

5-) el-İnbah 'ala Kabâ'ili'r-Ruvât: İbn Abdilberr'in bu eseri, el-İsti'ab'da geçmekte olan ravilerin kabilelerine ve neseplerine dair bilgiler içermektedir. Ayrıca İslamiyet öncesi ve sonrası kabilelerin durumları, fetihlerde aldıkları roller ve bölgelere dağılımları da işlenmektedir. İbrahim el-Ebyari tarafından müstakil olarak (Beyrut, 1985) neşredilmiştir.

6-) el-Kasd ve'l-Ümem fi't-Ta'rif bi usuli ensabi'l-'Arab ve'l-'Acem min evveli ve evvelü men tekelleme bi'l-'Arabîyyeti mine'l-ümem: İnsan neslinin, kabilelere ayrılarak farklı coğrafyalara dağılmasını konu alan küçük bir risaledir. Coğrafya

97 Şevki Dayf (Kahire, 1966, 1983), Mustafa Dîb Buğa (Dımaşk, 1984) ve Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye (Beyrut, 1984) tarafından yayımlanmıştır.

98 İbn Abdilberr, *el-İsti'ab fi Ma'rifeti'l-Ashab*, Daru'l-'Alam, 2002.

99 Es-Sevalime, Abdullah Merhûl, Cami'atu Ümmü'l-Kura, Külliyyetü's-Şeri'a, 1984.

100 İbn Abdilberr, *el-İntika' fi Fedaili's-Selaseti'l-Eimmeti'l-Fukahâ*, Mektebetu'l-Matbu'ati'l-İslamiyye, Halep, 1997.

hakkında ve Arap kabilelerine dair bilgiler içermekte, insanlığın ortaya çıkışı, kabilelere bölünmesi ve yeryüzüne dağılmasını konu almaktadır.

7-) *Tercümetü'l-İmam Mâlik b. Enes.*

8-) *et-Ta'rif bi Cema'a min Fukâhai'l-Mâlikiyye*: Bu eserde İbn Abdilberr, ileri gelen yirmi Maliki fakihinin biyografisini oluşturmuştur. *Et-Ta'rif*'te biyografisi yer alan fakihlerin herhangi bir tertibe göre sıralanmamış olması, onu öğrencilerinin kitap haline getirdiği düşüncesine ağırlık kazandırmaktadır. İbn Abdilberr'in zikrettiğimiz bu eserlerinin yanı sıra başka eserlerinin olduğu da ifade edilmektedir.¹⁰¹

2.4. Endülüs'te Malikî Mezhebinin Teşekkül ve Gelişimi

İbn Abdilberr zamanına kadar, Maliki mezhebi, Endülüs coğrafyasında hakim mezhep konumunda bulunduğundan, Maliki mezhebinin tarihi serüveni hakkında bilgiler vermek yerinde olacaktır. Bu bağlamda, maliki fikhının yayılım alanlarından olan Endülüs'ün fiki yapısı da önem arz etmektedir. Nitekim İbn Abdilberr'in fiki anlayış ve görüşlerinin tahlili, Endülüs Maliki ekolünün bilinmesiyle mümkün olmaktadır.

Nübüvvetin son bulmasından sonra ortaya çıkan ve zamanla gelişen fıkıh disiplini, Ehl-i rey/Irak ekolü ve Ehl-i hadis/Hicaz ekolü olarak iki ekol halinde yayılımını sürdürmüştür.

Medine merkezli gelişen Hicaz ekolü, İmam Malik'in bu ekole yaptığı büyük katkılarından dolayı Maliki mezhebi şeklinde de anılmaktadır. Bu mezhebe mensup alimlere ve onlara bağlı amel eden kimselere de Maliki denilmektedir.¹⁰²

Hicaz ekolünün öncülerinden olan Malik b. Enes, Hz. Peygamber'den (sav) nakledilen hadis rivayetlerine, sahabe-tabiin fetvaları ve uygulamalarıyla aktarılan zengin ilmi birikime, kendi içtihat ve yorumlarını ekleyerek öğrencilerine aktarmıştır. Bununla birlikte, İmam Malik ve öğrencileri, iki ayrı ekolü, Ehl-i rey ve Ehl-i hadis düşüncesini tek bir potada sentezleyerek geniş bir ilmi halka oluşturma gayretinde olmuşlardır. İmam Malik'in, Ehl-i hadis alimi olmasının yanında, onun bazı fiki anlayış teknikleri bu ekolün sınırlarının ötesindeydi. Nitekim İmam Malik, ahad haberleri delil almakta, Amel-i ehl-i Medine'yi ve kıyası şer'i delil kabul etmekte, bununla birlikte istihsanı, sedd-i zera'i' ve ıstıslahı da bir metod olarak

¹⁰¹Casim, "İbn Abdilberr", *DİA*, XIX, 271; Yıldız, Rifat, İbn Abdilberr ve Fıkhi Kişiliği, s. 16-20.

¹⁰²Ebu Zehra, Muhammed, *Tarihu'l-Mezahibi'l-İslamiyye*, Daru'l-Fikri'l-'Arabiyyi, Kahire, ty., s. 404; Ali, *Istıslah*, s. 18; Kaya, Eyyüb Said, "Maliki Mezhebi", *DİA*, İstanbul, 2003, XXVII, 519.

kullanmaktaydı.¹⁰³ Maliki ekolü, İmam Malik'in eserleri ve öğrencileri tarafından yayılmıştır. Henüz İmam Malik hayattayken, öğrencileri, ondan rivayet ettikleri görüşleri, hadis ve fıkıh alanındaki ilmi birikimi, mezhebin ilkelerini İslam'ın yayılmakta olduğu bölgelere ulaştırmaktaydı. Buna bağlı olarak, Maliki ekolün birikimi Irak'tan Endülüs'e kadar yayılma alanı bulmuştur.¹⁰⁴

İmam Malik'in vefatının ardından Osman b. İsa b. Kinane (ö. 185/801), Mutarrif (ö. 220/835) ve İbnü'l-Macişun (ö. 212/827) bu ekolün temsilciliğini yürütmüşlerdir. Öte yandan, Basra'da Ka'nebi (ö. 221/836) öncülüğünde gelişen olan Irak/Re'y ekolü, Ahmed b. Muazzel'in (ö. 240/854) gayretleriyle yaygınlık kazanmıştır. Ancak, İbn Muazzel'in talebeleri tarafından oluşturulan Bağdat Maliki okulu, fıkhi anlayış olarak Medine ve Basra Maliki okullarından farklı bir çizgide seyretmiştir.¹⁰⁵

Maliki ekolün gelişiminde en büyük katkıyı sağlayan çevre şüphesiz ki, İmam Malik'in ilmi mirasının korunarak, diğer bölgelere tevarüs ettiği Mısır bölgesidir. Bu bölge, İbnü'l-Kasım (ö. 191/807), İbn Vehb (ö. 197/813), Eşbeh b. Kaysi (ö. 204/819) öncülüğünde¹⁰⁶ oluşturulmuştur. Asbağ b. Ferec (ö. 225/840) ve İbn Abdülhakem (ö. 237/851) gibi fakihlerin çalışmalarıyla da yayılmıştır.

Maliki mezhebinin gelişiminde şüphesiz ki İmam Malik'in eserlerinin tedvin faaliyetleri çok önemli bir yer tutmaktadır. Bu tedvin faaliyetleri ise, Esed b. Furat'ın (ö. 213/828)¹⁰⁷ ilmi yolculukları öncülüğünde başlamıştır. Kayravan'dan Medine'ye gelen Esed b. Furat, İmam Malik'in derslerine katılmıştır. Bu ders halkalarında farazi fıkıhla ilgili fazlaca sorular soran Esed b. Furat'ı hocası İmam Malik, Irak'a yönlendirmiştir. Esed b. Furat, farazi fıkıhın çokça işlendiği Irak'ta, Ebu Hanife'nin öğrencisi İmam Muhammed'den Hanefi fikhını öğrenmiştir. Buradan edindiği fıkhi bilgileri, İmam Malik'in metoduyla sentezlemek için Mısır'da bulunan İbnü'l-Kasım'a müracaat eder. Esed b. Furat'ın Hanefi metodla yönelttiği sorulara, İbnü'l-Kasım, İmam Malik'in rivayetleri ile cevaplar sunmaya çalışır. Malik'in rivayetleri içerisinde cevabı bulunmayan sorulara kıyasta bulunan İbnü'l-Kasım, kıyasın da mümkün olmadığı

103Bz. Kaya, "Maliki Mezhebi", 519; Kadı İyaz, *Medarik*, I, 50-60; Çavuşoğlu, Ali Hakan, Irak Maliki Ekolü, *MÜSBE* Doktora Tezi, İstanbul, 2004, s. 8.

104Kadı İyaz, *Medarik*, II, 173-179; İbn Abdilberr, *el-İntika' fî Fedaili'l-Eimmeti's-Selaseti'l-Fukahai*, Mektebetü'l-Matbu'ati'l-İslamiyye, Halep, 1997, s. 92; Ebu Zehra, *Malik*, Daru'l-Fikri'l-Arabiyyi, Kahire, 1952, s. 245.

105Kadı İyaz, *Medarik*, IV, 6-7; Kaya, "Maliki Mezhebi", 519.

106Kadı İyaz, *Medarik*, II, 244-260; Kaya, "Maliki Mezhebi", 519.

107Ataları Horasan asıllı olup kendisi Diyarbakır'da doğan Esed b. Furat, babası tarafından Tunus'a götürülmüştür. Oradan doğuya ilim için yolculuğa çıkmıştır. Irak ve Hicaz fikhını birleştiren bir yöntem geliştiren İbn Furat, Kayravan'a geri döndükten sonra kadılık görevinde bulunur. Onun sayesinde Mağrib'de Hanefi mezhebi yayılmıştır. Bakınız Kadı İyaz, *Medarik*, III, 291; Ebu Zehra, *Malik*, s. 253-254.

meselelere hocası İmam Malik'ten öğrendiği ilim ve fıkıh bilgisine göre içtihatla bulunarak cevaplar bulmuştur. Böylece *el-Esediyye* adıyla fıkhi bir metin meydana gelir. Esed b. Furat, bu eserini Kayravan'a getirmiş ancak Maliki gelenekten biraz uzak düşünceler içeren eser burada bulunan Maliki fakihler tarafından tepki çekmiştir. Sahnun (ö. 240/854), *el-Esediyye* adlı eseri Mısır'a getirmiş ve İbnü'l-Kasım'a tekrar arz etmiştir. Metni yeniden gözden geçiren İbnü'l-Kasım ve Sahnun, Maliki fıkına uygun olmayan görüşleri elemiş, metinde yer alan görüşleri de İmam Malik'in fıkıh kaynaklarıyla örtüşecek bir şekilde düzenleyerek *el-Müdevvene* adlı eseri oluşturmuşlardır. Bu çalışma sayesinde, Hicaz ekolü, Irak ekolünün metoduyla da rivayet edilmiş oldu.¹⁰⁸

el-Müdevvene ile birlikte, Maliki mezhebinde tedvin hareketleri hız kazanmıştır. Maliki fakihlerce, İmam Malik'in görüşleri tedvin edilmeye devam etmiştir. Bu tedvin faaliyetlerinde, farklı coğrafyalarda bulunma, farklı içtihatlar ve görüşlere sahip olma gibi nedenlerle, farklı yapılar da eserler ortaya konulmuştur.¹⁰⁹

Hicri III asırda devam eden tedvin faaliyetleri sonucunda, her bölgenin kendi fıkhi tercihlerini ifade eden ve “*ümmehat*” diye adlandırılan metinler üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Mısır ve Kayravan bölgesi bu çalışmalarda *el-Müdevvene*'yi kaynak gösterirken, Endülüs çevresinde ikinci derece kaynak olan *el-Vadiha* ve *el-Utbiye* ön plana çıkmıştır.¹¹⁰

el-Müdevvene üzerine yapılan çalışmalar neticesinde Mezhep içerisinde istidal ve metinlerin tahlili açısından iki anlayış ortaya çıkmıştır. İlk anlayışta Irak çevresi *el-Müdevvene*'yi esas alırken, Maliki mezhebi birikimlerini tartışmış, kendi cedel ve istidlal yöntemiyle delilleri farklı perspektiften ifade etmiştir. Diğer anlayışta ise, Kayravan çevresi mezhepte muteber metinlerin tahlili, fıkhi meselelerin içeriklerinin tahkiki, rivayetlerin tashihi ve açıklaması üzerinde durmuşlardır.¹¹¹

Hicri IV. Yüzyıla gelinirken Maliki çevreler arasında ilmi temasların artması neticesinde önemli dönüşümler meydana gelmiştir. Çevrelerin yakınlaşması, mezhep içerisinde itibar edilen rivayetlerin aktarımı başta olmak üzere, telif edilen eserler ve

108Ali, Muhammed İbrahim, *Istilahatu'l-Mezhebi 'inde'l-Malikiyye*, Daru'l-Buhusu li'd-Dirasati'l-İslamiyye, BAE, 2000, s. 83-85; Çavuşoğlu, Ali Hakan, “Sahnun”, *DİA*, İstanbul, 2008, XXXV, 534; Ebu Zehra, *Malik*, s. 251, 258; Kallek, Cengiz, “Esed b. Furat”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 366; Watt-Cachia, *Endülüs Tarihi*, s. 70.

109Yıldız, İbn Abdilberr ve Fıkhi Kişiliği, s. 50.

110Ebu Zehra, *Malik*, s. 257; Kaya, “Maliki Mezhebi”, 520.

111Ali, *Istilah*, s. 198-199; el-Makkari, Şihabüddin Ahmed b. Muhammed, *Ezharü'r-Riyad fi Ahbari 'İyad*, tahkik Mustafa et-Tuka-İbrahim el-Ebyari-Aldülhafız Şelbi, Beytü'l-Mağrib, Kahire, ty., III, 22.

uygulanen usuller üzerinde etkili olmuştur. Bu değişimlerin en önemli ayağı Ebu Zeyd el-Kayravani'nin (ö. 386/996) yürüttüğü çalışmalardır. El-Kayravani, ümmehatta söz konusu hususları, ihtilafları ve söylemleri *en-Nevadir* isimli eserinde toplamış, *el-Müdevvene*'yi ihtisar etmiştir. El-Kayravani, Maliki mezhebi içerisinde farklı çevrelerin görüşlerini tahlil etmiş ve mezhep içinde fıkhi istidlal yöntemini uygulamıştır. Bu nedenle, Maliki ekolü nezdinde “müteahhirin” dönemine geçişin başlangıcı sayılmıştır. Öte yandan İmam Malik'ten sonra mezhepte İbnü'l-Kasım'ın kabul edilmesi de bu dönemde benimsenmeye başlamıştır.¹¹²

Maliki mezhebinde, fıkhi uygulamayı ifade eden “ma cera bihi'l-amel” doktrini, hicri V. yüzyılda yaygınlaşmıştır. Bununla birlikt, Mağrib'de “Endülüs ehlinin ameli” ilkesi fıkhi meselelerde bir dayanak olarak kullanılmaya başlanmış, böylece fetva ve hükümlerde meşhur kaviller yerine, Kurtuba ameline uygulama alanı doğmuştur. Bununla birlikte, fakihlerin fetvaları, şürot, vesaik ve ma cera bihi'l-amel bağlamında meseleler kayda geçirilmiştir.¹¹³

Irak Maliki düşüncesi, Ebu Muhammed Abdulvehhab b. Ali b. Nasr el-Bağdadi'nin (Kadı Abdulvehhab) (ö. 422/837) Mısır'a göç etmesi neticesinde gelişimini yitirmeye başlamış, İbn Amrus'un (ö. 458/873) vefatıyla da etkisini kaybetmeye başlamıştır. Mısır, Hicaz ve Kuzey Afrika'da Maliki çevrenin Fatımilerin etkisiyle baskı altında bulunmasından dolayı, bu dönemde yalnızca Endülüs Maliki çevresi gelişim göstermiştir.¹¹⁴ İbn Abdilberr'in, Endülüs dışına çıkmamış bir alim olması, bu coğrafyada yayılmakta olan Maliki mezhebinin gelişimine katkı sunmuştur.

Gelişimine devam eden Endülüs Maliki çevrede, re'y ve hadis ekolü bazı çekişmeler yaşamıştır. Endülüs'te İbn Abdilberr ve Ehl-i hadisin temsilcisi konumunda bulunan fakihler, Maliki fıkhnın nasslarla irtibatlandırılması için çaba sarf etmişlerdir. Nitekim bazı alimler, Maliki fıkhnı, ahad haberleri delil almaktan uzak durduğu gerekçesiyle Ehl-i rey olarak tanımlamışlardır.¹¹⁵

İbn Hacib'in fıkıh ve fıkıh usulü alanında muhtasar çalışmaları başlattığı hicri VII yüzyıldan itibaren Maliki çevrede istikrar hakim olmuştur. Irak ve Medine çevresinin Fatımiler nedeniyle yok olması, Endülüs'ün de Müslümanların

¹¹²Ebu Zehra, *Malik*, s. 257; İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, tahkik Abdullah Muhammed ed-Derviş, Daru Ye'rib, Dimaşk, 2004, II, 193-194; Kaya, “Maliki Mezhebi”, 520.

¹¹³Er-Resuni, “Ma cera bihi'l-Amel”, s. 27-28; Çavuşoğlu, “Irak Maliki Ekolü”, s. 96; el-'Asri, Abdusselam, *Nazariyyetu'l-Ahzi bima Cera bihi'l-Amel fi'l-Mağribi fi İtari'l-Mezshebi'l-Maliki*, Mağrib, 1996, s. 101; Kaya, “Maliki Mezhebi”, 521; el-Cidi, *el-Mebahis*, s. 181-182; *el-Örfu ve'l-Amel fi Mezhebi'l-Maliki*, Matbaatu Muhammediye, Mağrib, 1982, s. 342.

¹¹⁴Kaya, “Maliki Mezhebi”, 521; Çavuşoğlu, “Irak Maliki Ekolü”, s. 214-225.

¹¹⁵Çavuşoğlu, “Irak Maliki Ekolü”, s. 117-118; Kaya, “Maliki Mezhebi”, 521.

hakimiyetinden çıkması sonucu, Maliki çevrelerden yalnızca Mısır, Afrika ve Mağrib kalmıştır. Bundan sonraki dönemlerde yoğun olarak ihtisar çalışmaları ortaya konulmuştur. Kendine has üsluplarıyla fıkhi birikimi değerlendirerek oluşturulan bu eserlerden Halil b. İshak'ın (ö. 776/ 1374) *el-Muhtasar* adlı eseri, mezhebin yayıldığı çevrelerde tanınan metinler arasına girmiştir.¹¹⁶

Müslümanlar Endülüs'ü kaybetmiş olsa da, Mağrib'de fıkıh ameli olarak gelişim göstermeye devam etmiştir. Göç hareketleriyle Mağrib'de sosyal ve siyasal dönüşümler yaşanmıştır. Fakat Kurtuba ameli, şeri delillerden biri olarak uygulanmaya devam etmiştir. Böylece, alimlerin onayından geçen hukuki uygulama şeklinde nitelenen “amel-i Fasi”¹¹⁷ kavramı ortaya çıkmıştır. Sonraki dönemlerde yaygınlaşan muhtasar ve amel literatürü, gelişim dönemindeki ilkeleri kabul etmekle birlikte, maliki fıkıh birikimine yeni kavram ve tasniflerin girmesine olanak tanımıştır. Bu alanda Halil b. İshak'ın *el-Muhtasar*'ı temel kaynak şeklinde benimsenmiştir.¹¹⁸

2.4.1. Endülüs Maliki Ekolü

Maliki alim İbn Abdilberr'in fıkhi kişiliğini daha iyi anlayabilmek adına, onun fıkhi düşüncesinin arka planını oluşturan ve yaşadığı çevre olan Endülüs'te Maliki mezhebinin yapısına ve Endülüs fikhına bakmak gerekmektedir. Bilindiği gibi Endülüs Maliki Ekolü, diğer çevrelerde mezhep gelişiminin bazı etkenler nedeniyle durmasına karşın, gelişimini devam ettirmiş bir bölgedir.

Fetihler sonucu Endülüs'e yapılan yolculuklarla ilmi birikimler buralara aktarılmıştır. Endülüs'e göç eden toplulukların çoğunluğunu da Suriyeli Araplar oluşturmaktaydı. O dönemlerde Suriye'de Evzai fıkıh benimsendiğinden, bu yolculuklar neticesinde Endülüs'te de başlangıçta Evzai mezhebi kabul görmüştür.¹¹⁹ Sa'sa'a b. Sellam (ö. 192/807), Muhammed b. Şuayb b. Şabur (ö. 198/813) ve Velid b. Müslim (ö. 195/810) gibi alimler Endülüs'te Evzai düşüncenin temsilcileri olmuştur.¹²⁰ Ancak Maliki fikhını öğrenmek için Medine'ye giden alimlerin Endülüs'e dönmesinden ve Maliki mezhebinin fetva-kaza alanında muteber mezhep sayılmasından sonra Endülüs,

¹¹⁶Kaya, “Maliki Mezhebi”, 521.

¹¹⁷Dönmez, İbrahim Kafi, “Amel-i Fasi”, *DİA*, İstanbul, 1991, III, 25.

¹¹⁸Çavuşoğlu, “Irak Maliki Ekolü”, s. 96.

¹¹⁹Özdemir, “Endülüs”, 221; El-Herus, Mustafa, *el-Medresetü'l-Malikiyyetü'l-Endülüsiyye*, Vüzeratü'l-Evkaf ve Ş-Suuni'l-İslamiyye, Mağrib, 1997, s. 37; Ali, *Endülüs Tarihi*, s. 235.

¹²⁰Mesud, Muhammed Halid, “Endülüs İslam Hukuk Tarihi”, çeviren Muhammed Tayyib Kılıç, *İSTEM*, cilt 7, sayı 14, 2009, s. 405; Boynukalın, Ertuğrul, “Evzai ve Fıkhi Mezhebi”, *Sakarya Üniv. İFD*, cilt 23, sayı 23, 2011, s. 10.

Maliki fıkhnın yayılıp geliştiği bir coğrafya haline gelmiştir.¹²¹

İmam Malik, döneminde cereyan eden Emevi-Abbasi çekişmesinde üstü örtülü bir şekilde Emevileri desteklemekte ve Medine ehlinin ameline önem vermekteydi. Bu örtülü tercihle birlikte, Endülüs'ün Medine'ye giden hac yolu üzerinde bulunması ve Medine'den aldıkları ilmi birikimi Endülüs'e taşıyan İmam Malik'in talebeleri vesilesiyle Maliki Mezhebi Endülüs'te yayılmıştır. Endülüs'te Hişam b. Abdurrahman döneminde Maliki mezhebi hızlı bir yayılım göstermiştir. Bu dönemde Endülüs halkı, Evzai düşüncüyü terk ederek, İmam Malik'in fetvalarına uymaya başlamış, böylece Maliki mezhebi resmi mezhep haline gelmiştir. Endülüs'ten doğuya, Medine'ye yapılan yolculuklarda bir çok alim İmam Malik'in derslerine katılmış, kendisinden hadis ve fıkıh öğrenmiştir. Bunlar arasında Şebtun (ö. 193/808), İsa b. Dinar (ö. 212/828), Said b. Ebi Hind (ö. 236/851) ve Yahya b. Yahya el-Leysi öne çıkmış alimlerdir.¹²²

Endülüs'te Maliki mezhebi yaygın olmamakla birlikte, diğer mezhepler de düşünce ve uygulama alanı bulmuştur. Bunlardan Şafii ve Zahirî mezheplerinin görüşleri biraz daha belirgin olmuştur.¹²³

2.4.1.1. Endülüs Maliki Ekolünün Esaslarını Belirleyen Kaynaklar

Endülüs Maliki ekolünün hadis alanında en büyük kaynağı *el-Muvatta* sayılmakta,¹²⁴ fetva ve kaza alanındaki meselelere ise fûrua dair mesail fıkhi ile çözümler bulunmaktaydı. Endülüs'te hicri IV. yüzyılın sonlarına kadar, Maliki mezhebi dışında diğer mezheplerin yayılmasına imkan verilmemiştir. Bu nedenle, bu süre içerisinde, Maliki mezhebi bünyesinde hadis ve fıkıh usulü alanındaki çalışmalar belirli metinlere bağlı olmuş ve fetva-kaza işleriyle sınırlı nevazil, ahkam, şûrut ve vasaik çerçevesinde kalmıştır. Hicri III. asırdan sonra ehl-i hadisin, hadislerden uzak kaldığı gerekçesiyle karşı çıkıp eleştirdiği mesail ile meşgul olma düşüncesi önem kazanmaya başlamıştır. Bu geleneği ise, İbn Abdilberr, Ebü'l-Velid el-Baci ve İbnü'l-Mekvi takip ettirmiştir.¹²⁵

121 Mesud, "Endülüs İslam Hukuk Tarihi", s. 408; İmadüddin, S. Muhammed, *Endülüs Siyasi Tarihi*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1990, s. 93.

122 Ali, *Endülüs Tarihi*, s. 108; İbn Abdilberr, *el-İntika*, s. 87; İmadüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, s. 93; Mesud, "Endülüs İslam Hukuk Tarihi", s. 408.

123 Özdemir, "Endülüs", 211; Özdemir, *Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi*, TDV Yayınları, Ankara, 1997, s. 31.

124 El-Hüseyn, Abdulhadi Ahmed, "Mağrib ve Endülüs'e Hadis'in Girişi", çeviren Murat Gökalp, *Fırat Üni. İFD*, cilt 10, sayı 1, 2005, s. 116.

125 Ali, *İstılah*, s. 113-115; Özdemir, *İlim ve Kültür Tarihi*, s. 29-30; Yıldız, Rıfat, İbn Abdilberr ve Fıkhi Kişiliği, Dicle Üni. SBE, Doktora Tezi, Diyarbakır, 2015, s. 61.

Başlangıçta Endülüs Maliki bilginlerinin büyük çoğunluğu, cedel ve münazara ilmine bid'at işi olduğu gerekçesiyle mesafeli durmuş ve Ahmed b. Hanbel'in selefi çizgisine yakın bir konumda bulunmuşlardır. Oysa, hadis ve rey' ehlini ayıran nokta, Ehl-i rey'in akli istidlali öncelemiş olmasıdır. Ehl-i hadis mensupları da, usule uygun içtihadı desteklemiş ve taklidi uygun bulmamıştır.¹²⁶

Fıkıhtan bağımsız olarak, hadis ilmini Endülüs'e getiren ve burada Ehl-i hadis önderi kabul edilen Baki b. Mahled (ö. 276/889),¹²⁷ çalışmalarıyla Endülüs ilmi seviyesinin artmasına vesile olmuştur. İbn Habib ve Yahya b. Yahya el-Leysi'nin öğrenciliğini yapan Baki b. Mahled, otuz yıla yakın ilmi yolculuklarda bulunmuş, doğunun hadis birikimini Endülüs'e aktarmıştır. İbn Habib, hilaf ilmine dair görüşleri, bir çok yeni hadisi Endülüs'e getirmiş ve ehl-i hadis fıkına dair eserler kaleme almıştır.¹²⁸

Endülüs'te Ehl-i hadis öncülerinden biri olan Kasım b. Muhammed b. Seyyar (ö. 277/890),¹²⁹ fıkıhta taklitten kaçınan ve delili esas alan alimlerdenidir. Fıkıhta İmam Şafii'nin öğrencisi olan Ebu İbrahim İsmail b. Yahya b. İsmail el-Müzeni (ö. 264/878) ve İmam Şafii'den etkilenmiş olan Mısırlı Maliki alim Muhammed b. Abdilhakem'den ders almıştır. Bununla birlikte, Kayravan Maliki ekolün öncüsü Sahnun ve Irak Maliki ekolünün öncüsü Kadı İsmail'e de öğrenci olmuştur.

Hicri IV. asırda, İmam Malik ve öğrencilerinin fetvaları, yeni gelişmeler karşısında yetersiz kalınca, mesail eserlerinin yanında, fetvaların dayandığı deliller üzerinde teorik fıkıh çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmaların temel dayanağı, Endülüslü alimlerin doğuya giderek Irak ve Mısır ekollerinin ilmi birikimlerinden istifade etmeleridir.¹³⁰

Endülüs'te Ebu Muhammed Abdullah b. İbrahim b. Muhammed el-Ümevi el-Endelüsî el-Asili (ö. 392/1002) ile yeni bir güç kazanan hadis eğilimi,¹³¹ mesail-rey fıkıh anlayışının varlığına çok fazla tesir etmemiş, bu alanda tedris ve telif faaliyetleri devam etmiştir. Hicri IV. ve V. asırlarda, Endülüs'te hadis çalışmaları devam etmiştir. İbn Abdilberr ve Kasım b. Asbağ gibi alimler hadis alanında bir çok eğitim ve telif faaliyetinde bulunmuşlardır.¹³²

¹²⁶Ali, *Istilah*, s. 201-203; el-Hümeidi, *Cezve*, s. 484.

¹²⁷Kurt, Ali Vasfi, *Endülüs'te Hadis ve İbn Arabi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 317-318; Özer, Salih, *Endülüslü İbn Battal ve Buhari Şerhi*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2007, s. 16-18.

¹²⁸El-Hüseyin, "Mağrib ve Endülüs'e Hadis'in Girişi", s. 118; Özer, *Endülüslü İbn Battal*, s. 18-19.

¹²⁹El-Hümeidi, *Cezve*, s. 484.

¹³⁰Mahluf, *Şecere*, s. 99, 119.

¹³¹Kadı İyaz, *Medarik*, VII, 114-142.

¹³²Özdemir, *İlim ve Kültür Tarihi*, s. 23.

Hicri IV. yüzyıldan sonra, Maliki fakihler münazara ve fikir alışverişinde bulunmaya başlamışlardır.¹³³ Utbi, İbn Müzeyyen, Asbağ b. Halil gibi Maliki fakihlerle, İbn Vaddah, Baki b. Mahled ve Kasım b. Muhammed gibi hadis ve fıkıh alimleri, Elh-i hadis ve Ehl-i rey'in aynı zeminde buluşmasında rol almışlardır.¹³⁴ Bu yaklaşım, Endülüs Maliki fakihlerinin fetva imamı İbn Lübabe (ö. 314/926) ile gelişmiştir. İbn Lübabe hadis alimi olmamasına rağmen, hadisleri manen aktarmış,¹³⁵ böylece hadise rağbet göstermiştir. Bu ilgi o derece artmıştır ki, sonraki nesilden Maliki alimler, fıkıhın yanında hadiste de meşhur olmuşlardır. Endülüs Maliki ekolü içerisinde, mesail ve rey fıkıhını bilen alimler, fıkıh çalışmalarının yanında hadisle meşgul olup, mezhep görüşlerini hadislerle temellendirmişlerdir.¹³⁶

Endülüs'te hicri beşinci asırda, ayet ve sahih hadisleri dikkate alarak fıkhi hükümlerde bulunma usulü yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu eğilimin kabul görüp yaygınlaşmasında, zikredilen alimlerin yanı sıra, İbn Abdilberr'in de çok faydası olmuştur. İbn Abdilberr gibi kendisinden sonra gelen Ebu Velid Süleyman el-Baci gibi fakihlerin de bu sürece katkıları olmuştur.¹³⁷

Maliki fakihlerin hadis eğilimleri sonucu, İmam Malik'in rivayetleri üzerinde çalışmalar artmıştır. Hadis çalışmaları gibi fıkıh alanında da *el-Muvatta'* esas alınmış, böylece Maliki mezhebinin rivayet kaynakları ve birikimleri çoğalmıştır. Diğer bir çok alim gibi İbn Abdilberr de bu alanlarda çalışmalarda bulunmuştur.

Bu çalışmalarda, o zamana kadar mezhep içerisindeki fıkhi tercihlerin gerekçeleri ortaya konulmuştur. Mezhebe ait görüş ve fetvalarda uygulanan hüküm çıkarma yöntemleri üzerinde yoğunlaşmıştır. İmam Malik ve İbnü'l-Kasım'ın görüş ayrılıklarını da, bu çalışmaların merkezinde zikretmek mümkündür. Nitekim, İbnü'l-Kasım'ın tahric dayalı görüşleri, Endülüs ve Kayravan'da Maliki alimlerinin tercihlerini oluşturmaktaydı. Bütün bu çalışmalarla, Maliki mezhebinin görüşleri ve usulü ortaya konulmuş ve Endülüs Maliki Ekolü oluşturulmuştur. Hatta bu çalışmalar resmi makamlarca da teşvik edilmiştir.¹³⁸ Muhammed b. Haris el-Huşeni (ö. 361/971), *Kitabu'l-ittifak ve'ihtilaf fi mezhebi Malik* eserini telif etmenin yanı sıra, *Usulü'l-Fütüya* adlı eserinde mezhebin temel görüşlerini tespit ederek, tercih ve çıkarımlarda

133Kadı İyaz, *Medarik*, V, 153-155; El-Hüseyin, "a.g.m.", s. 123-124.

134İbnü'l-Faradi, Ebu Velid Abdullah Muhammed, *Tarihu Ulemai'l-Endülüs*, Daru'l-Ğarbi'l-İslami, Tunus, 2008, II, 50.

135İbnü'l-Faradi, *Tarihu Ulemai'l-Endülüs*, II, 50.

136Kadı İyaz, *Medarik*, VII, 111-112; Mahluf, *Şecere*, s. 76, 88; Çavuşoğlu, "İrak Maliki Ekolü", 124.

137El-Hüseyin, "Mağrib ve Endülüs'e Hadis'in Girişi", s. 123-124.

138Özdemir, *Siyasi Tarih*, s. 143; Çavuşoğlu, "İrak Maliki Ekolü", s. 130.

bulunmuştur. *Usulü'l-Fütya*, Maliki mezhebinde eşbah ve nezair türü eserlerin ilk örneklerindendir.¹³⁹ Ebu Muhammed el-Asili, “*er-Red ala ma şezze fihi'l-Endelusiyyun*” isimli eserinde Maliki mezhebinin temel ilkelerini ve tercihlerini belirleme gayretinde olmuştur.¹⁴⁰

Endülüs alimlerinden olan ve çalışmamızın konusunu oluşturan İbn Abdilberr'in bu alanlarda yapmış olduğu çalışmalar da bu amaca hizmet etme gayesiyle oluşturulmuştur. *El-İstizkar* ve *et-Temhid* adlı eserlerinde Maliki mezhebindeki fıkhi görüşleri delillendirmiştir. “*İhtilafatu Ashabi Malik*” adlı eserinde, İmam Malik ve öğrencilerinin görüş ayrılıklarını belirtmiştir. “*el-Kafi*” adlı eserinde ise Maliki mezhebinin fetvaya esas görüşlerini ele almıştır.

2.4.1.2. Endülüs Maliki Fıkhnın Gelişimi

İmam Malik'ten ders alan Endülüslü öğrencileri arasında *el-Muvatta* ravileri de bulunmaktadır. Yahya b. Yahya el-Leysi bunlar arasında rivayeti rağbet görendir.¹⁴¹ Endülüs'te Maliki fıkhnın yayılmasında öncülük eden kişinin Ziyad b. Abdurrahman'ın olduğu rivayet edilmektedir.¹⁴² Ayrıca İmam Malik ile görüşen Gazi b. Kays, Endülüs'e *el-Muvatta*'ı ilk getiren kişi kabul edilmektedir. Yıllar sonra Şebtun'un da çıkarma ve eklemelerle yeni halini rivayet ettiği kaynaklarda¹⁴³ geçmektedir.

El-Muvatta ile birlikte, mezhebin fıkhi görüş ve fetvaları, telif ve tedvin faaliyetleri, fetva-kaza münasebetlerinde Maliki kaynakların kullanılması da Endülüs'te Maliki fıkhnın gelişimine katkı sağlamıştır.¹⁴⁴

Ziyad b. Abdurrahman, Endülüs'te *el-Muvatta* ile birlikte İmam Malik'in görüşlerini yaymış ilk tabaka öğrencisidir. Onun öğrencisi Yahya b. Yahya el-Leysi kendisinden bu mirası devam ettirmiştir. Şebtun da, öğrencilerini eğitim almaları için İmam Malik'in yanına gitmeye teşvik etmiştir.¹⁴⁵

Endülüs'te Maliki fıkhnın gelişmesinde etkili olan İmam Malik'in ikinci tabaka öğrencilerinden Muhammed b. Beşir el-Meafiri (ö. 198/813) ve özellikle Ka'rus b. Abbas (ö. 220/835), Endülüs fûru fıkhnın kaynaklarından sayılmaktadır. Ayrıca el-Meafiri, yürüttüğü Kurtuba kadılığı sayesinde, Maliki mezhebinin Kurtuba'da

¹³⁹Çavuşoğlu, “Irak Maliki Ekolü”, s. 131.

¹⁴⁰Kadı İyaz, *Medarik*, VII, 141.

¹⁴¹Çavuşoğlu, “Irak Maliki Ekolü”, s. 103; Kandemir, “el-Muvatta”, *DİA*, Ankara, 2020, XXXI, 417.

¹⁴²Kadı İyaz, *Medarik*, III, 114-116.

¹⁴³El-Herus, *el-Medrese*, s. 37; Çavuşoğlu, Ali Hakan, “Şebtun”, *DİA*, Ankara, 2010, XXXVIII, 399;

Kaya, “Maliki Mezhebi”, 523.

¹⁴⁴Ali, *İstilah*, s. 80-81.

¹⁴⁵El-Herus, *el-Medrese*, s. 45.

benimsenmesine önemli katkılar sunmuştur.¹⁴⁶

Yahya b. Yahya el-Leysi, İmam Malik'in üçüncü tabaka öğrencilerinden olup Muvatta'nın meşhur ravisidir. El-Leysi, Maliki fakihlerin ve kadıların atanmasında büyük rol almıştır.¹⁴⁷ Endülüs'te Maliki mezhebinin yayılıp resmiyet kazanmasında el-Leysi'nin kazai alandaki faaliyetleri etkin rol oynamıştır.¹⁴⁸

İsa b. Dinar, Mısır'da İbnü'l-Kasım ile görüştüktan sonra onun rivayetini ve görüşlerini Endülüs'e getirmiştir. Endülüs'te fetva makamına gelerek şöhret bulmuştur.¹⁴⁹ Ayrıca, İbnü'l-Kasım'ın İmam Malikin görüşleri çerçevesinde oluşturduğu ehl-i rey odaklı fıkıh anlayışını, Endülüs'te öğretmiş ve yayılmasına katkı sunmuştur.¹⁵⁰

Mısır'da eğitim faaliyetlerine katılarak, mezhebin ilmi birikimini Endülüs'e aktaran diğer alim ise, Said b. Hassan'dır. Ancak Said b. Hassan, Abdullah b. Nafi' ve Eşbeh b. Kays'tan eğitim almıştır. Bu sayede Maliki fakihler tarafından iki fiki istidlal yöntemi Mısır'dan Endülüs'e nakledilmiş oldu.¹⁵¹

Endülüs'te eğitim gördükten sonra, Medine'ye ardından Mısır'a giden İbn Habib (ö. 238/852), buralarda İmam Malik'in öğrencileriyle görüşmüştür. Mısır ve Medine ekollerinin görüş ve rivayetlerini birleştiren İbn Habib, kimi zaman fiki tercihlerde bulunmuş, görüş belirtmiş, böylece *el-Muvatta* ve kısmen de Mısır fıkıyla sınırlı Endülüs Maliki fikhına büyük katkı sağlamıştır.¹⁵² Ayrıca, klasik hadis literatürünü bir disiplin olarak Endülüs'e getirmiştir.¹⁵³ İbn Habib, Endülüs fikhına en büyük katkısını, "*el-Vadiha fi's-Sünen ve'l-Fikh*" eseriyle yapmıştır. İbn Habib, mezhepte mevcut görüşleri ve fetvaları sistematik olarak tedvin etmiştir. İbn Habib ile aynı yöntemi izleyen Yahya b. Zekeriya b. Müzeyyen (ö. 259/872), Mısırlı ve Medineli öğrencilerin görüşlerini toplayıp tedvin etmiştir.¹⁵⁴

Endülüs'te, İbn Habib'ten sonraki neslin Maliki fıkıh anlayışında bazı değişiklikler olmuştur. Muhammed b. Ahmed b. Abdülaziz Utbi (ö. 255/869) ve Ebu'l-Kasım Asbağ b. Halil'in (ö. 273/886) öncülüğünde, Endülüs fıkıh düşüncesi, Hadisi merkeze alan ve Medine ekolünü önceleyen bir yapıdan uzaklaşmıştır.¹⁵⁵ Bu dönemde

146Kadı İyaz, *Medarik*, III, 325-328.

147Ebu Zehra, *Malik*, s. 489; Çavuşoğlu, "Irak Maliki Ekolü", s. 107.

148Ali, *Istilah*, s. 80; Çavuşoğlu, Ali Hakan, "Yahya b. Yahya el-Leysi", *DİA*, Ankara, 2013, XLIII, 267.

149Kadı İyaz, *Medarik*, IV, 105.

150Kadı İyaz, *Medarik*, IV, 105; Yaşaroğlu, "İsa b. Dinar", *DİA*, XXII, 479-480.

151Kadı İyaz, *Medarik*, IV, 111.

152Kadı İyaz, *Medarik*, IV, 122-128; Görgün, Tahsin, "İbn Habib es-Sülemi", *DİA*, İstanbul, 1999, XIX, 511.

153Ali, *Istilah*, s. 88; Zehebi, *Siyer*, XII, 106; Görgün, "İbn Habib es-Sülemi", XIX, 511.

154Kadı İyaz, *Medarik*, IV, 238.

155Kadı İyaz, *Medarik*, IV, 252.

Endülüs Maliki fikhının öncüsü konumundaki Asbağ b. Halil, mezhebin genel görüşleri hususunda bilgin, fetvada uzman ve kıyastaki tercih metodlarını kullanmada mahirdi. Bütün bunların yanında, hadisteki zayıflığı nedeniyle Ehl-i hadise mesafeli durduğu ifade edilmektedir.¹⁵⁶

Endülüs'te Maliki fikhına katkı sunan bir diğer fakih Utbi'dir. Mezhepteki fetvaları “*el-Utbiyye*” adıyla da anılan “*el-Müstahrece mine'l-Esmia*” isimli eserinde toplamıştır. *El-Utbiyye*, İbnü'l-Kasım'ın görüşleri ve rivayetleri esas alınarak hazırlanmıştır. Endülüs'te ders olarak okutulmaya başlanan *el-Utbiyye*, kadılar için hıfzı zorunlu sayılan bir eser olmuştur.¹⁵⁷

Hicri IV. yüzyıla kadar Endülüs'te Maliki mezhebi dışında farklı ekollerin yayılmamış olması, Maliki mezhebinin fetva-kaza alanlarında gelişim göstermesine olanak sağlamıştır. Bu nedenle hadis ve fıkıh usulüne yönelik çalışmalar yetersiz kalmış, ahkam, nevazil ve mesail alanlarında eserler oluşturulmuştur. Buna bağlı olarak, Kasım b. Asbağ (ö. 340/951), Endülüslü alimlerin bilmedikleri hadis eserlerine mesafeli durduklarını aktarmaktadır.¹⁵⁸

Endülüs'te mevcut Ehl-i rey ve Ehl-i hadis tanımları, Mısır ve Hicaz'daki tanımlarlar aynı paralellikte değildir. Endülüs ekolleri, bidat olarak kabul ettikleri cedel ve münazaraya karşı mesafeli olmuş, Selefi-Hanbeli çizgide yer almıştır. Aralarındaki temel fark ise, Ehl-i rey'in hadislerden çok fıkıhla ilgilenmesi ve fıkhi hükümlerin kaynağı olarak, hadislerden çok İmam Malik'in ve öğrencilerinin fetvalarını esas almalarıdır. Ehl-i hadis ise, asli kaynaklara dayanan içtihadi bir yol izleyerek taklide karşı çıkmıştır.¹⁵⁹

Baki b. Mahled (ö. 276/889), Endülüs'te ilk Ehl-i hadis hareketinin öncüsü kabul edilmektedir.¹⁶⁰ Yahya b. Yahya el-Leysi ve İbn Habib'e öğrencilik yapmış olan Baki b. Mahled, otuz yıl süren ilmi çalışmaları sonucunda Doğunun hadis alanındaki birikimini Endülüs'e aktarmıştır. Endülüs'te ilk Ehl-i hadis alimlerinden bir diğeri ise Kasım b. Muhammed b. Seyyar'dır (ö. 277/890). İmam Şafii'nin öğrencisi Müzeni, Muhammed b. Abdilhakem, Sahnun ve Kadı İsmail gibi büyük alimlerden ders almış olan İbn Seyyar, taklide karşı çıkmış ve delili esas almıştır.¹⁶¹

¹⁵⁶Kadı İyaz, *Medarik*, IV, 250.

¹⁵⁷Kadı İyaz, *Medarik*, IV, 258.

¹⁵⁸Kadı İyaz, *Medarik*, IV, 252; Özer, Salih, *Endülüslü İbn Battal ve Buhari Şerhi*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2007, s. 18.

¹⁵⁹El-Humeydi, *Cezve*, s. 484; Ali, *İstislah*, s. 201-203.

¹⁶⁰Kurt, Ali Vafı, *Endülüs'te Hadis ve İbn Arabi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1998, s. 317-318; Özer, *Endülüslü İbn Battal*, s. 16-18.

¹⁶¹El-Humeydi, *Cezve*, s. 484.

Hicri IV. yüzyıldan itibaren ise fûru meselelere fıkhi çözümler getirme olarak anılan mesaile yönelim tavrı değışim göstermiş, hadislerle fıkhi hüküm çıkarma usulünün yaşandığı bir döneme girilmiştir.¹⁶² Hicri V. asırda da naslara dayalı fıkhi hüküm çıkarma usulü yaygınlık kazanmıştır. Bu yöntemin yaygınlık kazanmasında İbn Abdilberr'in eserlerinden de anlaşıldığı gibi nasslara dayalı hüküm çıkarma usulünün büyük katkıları olmuştur.¹⁶³ İbnü'l-Mekvi, İbn Abdilberr ve Ebü'l-Velid el-Baci'nin bu tür çalışmalara öncülük yapan fakihler arasında sayılmaktadır.¹⁶⁴

162Ali, *Istıslah*, s. 113-115; Özdemir, *Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi*, TDV Yayınları, Ankara, 1997, s. 29-30.

163 Yıldız, İbn Abdilberr ve Fıkhi Kişiliği, s. 63.

164Özdemir, *Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi*, s. 29-30.

BÖLÜM III

İBN ABDİLBERR'İN KAYNAK VE YÖNTEM ANLAYIŞI

Çalışmamızın bu kısmında Maliki mezhebine mensup olan İbn Abdilberr'in mezhep içindeki konumundan, mezhebe katkılarından, onun usul ve fıkha dair görüşlerinden, fıkhi tercihlerinden, içtihadı bakış açısından ve fûrûa dair bazı meselelerdeki görüşlerinden bahsedilecektir.

3.1. İbn Abdilberr'in Maliki Mezhebindeki Yeri

Bu bölümde, İbn Abdilberr'in Maliki mezhebi içinde sahip olduğu konum, fıkhi birikimine etki eden şahsiyetler, ilmi birikimini nasıl elde ettiği, sahip olduğu ilmi birikimi nasıl değerlendirdiği ve kendisinden sonraki nesiller üzerindeki faydaları üzerinde duracağız.

Fıkhi görüşlerinden bazılarında her ne kadar İmam Şafii'nin etkileri görülmüş olsa da, İbn Abdilberr, mezhepsel metodoloji ve genel fıkhi düşünce yapısıyla Maliki mezhebine mensup bir fakih olarak kabul edilmektedir. İmam Şafii'nin, Malik b. Enes'in öğrencisi olup görüşlerini nakletmesi, taassuptan uzak delile dayalı ilmi anlayışı, İbn Abdilberr'in ondan etkilenmesinin nedenlerindendir. İbn Abdilberr'in Maliki mezhebine mensup bir fakih oluşu, yazdığı *et-Temhid* ve *el-İstizkar* isimli eserlerden kolaylıkla anlaşılmaktadır. Bu eserlerde İbn Abdilberr, *el-Muvatta*'da bulunan hadisleri, İmam Malik'in hocalarını alfabetik sırayla zikredip şerh etmiştir. Bunun yanında, Maliki fakihlerin mezhep içi ihtilaflarını ve fetvaya uygun görüşleri içeren eserleri de bulunmaktadır. Kendi zamanına kadar yapılan fıkhi çalışmaları en güzel şekilde eserlerinde değerlendirmiştir.

İbn Abdilberr, fıkhi çalışmalarında kaynak aldığı eserlerin başında gelen *el-Muvatta*'nın farklı rivayetlerini farklı alimlerden okumuş ve kendisinden sonrakiler için nakletmiştir. İmam Malik'ten bizzat okumuş öğrencileriyle arasında sadece birkaç ravi bulunan İbn Abdilberr, sahip olduğu ilim, gerçekleştirdiği tedris ve telif faaliyetleri bakımından, İmam Malik'in öğrencileri kadar onun görüşlerine vakıf bir konumda bulunmaktadır. İbn Abdilberr, eserlerinde genellikle *el-Muvatta*'nın Yahya b. Yahya el-Leysi rivayetine dayalı görüşleri nakletmektedir.

İbnü'l-Kasım'ın fıkhi anlayışı etrafında şekillenen Endülüs fıkhi, bir çok fakih yetişmesine zemin hazırlamıştır. İbn Abdilberr, eserlerinin pek çok yerinde İbnü'l-

Kasım'a atıfta bulunmuştur. Bu atıflarda *el-Müdevvene* ve *el-Esediyye*'yi de kaynak olarak göstermiştir. Eserlerinin bazı yerlerinde İbnü'l-Kasım'ın görüşlerini zayıf bularak, ondan güçlü olduğunu düşündüğü farklı görüşleri tercih etmiştir.¹⁶⁵ İbnü'l-Kasım dışında, Mutarrıf, Eşbeh, İbn Vehb, İbn Macişun, Asbağ b. Ferec ve Abdullah b. Hakem gibi İmam Malik'in diğer öğrencilerin, hocalarından duyarak naklettikleri görüşlere de vakıf olmuş, bu görüşleri eserlerinde zikretmiştir.¹⁶⁶

Maliki bir fakih olarak İbn Abdilberr, ilmi çalışmalarında, Sahnun b. Said'i de referans almakta ve onun Maliki mezhebinin ana kaynaklarından olan eseri *el-Müdevvene*'yi kaynak göstermektedir.¹⁶⁷ Nitekim *el-Müdevvene*, Endülüs'te fıkhi alanda, uzun bir süre okutulmuş ve fetva kaynağı bir eser olarak kabul görmüştür.

İbn Abdilberr, İmam Malik ve öğrencilerinin görüşlerini sistematik olarak düzenleyen, böylece Maliki mezhebi doktrinine büyük katkılar sunan İbn Habib'in görüşlerine eserlerinde yer vermiş, onun eseri *el-Vadıha*'da bulunan fıkhi istidlallerden istifade etmiştir.¹⁶⁸ Bunun yanında İbn Abdilberr, Endülüs Maliki alimlerinin en fazla itibar ettikleri eserlerden olan *el-Müstahrece*'ye de, eserlerinde değinmektedir. Utbi'nin, mezhebin görüşlerini derlemek için oluşturduğu temel kaynaklarından olan bu eseri, Endülüs'te yaptığı fıkhi çalışmalarında İbn Abdilberr'in istifade ettiği eserlerden olmuştur.¹⁶⁹

İbn Abdilberr, *el-Muvatta*'ı esas alarak hadis merkezli hüküm çıkarmış, mezheplerin görüşlerini ve delillerini hadisler bağlamında karşılaştırmıştır. Ayrıca Endülüs ilmi birikimine büyük katkılar sunan Kasım b. Asbağ ve Baki b. Mahled gibi alimlerin çalışmalarından da çokça istifade etmiştir.

İbn Abdilberr, *el-Kafi* adlı eserinde, temel kaynak olarak aldığı eserleri; *el-Muvatta*', *el-Müdevvene*, *el-Mevvaziye*, *el-Vadıha* ve *Utbiyye* olarak zikretmektedir. Yukarıda adı geçen eserlerin Maliki mezhebine ait ilk kaynak eserlerden (ümmehat) olması, İbn Abdilberr'in sahip olduğu ilmi birikimi ve onun mezhepteki konumunu ifade etmesi açısından son derece önemlidir. İbn Abdilberr, mesail üzerine çalışma yapan fakihlerin eserlerinden ve onların usulünden istifa ettiği gibi, *el-Muvatta*'da yer alan hadislerle yetinmeyerek, hadis alimlerinin çalışmalarından da istifade etmiş,

¹⁶⁵Bakınız İbn Abdilberr, *et-Temhid*, I, 104, 162, 198, 210, 243; *el-İstizkar*, XI, 20, 35, 66, 96, XII, 291, 323.

¹⁶⁶İbn Abdilberr, *et-Temhid*, I, 165, 227, II, 109, 318; *el-İstizkar*, XXI, 297.

¹⁶⁷İbn Abdilberr, *el-Kafi*, s. 135; *et-Temhid*, I, 80, 95,97; *el-İstizkar*, I, 171, 242, X, 88, 295.

¹⁶⁸Bakınız İbn Abdilberr, *el-Kafi*, s. 69, 97, 296; *et-Temhid*, I, 162, 176, II, 77; *İhtilafu Akvali Malik ve Ashabih*, s. 23, 30-34, 37. ; *el-İstizkar*, XI, 20, 35, 66, 96, XII, 291, 323.

¹⁶⁹Bakınız İbn Abdilberr, *el-Kafi*, s. 69; *et-Temhid*, I, 162, III, 127, IX, 222; *el-İstizkar*, XII, 323, XVI, 193, XVII, 246; *İhtilafu Akvali Malik ve Ashabih*, s. 22, 38, 44, 49, 50, 57.

böylece Endülüs'te Ehl-i hadis usulünün gelişmesine de katkı sunmuştur. İbn Abdilberr, Maliki mezhebinde temel metinler dışına pek çıkmayan genel anlayışa, Ehl-i hadise işlevsellik kazandırarak fıkıhın hadislerle yeniden ilişkisi bağlamında katkı sunmuştur. İbn Abdilberr'in bu yöntemi izleyerek oluşturduğu *et-Temhid* ve *el-İstizkar* adlı eserleri, onun Endülüs Maliki fıkıhına olan katkısını gözler önüne sermekte ve onun Maliki mezhebindeki konumuna işaret etmektedir.

İbn Abdilberr, kendi zamanına kadar Medine, Irak, Mısır ve Afrika'da meydana getirilen fıkhi çalışmalardan ve hadis ilminden istifade etmiş, pek çok hocadan ilim tahsil etmiş ve sahip olduğu bu hazineyi büyük bir titizlikle işleyerek, dönemin ilmi birikimine katkı sunmuştur. Endülüs dışındaki Maliki ekollere ait eserler dahil bir çok fıkhi çalışmayı derlemiş olan İbn Abdilberr'i, kendisine kadar yapılan çalışmaların en güvenilir ravilerinden birisi olarak kabul etmek mümkündür. Bu nedenle, kendisinden sonra gelen Maliki ve diğer mezheplere mensup alimler, onun ilmi birikiminden yararlanmışlardır.

İbn Abdilberr'in fıkıh ve fıkhu'l-hadis alanında günümüze kadar ulaşan eserleri *el-İstizkar*, *el-Kafi* ve *et-Temhid* bir çok fikhî eserin oluşuma kaynaklık etmiş ve referans gösterilmiştir. Ayrıca bu eserler üzerine pek çok şerh yapılmıştır.¹⁷⁰

Bu şerh çalışmaları dışında, sonraki dönemlerde Maliki mezhebi ve fıkıhı ile ilgili telif edilen eserlerin tamamına yakını İbn Abdilberr veya onun eserlerine atıflarda bulunmaktadır. Bu atıflarda, onun konuyla ilgili rivayet ettiği hadis veya tercih ettiği görüş nakledilmektedir.¹⁷¹

İbn Abdilberr'in ilmi çalışmalarından Maliki mezhebi dışındaki alimler de istifade etmişleridir. Sonraki alimler, İbn Abdilberr'in özellikle hadislerden fıkhi hüküm çıkarma usulünden faydalanmışlardır. Ondan en fazla faydalanan alimler, Ehl-i hadis olmaları açısından Hanbelilerdir.¹⁷² Daha sonra Şafii alimler¹⁷³ ve Hanefi alimlerden¹⁷⁴

170El-Alemi, Muhammed, *ed-Delilü't-Tarihi li Müellefati'l-Mezhebi'l-Maliki*, Merkezu'l-Buhusi ve'd-Dirasat fi Fıkhi'l-Maliki, Mağrib, 2012, s. 203-204.

171Maliki mezhebiyle ilgili fıkıh eserlerinde İbn Abdilberr'e yapılan bir kısım atıflar için bakınız İbn Rüşt, Ebu Velid Muhammed b. Ahmed, *el-Beyan ve't-Tahsil ve'ş-Şerhu ve't-Tevcih ve't-Ta'lil li Mesaili'l-Müstahrece*, Daru'l-Ğarbi'l-İslami, Beyrut, 1988, II, 54, 579, V, 407, X, 256, XVII, 471; İbn Rüşt el-Hafid, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*, Daru'l-Marifeti, Beyrut, 1982, I, 35, 316, II, 221; el-Karafi, *Zahire*, I, 180; II, 359, VI, 353, XII, 189, XIII, 243; el-Abderi, Muhammed b. Yusuf b. Ebi el-Kasım, *et-Tac ve'l-İkilihi li Muhtasari'l-Halil*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1398, I, 70, 82, 301, II, 79, 93.

172Hanbeli alimlerin İbn Abdilberr'e yaptıkları atıflar için bakınız İbn Kudame, *Şerhu'l-Kebir*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1419, I, 98, 106, 128, 210, 225.

173Bakınız es-Suyuti, *el-Havi li'l-Fetva*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, I, 39, 42, 50, 100, 251; en-Nevevi, *el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*, I, 53, 60, 91, 278, 353.

174Hanefi alimlerin İbn Abdilberr'e yaptıkları atıflardan bir kısmı için bakınız es-Sivasi, Kemaluddin Muhammed Abdulvahid, *Şerhu Fethu'l-Kadir*, Daru'l-Fikr, Beyrut, ty., I, 77, 143, II, 179, 184, 218,

bazıları, İbn Abdilberr'in ilmi birikiminden ve istidlal yöntemlerinden istifade etmişlerdir.

İbn Abdilberr'in Maliki fıkhındaki yerini daha iyi kavrayabilmek için, öncelikle İbn Abdilberr'in hüküm çıkarmada ve görüş bildirmede dayandığı dinin kaynaklarına bakışı üzerinde durmak gerekmektedir.

3.2. İbn Abdilberr'in Usul-Fıkıh Anlayışı

Endülüste, İbn Abdilberr zamanında cedel, kelam ve münazara usulü pek yaygın olmadığından, doğuya gidip oranın ilmi birikimlerini alan alimler dışında, Endülüs'te usul konusunda fazla bir bilgi bulunmamaktaydı. Bundan dolayı, dönemin usul anlayışına katkılar sunan İbn Abdilberr'in usule dair görüşleri, önem arz etmektedir.

Fıkıh usulünde herhangi bir delile veya kaynağa dayanmadan şer'i hüküm verilemeyeceği açıkça ifade edilmektedir. Hüküm çıkartacak olan müçtehidin izlemesi gereken yol ve uyması gereken prensipler bulunmaktadır.¹⁷⁵

Kaide, esas, kök anlamlarına gelen “usul”, asıl kelimesinin çoğuludur.¹⁷⁶ Usul kelimesi Fıkıh kavramı ile tamlama oluşturarak, “dini delilleri ve fıkıh istinbatına yarayan kaideleri bilmek”¹⁷⁷ anlamına gelen bir ilime işaret etmektedir. İbn Haldun'a göre, fıkıh usulü hüküm çıkarmaya yarayan ve bunun kaidelerini belirleyen ilim¹⁷⁸ olduğundan, şer'i ilimlerin en faydalı ve üstün olanıdır.¹⁷⁹

İbn Abdilberr, usul ilminin gerekliliği hakkında, yanlışla sapmamak ve furu' konularında doğru olana ulaşabilmek için, dini yönden en uygun yöntem olduğunu ifade etmektedir. Nitekim, usul bilgisine sahip olunmadan furu konularında görüş beyan edilmez.¹⁸⁰ Başka bir deyişle, hedefe ulaşmak için, neler yapması gerektiğini bilmeyen kimse, faydalı bir iş yapamayacağı gibi, hedefe ulaşma hususunda da sapmalar yaşayacaktır. Bu nedenle usul bilgisi, pusulaya sahip olmak gibidir. Burada gidilen yol usul ise, hedef şer'i hükümlere ulaşmaktır. Yol bilinirse, hedefe sağlıklı ulaşılabilir. İbn Abdilberr, usulü iyi bilmenin furu'a vukufiyete katkı sunacağını vurgulayan

233, 507; İbn Nüceym, Zeynüddin, *el-Bahru'r-Raik fi Şerhi Kenzi'd-Dekaik*, Daru'l-Marife, Beyrut, ty., I, 66, 85, 126, 134; İbn Abidin, , *Reddü'l-Muhtar ala Dürrü'l-Muhtar Şerhu Tenviru'l-Absar*, Daru Alemi'l-Kütub, Riyad, 2003, I, 191, 385, 513, II, 166, 192, 195, 226.

175 Zeydan, *el-Veciz*, s. 7Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 27-32.

176Cürcani, *Tarifat*, s. 28; İbn Manzur, *Lisanu'l-'Arab*, II, 16.

177Cürcani, *Tarifat*, s. 28; Zeydan, *el-Veciz*, s. 11; el-İsnevi, *Nihayetü's-Sul fi Şerhi Minhaci'l-Usul*, Alemü'l-Kütüb, Beyrut, ty., I, 7; Köksal-Dönmez, “Usul-i Fıkıh”, XLII, 201.

178Zeydan, *el-Veciz*, s. 8.

179İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 199.

180İbn Abdilberr, *Camiu beyani'l-İlm*, s. 785.

sözleriyle¹⁸¹ bu durumu veciz hale getirmiştir.

İbn Abdilberr, *el-İstizkar* adlı eserinde “*el-Usul*” adlı bir eser yazdığını vurgulamaktadır. Buna bağlı olarak, *el-İstizkar*’da, Hz. Peygamber’e salavat getirme hususunda: “Alimler tevkifi konularda yapılması gereken hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bir ismin kullanımında am mı yoksa has mı daha uygun olur? Bu konu *el-Usul* kitabında geçmiştir.”¹⁸² ifadelerini kullanmaktadır. Bahsi geçen *el-Usul* adlı eser günümüze ulaşmamakla birlikte, “*Camii Beyani’l-İlm*” adlı eserinde, usule dair bilgilerin işlendiği görülmektedir. İlmin anlamı, önemi, ilim öğrenme ve öğretme hususunda bilgilerin yanında, İslami ilimleri tahsil etmede uyulması gereken bazı şartları zikretmektedir. İçerdiği bu hususlar nedeniyle, usul eserleri içinde sayılmaktadır.

İbn Abdilberr, hüküm çıkarmada ve bunu yaparken dayanılacak kaynaklar hakkında, öncelikle Kur’an’a bakılması gerektiğini, onda bulunmaz ise Hz. Peygamber’in (sav) sünnetine müracaat edilmesini ifade etmektedir. Sünnette de bir hüküm bulunmadığı durumlarda, sahabelerin görüş ve fetvalarına bakılır, burada ittifak var ise bu görüş alınır. İhtilaf halinde sahabe görüşünden Kur’an ve sünnete uygun olan tercih edilir. İbn Abdilberr, sahabe görüşleri hakkındaki bu usulü, selef alimlerinin görüşleri için de uygulamaktadır. Alimler bir meselede selefin görüşüyle ihtilafa düşerse, kendi görüşlerini öne çıkarmaları caiz olmaz. Bu sayılanlardan uygun bir delil bulunmadığı durumlarda ise, kişi kendi içtihadına göre hüküm verebilir. Buna rağmen, çözüm bulamadığı durumlarda, dinine ve ilmine güvendiği kimselere meselenin hükmünü danışır.¹⁸³

İbn Abdilberr’in bu ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla, dini kaynakları; Kur’an, Sünnet, sahabe kavli, icma, Kitap ve sünnete dayalı kıyas şeklinde sıralamaktadır. Bununla birlikte, Maliki mezhebine olan mensubiyeti nedeniyle, amel-i ehli Medine, sedd-i zera’i, örf, maslahat ve istışhab gibi delilleri de kullandığı anlaşılmaktadır.

Usulü bilmeyen kimselerin, fûru’ hükümleri açıklarken zorlanacağını ifade eden İbn Abdilberr, usul bilgisi dahilinde hareket etmenin, hüküm çıkarma ve delilleri kavramaya yardımcı olacağını vurgulamıştır. Usul bilmeyen kimseler, ne vazil konularındaki sorular karşısında da zayıf kalacaklardır. Fıkıhın mesailerini bilip, usul bilgisine sahip olmayanlar, ilaca sahip olup, onu nasıl kullanacağını bilmeyen eczacı gibidir. Fıkıh bilgisinin yanında, onu nerede ve nasıl kullanmak gerektiğini de iyi

181İbn Abdilberr, *Camii beyani’l-İlm*, s. 786.

182İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, VI, 253.

183İbn Abdilberr, *el-Kafi*, s. 501.

bilmek gerekir.¹⁸⁴

İbn Abdilberr'in usul hakkındaki görüşlerinden sonra, çalışmamızın bu bölümünde, İbn Abdilberr'in usul kaynaklarına bakışı ve onları nasıl değerlendirdiği üzerine duracağız.

3.3. İbn Abdilberr'in Dinin Kaynaklarına Bakışı

İbn Abdilberr, içtihat ehliyetine sahip bir alim olmanın yanında usul metodu bakımından Maliki mezhebini benimsemektedir. Onun şer'i delilleri değerlendirmede kullandığı yöntem ve deliller hiyerarşisinde tercih ettiği asli ve tali kaynaklar, fıkıh anlayışını yansıtmaktadır.

3.3.1. İbn Abdilberr'e Göre Asli Kaynaklar

Ehl-i Sünnet düşüncesinde, alimlerin Kur'an, sünnet, icma ve kıyas şeklinde belirlediği dinin asli kaynaklarını benimseyen İbn Abdilberr, bunlar dışında, sahabi kavli, amel-i ehl-i Medine, Endülüs ameli, sedd-i zera'i', şer-u men kablena ve istishabı tali kaynak olarak görmekte ve hüküm çıkarmada kullanmaktadır. İbn Abdilberr'in asli kaynaklarının delaletini görüşlerinde nasıl uyguladığına örnekler bağlamında biraz yakından bakalım.

3.3.1.1. Kitap

Dinin asli kaynağı ve şer'i delillerin ilki olan Kitap yani Kur'an-ı Kerim; Allah'ın Hz. Muhammed'e (sav) Cebail vasıtasıyla indirdiği, günümüze mütevatir şekilde ulaşmış, okunmasıyla ibadet olunan, mushaflarda yazılı, ilahi kelamı¹⁸⁵ ve dört kutsal kitabın sonuncusudur. Kur'an'ın hüküm çıkarmada asli kaynak olduğu hususunda İslam alimleri ve fukaha tam bir ittifak halindedirler. Bu hususta hiç bir alimin veya Müslüman'ın muhalefeti söz konusu değildir.

İbn Abdilberr, Kur'an'ın asli kaynak olduğunu, Müslümanlar'ın ihtilafa düştüklerinde başvuracakları asıl kaynak olarak zikredildiği¹⁸⁶ ayete dayandırmaktadır. İbn Abdilberr'e göre, ayette geçen “*Allah'a götürün*” den maksat, Allah'ın kitabına

¹⁸⁴İbn Abdilberr, *Camiu beyani'l-İlm*, s. 1136.

¹⁸⁵Şaban, Zekiyyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, çeviren İbrahim Kafi Dönmez, TDV Yayınları, Ankara, 2001, s. 51; Zeydan, *el-Veciz*, s. 152.

¹⁸⁶Nisa, 4/59.

götürün emridir.¹⁸⁷ Bu nedenle, Müslümanların herhangi bir meselede ihtilafa düştüklerinde müracaat edecekleri ilk yer Kur'an-ı Kerim'dir.

Literatürde Muaz hadisi şeklinde meşhur olan rivayette, Hz. Muhammed (sav) Muaz'ı (ö. 17/638) Yemen'e görevlendirirken, orada neye göre hükümde bulunacağını sorduğunda, Muaz da ilk olarak: "Allah'ın Kitabına göre" cevabını vermiştir. Burada çözümünü bulamazsa, Resulullahın sünnetiyle, orada da hüküm bulamazsa kendi içtihadına göre hüküm vereceğini ifade eden Muaz'ı Allah Resülü (sav) tasdik ederek ona dua etmiştir.¹⁸⁸

İbn Abdilberr, sahabenin Kur'an'ı asli kaynak olarak aldığı yönünde, Hz. Ömer'in, Kadı Şureyh'e (ö. 80/699) yazdığı talimnameyi¹⁸⁹ delil getirmektedir. Bu mektupta, tıpkı Muaz hadisinde olduğu gibi, bir meselenin çözümünde ilkin Kur'an'a göre hüküm vermesi, daha sonra Sünnet'e başvurması, bu asıllarda açık hüküm bulunmayan meselelerde ise, bu temel kaynaklara zıt olmayacak şekilde içtihada göre hüküm vermesi gerektiği ifade edilmiştir.¹⁹⁰

İbn Abdilberr, yukarıda naklettiği bu rivayetlerle, İslam hukukunun temel kaynaklarını delillendirmektedir. Ehl-i hadis alimi bir fakih olan İbn Abdilberr, böylece izlediği usulü de bizlere göstermektedir. Herhangi ilmi dayanak olmadan, hiç kimsenin bir şeye helal veya haram deme yetkisinin bulunmadığını, ilmi dayanağın ise Kur'an, Sünnet, İcma veya bunlara dayanan kıyas olduğu rivayetini İmam Şafii'den¹⁹¹ nakleden İbn Abdilberr, "*Rabbinizden size indirilene uyun.*"¹⁹² ayetinin Kur'an'ı asli kaynak alma hususunda yeterli olduğunu¹⁹³ ifade etmiştir.

İbn Abdilberr'e göre bir kimsenin, gerçek manada ilim sahibi olabilmesi için öncelikle Kur'an'ı anlamaya çalışması gerekmektedir. Sonrasında diğer ilimleri de Kur'an'ı doğru anlama gayesiyle öğrenir. Alim veya fakih olmak isteyenlerin, Kur'an'ı ezberlemeleri veya çok iyi bilmeleri gerekmektedir.¹⁹⁴ Kur'an'ı öğrenmede asıl gayenin onunla amel etmek olduğunu ifade eden İbn Abdilberr, Kur'an'ı hıfz edip unutan kimselerin, aslında onun hükümleriyle amel etmekte zayıf olduklarını vurgulamıştır.¹⁹⁵

187İbn Abdilberr, *et-Temhid*, IX, 164; *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 765.

188İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 845; Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *el-Cami'u'l-Kebir*, Daru'l-Ğurebi'l-İslami, Beyrut, 1996, III, 9-10.

189Ed-Darekutni, Ali b. Ömer, *Sünenü'd-Darekutni*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2004, V, 367.

190İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 846.

191Eş-Şafii, *Muhammed b. İdris, er-Risale*, tahkik Ahmed Muhammed Şakir, Matbaatu Mustafa el-Babi el-Halebi, Mısır, ty, s. 39.

192Araf, 7/3.

193İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 759.

194İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 1129.

195İbn Abdilberr, *et-Temhid*, XIV, 132.

Bir kimsenin İslam hukukunda alim-müçtehit olabilmesi için ilk öğrenmesi gereken Kur'an-ı Kerimdir.¹⁹⁶

İbn Abdilberr'e göre müçtehidin hüküm çıkarmada Kur'an'da izleyeceği usul şu şekildedir: "Her kim bir konuda hüküm verecek olursa Kur'an'a uygun hükmetsin, Kur'an'da veya Resulullahın (sav) sünnetinde hüküm bulamadığı hususlarda, salih kimselerin görüşleriyle hükmetsin. Bunda da hüküm bulunmazsa, kendi içtihiadıyla hükmetsin". Burada uygulanan usul, müçtehitlerin helal ve haram hükümleri meselelerden çıkarırken uyması gereken yöntemdir. Nitekim, usul bilgisine sahip olunmadan içtihat yapılamaz, aksi durumda hata edilir ve sağlıklı bir hükme ulaşılamaz.¹⁹⁷

Kur'an öğreniminde izlenmesi gereken sürece değinen İbn Abdilberr, kişinin ergenlikten önce Kur'an'ı ezberlemesi, daha sonra onun anlaşılması için Arapçayı ve Sünnet'i öğrenmesinin kendisine büyük yararlar sağlayacağını belirtir. Sonra Kur'an'ın hükümlerine, nasih-mensuh konularına vakıf olur. Resulullah'tan (sav) gelen sahih hadislere bakar, böylece Kur'an'ın hükümlerinin kapısı kendisine açılmış ve asıl gayeye ulaşmış olur.¹⁹⁸ Bu yöntem aslında, İbn Abdilberr'in gördüğü eğitimin şekli olup, İslami ilimleri öğrenme geleneğinde izlenen yöntemi ifade etmektedir.

İbn Abdilberr, fıkhi bir meselede hüküm vereceği zaman, o mesele hakkında Kur'an'da var olan ayeti ve açıklamaya delil almıştır. Kimi zaman da, Kuran ayetlerinde geçen kelimelerin manalarını, hadislerde geçen ifadeleri açıklamak için kullanmıştır.¹⁹⁹

İbn Abdilberr, Sünnet ve icmayı, Kur'an'ın zahir manasını açıklayan deliller şeklinde görmektedir. İbn Abdilberr, namazın farzlarını açıklarken, huşu ile namaz kılmayı emreden ayetteki²⁰⁰ zahir manaya dayanarak, farz namazlarda, ayakta kılabilir gücü olan kimsenin, kıyamı terk edemeyeceğini ifade etmektedir. Buna delil olarak da, hangi namazın daha faziletli olduğu sorulduğunda, Hz. Peygamber'in (sav): "Kunutu yani kıyamı uzun olandır"²⁰¹ buyurduğu rivayeti delil göstermiştir. İbn Abdilberr, bu konuda farklı bir görüş bilmediğini, sağlığı elveren kimsenin namazda kıyamı gerçekleştirmesi yönünde Kur'an'ın zahirine uygun görüş bildirmiştir.²⁰²

196İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 818.

197İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 847-850.

198İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 1130.

199İbn Abdilberr, *el-Kafi*, s. 10, 16; *el-İstizkar*, I, 365-366.

200Bakara, 2/238.

201Müslim, *Sahih-i Müslim*, I, 520.

202İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, I, 145-147, III, 227, V, 409, *el-Kafi*, s. 16, 133, 159, 264, 283.

3.3.1.1.1. Kur'an'da Has Manadaki Ayetin Umuma Hamli

Bir hükümle tek bir manayı vurgulayan, herhangi bir ölçüyle sınırlandırılmaksızın o manadaki bütün isimlere delalet etmekte olan lafza “amm”²⁰³ denilmektedir. Aksine bir delil bulunmadıkça am lafız herkesi kapsamaktadır.²⁰⁴ İbn Abdilberr'e göre, Kur'an'ın bazı ayetleri, bazı kişiler hakkında ve bazı olaylar üzerine gelse de, has olduğuna dair karine bulunmadıkça umuma delalet etmektedir. Buna delil olarak, Hz. Peygamber'in evlatlığı olan Zeyd'in hanımını boşaması hakkındaki²⁰⁵ ve Hz. Peygamber'e ayetleri alaya alanlarla diyalog kurmaması emredilen²⁰⁶ ayetleri göstermektedir. İbn Abdilberr'e göre burada ayet Hz. Peygamber'e (sav) hitap etse de, aslında genel olarak hitap bütün Müslümanları kapsamaktadır.²⁰⁷

3.3.1.1.2. Sarih Mananın Kinayeli Manadan Evla Olması

Söylenildiğinde muhatabın açıkça anladığı kelime manasındaki “sarih”,²⁰⁸ terim olarak, yaygın kullanımdan dolayı, kendisiyle vurgulanan mananın açık şekilde anlaşıldığı lafızdır.²⁰⁹ Sözlükte kastedilen mana dışında kullanılan lafız şeklinde geçmekte olan “kinaye”²¹⁰ ise, terim olarak; kendisiyle kastedilen mananın zihne hemen gelmediği, kapalı manada kalan lafız²¹¹ şeklinde kullanılmaktadır.

İbn Abdilberr, istinbat yaparken sarih manaya itibar etmiştir. Maide suresi 6. ayet ile En'am suresi 7. ayette geçmekte olan “lems” kelimesi zahir manada dokunmayı ifade ettiğinden,²¹² umum ve zahir lafzın sarih anlama hamlinin kinayeli anlama hamlinden evla olduğu gerekçesiyle, lems kelimesinin “dokunma” anlamında olduğunu, dolayısıyla “cinsi münasebet” anlamına gelmediğini ifade etmiştir.²¹³ Lems kelimesini zahir manaya hamleden Şafiilere göre, arada herhangi bir örtü olmaksızın mahrem

203Taftazani, *Risaleti'l-Hudud*, s. 9; el-Pezdevi, *Marifetu'l-Hiceci's-Şeri'iyye*, s. 68-71; el-İci, *Şerhu'l-Adude ala Muhtasaru'l-Münteha'l-Usul*, s. 181; Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 345.

204Ez-Zerkeşi, Bedrüddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah, *Bahru'l-Muhit fi Usuli'l-Fıkh*, Daru's-Saffet, Kuveyt, 1992, III, 5; el-Pezdevi, *Marifetu'l-Hiceci's-Şeri'iyye*, s. 72; Ebu Zehra, Muhammed, *Usulu'l-Fıkh*, Daru'l-Fikri'l-Arabi, Kahire, ty, s. 158-159; İltaş, Davut, *Fıkıh Usulünde Mütakellimin Yönteminin Delalet Anlayışı*, İSAM, İstanbul, 2011, s. 213.

205Ahzab, 33/37.

206En'am, 6/68.

207İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, VII, 80.

208İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem, *Lisanu'l-'Arab*, Daru Sadr, Beyrut, ty, II, 510; el-Feyyumi, Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Makarri, *Misbahu'l-Munir*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1987, s. 128.

209Ez-Zerkeşi, *Bahru'l-Muhit*, II, 249.

210İbn Manzur, *Lisanu'l-'Arab*, XV, 233.

211Ez-Zerkeşi, *Bahru'l-Muhit*, II, 249; Zeydan, Abdülkerim, *el-Veciz fi Usuli'l-Fıkh*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1990, s. 336; Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 367.

212İbn Manzur, *Lisanu'l-'Arab*, VI, 206; el-Feyyumi, *Misbahu'l-Munir*, s. 213.

213İbn Abdilberr, *el-Kafi*, s. 30, 114, 157, 187; *el-İstizkar*, III, 47-57.

erkek ve kadının ciltlerinin teması abdesti bozar iken;²¹⁴ lems'i kinayeli manaya hamleden Hanefilere göre ise abdest, ancak cinsi temas yoluyla bozulmuş olmaktadır.²¹⁵

3.3.1.1.3. Mefhumu'l-Hitap ile Amel

Mefhumu'l-hitap, herhangi bir araştırma ve akıl yürütme olmaksızın lafzın dil açısından anlaşılması ve illet birliği sebebiyle de, mantukun hükmünün, meskut anı (zikredilmeyen) hakkında da uygulanmasını ifade etmektedir.²¹⁶ Usul alimleri mefhumu'l-hitap delilini el-Cüveyni ile kullanmaya başlamıştır. Bu delil, Hanefi usulcüler tarafından delaletü'n-nas, tabiriyle kullanılmıştır.²¹⁷ Buna bağlı olarak İbn Abdilberr'e göre, hamile kadının doğuma kadarki süreçte nafakalarının karşılanmasını emreden²¹⁸ ayet, bu emir her ne kadar doğum yapacak olan kadınlar hakkında gelmiş ise de, bu durum boşanmalarda iddet bekleyen kadınları da kapsamaktadır. Nitekim, boşanmalarda, eşlerin geri dönme ihtimallerini de bulunduğundan, nafaka ve ihtiyaçlarının karşılanması eşlerin sorumluluğu altındadır. Hamile olsun veya olmasın, kadınlar iddet bekledikleri için, boşanmış kadınların haklarına sahiptirler.²¹⁹

3.3.1.1.4. Kur'an'ın Zahirîyle Çelişen Sünnete Karşı Tutumu

İbn Abdilberr, fıkhi bir meselede, Kur'anın zahir manasıyla çelişen bir hadis rivayeti olduğunda, Kur'an'ın zahirine göre hüküm vermiş ve ayetlere muhalif hadise itibar etmemiştir. Teyemmüm hususunda gelen çelişkili ve farklı rivayetleri, Kur'an'da geçen lafızların zahirî manasına kıyas ederek açıklamıştır. Teyemmümün keyfiyetiyle alakalı Ammar'dan gelen bir rivayette; sahabiler su bulunmadığı bir esnada abdest almak için, ellerini torağa vurup yüzlerini, sonra da koltuklarının altına kadar da kolları mesh etmişlerdir. Aynı hususta Ammar'dan gelen farklı rivayette ise, Hz. Peygamber (sav) teyemmüm hakkında, "bir vuruş yüze bir vuruş da ele"²²⁰ yapılmasını ifade buyurmuştur. Teyemmüm hakkındaki bu rivayetlerden birisinde kolların hepsi, diğerinden ise sadece ellerin (avuç içi) meshi zikredilmiştir. İbn Abdilberr, ayette

214Nevevi, Ebu Zekeriya Muhyiddin Yahya b. Şeref, *Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*, Matbaatu't-Tedamün, Mısır, ty., II, 23.

215İbn Abidin, Muhammed Emin, *Reddül-Muhtar ale Dürri'l-Muhtar*, Daru Alemlî'l-Kütüb, Riyad, 2003, I, 277.

216Ez-Zerkeşi, *Bahru'l-Muhit*, IV, 7.

217Ez-Zerkeşi, *Bahru'l-Muhit*, IV, 10-11; İltas, *Delalet Anlayışı*, s. 354.

218Talak, 65/6.

219İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVIII, 69.

220Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğire, *Sahihu'l-Buhari*, Daru'l-Kalem, Beyrut, ty., I, 211-212.

zikredilen abdest hakkında dirseklere kadar yıkama hükmüne²²¹ kıyasla, uyum sağlamayan bu rivayetlerdeki çelişkiyi gidermeye çalışmaktadır.

Ayetin zahir manasına göre, toprağa ellerle iki kez vurulması gerekmektedir. Bu biri yüz biri de eller için yapılır. İbn Abdilberr, yüzden sonra ikinci olarak ele yapılacak meshin keyfiyeti için, abdest ayetinde geçen “dirseklere kadar” ifadesine kıyas yaparak, teyemmümde kolların dirseklere kadar mesh edilmesi gerektiği sonucuna varmıştır.²²²

3.3.1.1.5. Nasih ve Mensuhun Önemi

Bir şeyi nakletmek, gidermek veya iptal etmek anlamına gelen “nesih”,²²³ terim olarak; hükmün konulmasından sonra şer’i delile dayalı olarak kaldırılmasını²²⁴ ifade etmektedir.

İbn Abdilberr’e göre, ilim adamları, öğrenciler, Müslümanlar için nasih ve mensuhtan daha önemli ve elzem ilim bulunmamaktadır. Zira yeni hüküm getiren ayetin hükmü farzdır ve dini açıdan bunu bilmek bir gerekliliktir. Mensuh (hükmü kaldırılan) ayetle ise amel edilmez ve delil olarak alınamaz. Nitekim, alimlerin görevlerinden birisi de farz olmayan bir şeyi insanlara yüklememek, farz kılınan hususlardaki sorumluluğu da insanlardan düşürmemektir.²²⁵

İbn Abdilberr, neshi zamanı ve şartları göz önünde bulundurarak, ihtiyaca göre hükümde değişimin yapılması şeklinde yorumlamıştır. Ayrıca bu hususun, bir şeyin ilk yaratıldığı halinin devam etmesi ile aynı olmadığını; Allah’ın hikmeti gereği hayattan sonra ölümün, küçüklükten sonra büyümenin, fakirlikten sonra zenginlikteki durumlarla benzer olduğunu ifade etmiştir.²²⁶

İbn Abdilberr’e göre nesih, nasslarda inşa türünden hükmü bulunan konularda geçerli olup, haber içeren sözlerde geçerli olmamaktadır. Zira haber verilen durum ya geçmiştedir veya henüz gerçekleşmemiştir. Haberi verilmiş olan şeyin değiştirilmesi durumunda yalan söz konusu olacağından, bu durum Allah ve Peygamberi için olanaksızdır.²²⁷

Kur’an ayetinin başka bir ayetle neshi hususunda herhangi bir itiraz

221Maide, 5/6.

222İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, III, 165.

223el-Feyyumi, *Misbahu’l-Munir*, s. 230; İbn Manzur, *Lisanu’l-’Arab*, III, 61.

224Ez-Zerkeşi, *Bahru’l-Muhit*, IV, 64; el-Gazzali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfa min ‘İlmi’l-Usul maeh Fevatihu’l-Rahmeviye*, Matbaatu Emiriyetu, Mısır, ty., I, 107; Koca, “Nasih”, *DİA*, XXXII, 582-583.

225İbn Abdilberr, *Camiu Beyani’l-’İlm*, s. 1190.

226İbn Abdilberr, *et-Temhid*, III, 215.

227İbn Abdilberr, *et-Temhid*, III, 215.

bulunmazken, ayetin hadis ile neshi hususunda İbn Abdilberr; ayetin hadis ile nesh edilemeyeceği görüşünde olan Şafii'ye ait²²⁸ ve ayetin hadis ile nesh olabileceğini savunan Kufelilere ait²²⁹ iki görüş nakletmektedir. İbn Abdilberr burada Şafii'nin görüşüne daha yakın durmaktadır. Bu düşünceye göre, Resulullahın ayet dışında kendi sözleriyle getirdiği dini hükümler, ayeti nesh etmeksizin ilave hükümler getirmektedir.²³⁰ Nitekim Şafii, Kur'an'da yer alan hükümleri ancak Allah'ın değiştirebileceğini ve Peygamber (sav) dahil buna hiç kimsenin yetkisinin olmadığı görüşündedir.²³¹

İbn Abdilberr'e göre, konulmuş bir hükmü nesheden hükmün, zıddı mümkün olmayan bir delile dayanması gerekmektedir. Hüküm istinbatına uygun iki ayet veya hadisin neshi mümkün olmaz. Muhalif delil olmadıkça da her iki ayet veya hadisle amel edilebilir.²³²

İbn Abdilberr'in nesih hakkında naklettiği rivayetlerde, Ebu Yunus, Hz. Aişe'den (r.a.) naklettiğine göre, Hz. Aişe (r.a.) ona, kendisi için bir mushaf yazmasını söylemiş, Bakara suresi 238. ayetini “*Namazların ve orta namazın aksatılmadan huşu ile kılınması*” şeklinde yazmasını, zira Resulullahtan bu şekilde işittiğini belirtmiştir.²³³ İbn Abdilberr'e göre bu hadiste, Kur'an'da bulunmayan lafzı nesh edilmiş ayetlerin olduğunu savunanların lehine delil vardır. Bunu da kabul edenlere göre Kur'an'da üç çeşit nesih durumu söz konusu olmaktadır.²³⁴ Birincisi, lafzı ve hükmü mensuh ayetlerdir ki neshin bu çeşidi mevcut bulunmamaktadır.

Neshin başka bir türü, lafzı mensuh hükmü baki olan ayetlerdir. İbn Abdilberr, bu hususta recm ayeti hakkındaki rivayeti nakletmektedir. Bu rivayette Hz. Ömer: “İnsanlar, Ömer Kur'an'a ekleme yaptı demeseler “Yaşlı erkeğin ve kadının zina etmeleri durumunda, ikisini de recmedin” diyeceğim. Bu hükümleri Hz. Peygamber (sav) zamanında okuduk. Bunlar hükmü var olan nesh edilmiş ayetlerdir. Recm hükmü bekar olmayan zinakarlar için sürekli var olan bir hükümdür.”²³⁵ demektedir.²³⁶

Neshin diğer durumu, hükmü mensuh lafzı Kur'anda mevcut ayetlerdir. Kocas

228Eş-Şafii, *er-Risale*, s. 106; İbn Abdilberr, *Camii Beyani'l-İlm*, s. 1195.

229Pezdevi, *Marifetu'l-Hiceci's-Şeri'iyye*, s. 121; İbn Abdilberr, *et-Temhid*, I, 143-145.

230İbn Abdilberr, *et-Temhid*, I, 145.

231Aslan, Nasi, “Eş'ari Usulcülerin Nesih Konusunda İmam Şafii'ye Yönelttiği Eleştiriler- Razi ve Amidi Örneği”, *İHAD*, sayı 36, 2020, ss. 1-15, s. 3.

232İbn Abdilberr, *et-Temhid*, I, 307.

233Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, Daru İhyai't-Turasi'l-'Arabi, Beyrut, 1985, s. 138-139.

234el-Gazzali, *el-Mustasfa*, I, 121.

235Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, 824.

236İbn Abdilberr, *et-Temhid*, IV, 276-277.

ölüp geride eş bırakanların bir yıllık nafaka vasiyet etmesi,²³⁷ daha sonra, geride kalan eşlerin dört ay on gün bekleyeceklerini ifade eden ayetle²³⁸ nesh edilmiştir.²³⁹

3.3.1.1.6. Nas Lafızlara ve Mücmel Ayetlere Yaklaşımı

Bir şeyi ortaya çıkarmada mübalağa etme, bir şeyin son noktasını belirtme anlamına gelen “nas”,²⁴⁰ ıstılahta tek bir manaya gelen, tevile kapalı lafzı ifade eder.²⁴¹ İbn Abdilberr *et-Temhid*'de nassı şöyle ifade etmektedir: Kur'an'da açık ve gizli manalarının bir olduğu, maksudun zahiren anlaşıldığı, illetten salim, tahsis ihtimali olmayan lafızdır.²⁴²

Bir araya getirmek, toplamak anlamlarında bir şeyin bütünü, genelini ifade eden mücmel,²⁴³ ıstılahta, herhangi bir karine olmadan manası anlaşılmayan lafız anlamında kullanılmaktadır.²⁴⁴

İbn Abdilberr, nas ve mücmel lafızlardan hüküm çıkarma bağlamında, kan, domuz eti ve Allah'ın isminin anılmadığı hayvanların haram kılındığı²⁴⁵ ayeti örnek göstermektedir. Ona göre bu ayetin lafızlarının zahir manası muhkem nas değildir. Verilmek istenilen mana nas konumunda olmadığında, sünnetin Kur'an'ın mücmelini tebyin görevine²⁴⁶ ihtiyaç hasıl olmaktadır. Hz. Peygamber (sav) ise hadislerinde, yırtıcı hayvan ve evcil eşek etlerinin yenilip yenilmemesi hususunda mücmel ayetin manasını Allah'ın murad ettiği şekilde tebyin etmiştir. Buna göre İbn Abdilberr, hadislere dayanarak, ayette belirtilmeyen yırtıcı kuşların ve evcil eşek etinin yenilmesinin haram olduğunu ifade etmiştir.²⁴⁷

3.3.1.1.7. Hitabı Zahir ve Umuma Yorması

Açık olan, görünen anlamındaki zahir sözcüğü,²⁴⁸ usul terimi olarak, harici bir karine ihtiyaç duymadan manaya açık delalet eden, ancak tahsis ve tevil ihtimali

237Bakara, 2/240.

238Bakara, 2/234.

239İbn Abdilberr, *et-Temhid*, IV, 273-276.

240İbn Manzur, *Lisanu'l-'Arab*, VII, 97; el-Feyyumi, *Misbahu'l-Munir*, s. 232.

241Taftazani, *Risaleti'l-Hudud*, s. 9; ez-Zerkeşi, *el-Bahru'l-Muhit*, I, 462-464.

242İbn Abdilberr, *et-Temhid*, XXII, 203.

243İbn Manzur, *Lisanu'l-'Arab*, XI, 127; el-Feyyumi, *Misbahu'l-Munir*, s. 43.

244Taftazani, *Risaleti'l-Hudud*, s. 9.

245En'am, 6/145.

246Nahl, 16/44.

247İbn Abdilberr, *et-Temhid*, I, 147.

248El-Feyyumi, *Misbahu'l-Munir*, s. 147.

bulunan, kendisiyle verilen hüküm, sözün gerçek nedeni olmayan lafızdır.²⁴⁹ Kapsayan, bir çok şey anlamına gelen Am, bir hükümle bir mananın kast edildiği, ölçüyle sınırlandırılmadan bu mananın ihtiva ettiği her bir ferdi içeren lafızdır.²⁵⁰

Zahir ve umum hususunda, sevilen şeyden infak edilmesini²⁵¹ öğütleyen ayeti örnek gösteren İbn Abdilberr'e göre, sahabe bu ayette zahir ve umum dışında başka bir mana anlamamıştır. Çünkü bu ayeti duyduklarında, başka bir açıklamanın gelmesini beklememişlerdir. Nitekim ayeti duyan Ebu Talha, Medine'de bulunan çok sevdiği ve verimli bahçesini Allah yolunda bağışlamıştır.²⁵²

Bu ayette gelen, sevilen şeyin infak edilmesi ifadesinin bazı alanlara tahsis ihtimali bulunduğundan, bunu umum dışında kullanmak isteyenler Ehl-i rey ile Ehl-i hadisin farklı görüşlere varmasına neden olmuştur.²⁵³

3.3.1.2. Sünnet

3.3.1.2.1. Sünnetin Delil Oluşu

Sözlükte kanun, hal, tutulan yol, çığır gibi anlamlara gelen Sünnet²⁵⁴ kelimesi, fıkhıta; Hz. Peygamber'in sözleri, fiilleri ve takrirleri anlamında kullanılmaktadır.²⁵⁵ Sünnet ifadesi, Kur'an-ı Kerimde genel olarak, değişmez kanun²⁵⁶ anlamında gelmiştir.

Sünnet, bid'atın karşıtı olan, Kur'an nassları dışında Hz. Peygamber tarafından yapılan, beyan edilen ve sahabe fiillerinden Resulullah tarafından onaylanan şeyleri kapsamaktadır.

Ehl-i sünnet düşüncesinin şer'i delilleri asli olarak Kur'an, sünnet, icma ve kıyas şeklinde değerlendirdiğini yukarıda belirtmiştik. Kur'an'dan sonra İslami ilimler için asli kaynak olarak Sünneti almakta olan İbn Abdilberr'in, aktardığı nakiller ve sünneti kaynak gösterme hakkındaki değerlendirmeleri şu şekildedir:

Sünnetin kaynak oluşuyla ilgili delil getirilen ve Sünnetin Kur'an'ın açıklayıcısı olduğunu,²⁵⁷ Rasulullah'ın emrine uymak gerektiğini²⁵⁸ belirten ayetlerin yorumunda

249Zeydan, *el-Veciz*, s. 338; Ebu Zehra, *Usul*, s. 119; Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 369.

250Zeydan, *el-Veciz*, s. 305; Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 345.

251Al-i İmran, 3/92.

252Buhari, *Sahih*, VI, 362-363.

253İbn Abdilberr, *et-Temhid*, I, 203.

254İbn Manzur, *Lisanu'l-'Arab*, XIII, 225-226; El-Feyyumi, *el-Misbahu'l-Munir*, s. 111; Rağıp, *el-Müfredat*, s. 122.

255Eş-Şatibi, *el-Muvafakat*, IV, 1-5; Ebu Zehra, *Usul*, s. 105; Erdoğan, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, s. 68-69; Zeydan, *el-Veciz*, s. 161.

256Al-i İmran, 3/137; Fatır, 35/43.

257Nahl, 16/44.

258Nur, 24/63.

İbn Abdilberr'e göre, Müslümanların Hz. Peygamber'e itaat etmeleri, kendisine gerekli değeri vererek saygıda kusur etmemeleri gerekmektedir.²⁵⁹ Nitekim bunları yapmaları kendilerine Allah'ın bir emridir. Bunun yanında, İbn Abdilberr'e göre, Kur'an'da Hz. Peygamberin gerçek yolu, Allah'ın yolunu gösterdiği,²⁶⁰ Allah'a itaatin Peygamber'e itaat ile birlikte geçtiği²⁶¹ açık ayetler bulunmaktadır. İbn Abdilberr, Resulullah'a itaatin, Kur'an'ın dışında kendisine ait sözlerinde ona itaat etmek olduğu vurgulanmış ve bunun farz kılındığını ifade etmiştir.²⁶²

Peygamberin verdiği emre uyup yasakladığından da sakınmayı emreden,²⁶³ ve ihtilafa düşülen meseleyi Kur'an'a ve sünnete arz etmeyi emreden²⁶⁴ ayetler hakkında İbn Abdilberr: "Meseleyi Resule götürmek, sağlığında bizzat kendisine sunmak; vefatından sonra ise sünnetine arz etmek şeklinde olur"²⁶⁵ demektedir. İbn Abdilberr'e göre, Müslümanlar bir meselede anlaşmazlığa düştüklerinde, gidecekleri ilk merci Allah'ın kitabıdır. Kur'an'da bir açıklama bulamadıklarında ise, Resulullahın (sav) sünnetine müracaat etmeleri gerekmektedir.²⁶⁶

İbn Abdilberr, Sünnetin kaynak olduğu hususunda Kur'an'dan sonra Sünnetten de deliller getirmektedir. Hz. Peygamber'in (sav) Müslümanlara Kur'an ve sünneti miras bıraktığını ifade eden²⁶⁷ ve Hz. Peygamber'in (sav), haram kılmasının Allah'ın haram kılması gibi olduğunu ifade buyurduğu²⁶⁸ hadislere dayanarak, Kur'anla yetinme adı altında Sünneti terk etmenin uygun olmadığını ifade eden İbn Abdilberr'e göre, yukarıda zikredildiği gibi, Hz. Peygamber (sav) Kur'an'a uygun ilave hükümler getirmiştir.²⁶⁹

İbn Abdilberr, dinin asli kaynaklarını ifade eden İmamı Şafii'nin "Kimse ilmi gerekçeye dayanmadan, bir şeye helal veya haram deme yetkisine sahip değildir. İlmi dayanak, Kur'an, Sünnet veya icmada açık bir nasstır, bunlarda bulunmadığı takdirde, bunlara benzeyen kıyas olması gerekir"²⁷⁰ sözünü naklederek,²⁷¹ sünnetin de dinin asli kaynağı olduğunu ve sübutu halinde uymak gerekeceğini vurgulamıştır. İbn Abdilberr,

²⁵⁹İbn Abdilberr, *Camii Beyani'l-İlm*, s. 1205.

²⁶⁰Şura, 42/52-53.

²⁶¹Al-i İmran, 3/32; Nisa, 4/59; Nur, 24/54.

²⁶²İbn Abdilberr, *Camii Beyani'l-İlm*, s. 1181.

²⁶³Haşr, 59/7.

²⁶⁴Nisa, 4/59.

²⁶⁵İbn Abdilberr, *Camii Beyani'l-İlm*, s. 1189.

²⁶⁶İbn Abdilberr, *et-Temhid*, IX, 164.

²⁶⁷Malik b. Enes, *Muvatta'*, s. 889; İbn Abdilberr, *Camii Beyani'l-İlm*, s. 755.

²⁶⁸Tirmizi, *el-Cami*, IV, 398-399.

²⁶⁹İbn Abdilberr, *Camii Beyani'l-İlm*, s. 1183-1184, 1187.

²⁷⁰Eş-Şafii, *er-Risale*, s. 39.

²⁷¹İbn Abdilberr, *Camii Beyani'l-İlm*, s. 759.

vahyin metlûv ve gayr-ı metlûv iki çeşidi olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle Peygamberin verdiği hüküm, aslen Allah'ın hükmüdür.²⁷² İbn Abdilberr'e göre Kur'an, sünnetin açıklayacağı tarzda hükümler getirmiş ve bazı alanları sünnete bırakmıştır. Sünnet de, rey (icthâh) için aynı şekilde uygun alanlar bırakmıştır.²⁷³ Bu nedenle Kur'an'ı tebyin görevinden dolayı sünnete olan ihtiyaç, sünnetin Kur'an'a ihtiyacından fazladır.²⁷⁴

İbn Abdilberr'e göre ilmin asılları Kur'an ve Sünnettir. Sünnet ise ikiye ayrılmaktadır: Bir yalan üzerine aklen birleşemeyecek sayıdaki kişilerin, aynı vasıfta bir topluluk tarafından naklettiği mütevatir hadisler,²⁷⁵ sübutu kat'i olan sünnettir. Bunu reddeden, nassları reddetmiş olur ve tövbe etmesi gerekir. Diğerleri ise, mütevatir kategorisine giremeyen hadisleridir.²⁷⁶

İbn Abdilberr, sünneti vahyin bir çeşidi olarak beyan ederken, İmam Evzai'den bu konuda: "Vahiy Resulullah'a (sav) iniyordu ve Cebrail de ayeti açıklayan sünneti O'na (sav) haber veriyordu" ifadesini nakletmiştir.²⁷⁷ İbn Abdilberr, bu ifadeleri doğrulayan nitelikte, insanlara kitabı ve hikmeti öğreten peygamber²⁷⁸ ayetlerinde geçen kişinin Hz. Peygamber (sav) olduğunu belirtmiş, ayetlerinde geçen "hikmet" kelimesinin, Resûlullah'ın (sav) sünneti olduğuna dair nakillerde bulunmuştur.²⁷⁹

3.3.1.2.2. Sünnetin Görevi

İslam hukukunda sünnet, Kur'an'da açık hükmü bulunmayan konularda hüküm koyucu ve Kur'an'ı açıklama görevi görmektedir. Kur'an'da ibadetler alanlarında ve cihad ve muamelat gibi konularda bunların gerekliliği ile ilgili genel bazı hükümler konulmuş, kimi yerde bunların bir kısmı mücmel kalmıştır. Sünnet sayesinde namazın vakitleri, erkanları, zekatın ölçüsü, veriliş zamanı, haccın menasikleri gibi hususlar açıklığa kavuşturulmuştur. İbn Abdilberr sünnetin, Kur'an'daki hükümlere ilave olarak yırtıcı kuşların ve evcil eşek etinin haram kılınması, bir kadının halası ve teyzesiyle birlikte nikahlanamayacağı gibi yeni hükümler getirdiğini ifade etmektedir.²⁸⁰

²⁷²İbn Abdilberr, *et-Temhid*, IX, 78.

²⁷³İbn Abdilberr, *Camîu Beyani'l-İlm*, s. 779.

²⁷⁴İbn Abdilberr, *A.g.e.*, s. 1194.

²⁷⁵Taftazani, *Risaleti'l-Hudud*, s. 12; ez-Zerkeşi, *el-Bahru'l-Muhit*, IV, 231-235; Apaydın, H. Yunus, "Mütevâtir", *DİA*, Ankara, 2006, XXXII, 208.

²⁷⁶İbn Abdilberr, *Camîu Beyani'l-İlm*, s. 779-780.

²⁷⁷Ed-Darimi, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdîrrahman b. el-Fazl b. Behram, *Müsnedü'd-Darimi*, Daru'l-Muğni, Riyad, 2000, I, 474; İbn Abdilberr, *Camîu Beyani'l-İlm*, s. 1193.

²⁷⁸Bakara, 2/129, 151.

²⁷⁹İbn Abdilberr, *Camîu Beyani'l-İlm*, s. 1182-1183.

²⁸⁰İbn Abdilberr, *et-Temhid*, II, 155; *el-İstizkar*, I, 189.

İbn Abdilberr'in, sünnetin Kur'an'ı açıklaması ile ilgili ifadeleri şunlardır: "Öğle namazının dört rekat olduğu ve kıraatin gizliden yapılması hakkında Kur'anda bir hüküm bulunuyor mu? Kur'an'da namaz, zekat ve diğer ibadetlerin gerçekleştirilmesi hakkında açık hükümler veya ifadeler bulunuyor mu? Elbette ki Kur'an bunların açıklanmasını sünnete bırakmış, sünnet de bunları açıklığa kavuşturmuştur."²⁸¹

İbn Abdilberr'e göre, Allah cc. elbette dilerse Kur'an ile veya sünnet ile hükümler koyabilir. Nitekim Peygamber'e mutlak itaati emretmiş, O'nun (sav) kendi hevasından konuşmadığını²⁸² bizlere bildirmiştir.²⁸³ Bu nedenle İbn Abdilberr, Kur'an'ın haram kıldığı ile sünnette Hz. Peygamber'in diliyle haram kılınan şeylerin hükmü konusunda fark gözetmemektedir.²⁸⁴ Hz. Peygamber tarafından konulan emir ve yasaklar, Allah'ın gözettiği maksadı ortaya koymaktadır.²⁸⁵

İbn Abdilberr'e göre, hüküm istinbatında, Kur'an bilgisi kadar sünnetin de iyi derecede bilinmesi gerekmektedir. Yeterli bilgi birikimine sahip olmayan kimselerin, yapacağı yorumlar kendilerini yanlışla ve dalaletle götürecektir, diğer insanların da yanlışla sevk edilmelerine neden olacaktır.²⁸⁶

İbn Abdilberr, Hz. Peygamber'in daha önce verdiği hükmü, bazı nedenlerden dolayı değiştirdiği ve yeni hükümler koyduğu yönünde rivayetleri nakletmekte, böylece Kur'an ayetlerinde olduğu gibi, sünnette de neshin varlığına dikkat çekmektedir. Neshe konu olan hadiste, Hz. Peygamber daha önce yasaklanan kabir ziyareti için izin verildiğini sahabeye bildirmiştir.²⁸⁷ Ayrıca, önceden kullanımı yasaklanmış bazı kapların kullanılabilceği²⁸⁸ ve stoklanması yasaklanmış kurban etinin artık eskinin aksine saklanabileceğini de haber vermiştir.²⁸⁹

İbn Abdilberr, recm cezasını uygulama hakkında, Hz. Peygamber zina eden bekarların yüz sopa²⁹⁰ ve sürgün ile, evli olanların ise yüz sopa ve recm ile cezalandırılması yönündeki hadisinin,²⁹¹ önceki hapis ve eziyet hükmünü neshettiğini belirtmektedir. Bu ve benzer hükümler Allah'ın kullarını sınamak için Kur'an'da ve sünnette çokça bulunmaktadır. Hükümler arasından, sonra gelen uygulamaya konulur

281İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 1192.

282Necm, 53/3-4.

283İbn Abdilberr, *et-Temhid*, II, 156.

284İbn Abdilberr, *et-Temhid*, I, 145.

285İbn Abdilberr, *et-Temhid*, III, 174.

286İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 1199.

287Ebu Davud, *Sünen*, s. 408.

288Ebu Davud, *Sünen*, s. 408.

289Ebu Davud, *Sünen*, s. 318; İbn Abdilberr, *et-Temhid*, III, 223.

290 "Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun...", Nur, 24/2.

291Es-San'ani, Ebu Bekir Abdürrezzak b. Hemmam, *el-Musannef*, Mektebetü'l-İslami, Beyrut, 1983, VII, 328-329.

ki, burada da son hüküm Hz. Peygamber tarafından ifade edilmiştir.²⁹²

İbn Abdilberr'e göre, nesh eden haberin, yani yeni hüküm getiren haberin, herhangi bir itiraza mahal vermeyecek derecede açık bir delil olması gerekmektedir. Aksi durumda nesih hakkında hüküm verilemez. Ayrıca nesh eden hüküm, tarih açısından da, çelişkili olmayan bir delile ihtiyaç duymaktadır.²⁹³

İbn Abdilberr'e göre, bir konuda Kur'an ve sünnet bir hüküm belirlemişse, insanların bu hükmü uygulama dışında bir seçeneği yoktur. Bu nedenle, sünnete uygun olmayan hiçbir söz ve uygulama İslami olarak kabul edilemez.²⁹⁴

3.3.1.3. İcmâ

3.3.1.3.1. İcmânın Delil Oluşu

Birleştirmek, sağlam iş yapmak, azmetmek, fikir birliğine ulaşmak anlamlarına gelen "icma",²⁹⁵ fıkıh terimi olarak; Müslümanların Hz. Peygamber'in (sav) vefatı sonrasında, herhangi bir dönemde, bir konuda fikir birliğine varması²⁹⁶ şeklinde tanımlanmaktadır.

İbn Abdilberr, İslami ilimlerde kaynak olarak görülen ve hüküm verirken uyulan delilleri Kitap, sünnet, bunlarda bulunmayan hususlarda, sahabe icması, ihtilaflı durumlarda ise sahabe görüşlerinden Kur'an ve sünnete en uygun olanın seçilmesi²⁹⁷ şeklinde sıralamaktadır.

İbn Abdilberr, icmanın kaynak oluşunu, Kitap, sünnet ve fakihlerden naklettiği rivayetlerle delillendirmektedir. İbn Abdilberr, hakikat bilgisine sahip olduktan sonra, Hz. Peygamber'in ve müminlerin yolundan sapan kimselerin cehennemi hak edeceğini bildiren ayetin,²⁹⁸ icmanın dini kaynak oluşuna delil olduğunu, ayette geçen "müminlerin yolundan" kastın da icma olduğunu ifade etmektedir. Çünkü ayetin zahirine göre icmaya muhalefet doğru değildir.²⁹⁹ Zira, muhalefetin olması durumunda,

²⁹²İbn Abdilberr, *et-Temhid*, IX, 82.

²⁹³İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, I, 234; *et-Temhid*, I, 307.

²⁹⁴İbn Abdilberr, *et-Temhid*, IV, 144, IX, 76, 127, XII, 121.

²⁹⁵İbn Manzur, *Lisanu'l-'Arab*, VII, 57; el-Feyyumi, *el-Misbahu'l-Munir*, s. 42.

²⁹⁶El-Karafi, Şihabuddin Ebu Abbas Ahmed b. İdris, *Şerhu Tenkihi'l-Füsul*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 2004, s. 253; ez-Zerkeşi, *el-Bahru'l-Muhit*, IV, 436; Ebu Zehra, *Usul*, s. 198; Dönmez, İbrahim Kafi, "İcma", *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 417.

²⁹⁷İbn Abdilberr, *el-Kafi*, s. 501.

²⁹⁸"Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Resulullah'a karşı çıkan ve müminlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız ve onu cehenneme atarız...", Nisa, 4/115.

²⁹⁹İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 760.

inananların yoluna uyma durumu gerçekleşmez.³⁰⁰ İbn Abdilberr, sahabe icmasına muhalifetin doğru olmadığını savunmaktadır. Bütün sahabenin bir hükmün yorumundan bihaber olmaları da mümkün değildir.³⁰¹

İbn Abdilberr, inananların her türlü aşırılıktan uzak vasat (orta) ümmet olarak ifade edildiği³⁰² ayeti bir konuda görüş birliğine varan sahabelerin icmasına sonradan gelip muhalefet edenler için delil olarak göstermektedir. Nasıl ki Hz. Peygamber (sav) sahabeye karşı delil olup, kendisine uymaları gerekiyorsa; sahabe de sahabe olmayanlar için şahittir.³⁰³ Bu nedenle, sahabenin icması, gerçekleşmiş bir delildir ve kendisine uyulması gereken sahih bir ilimdir. Sahabe sonrası İslam ümmetinin, herhangi bir konuda icma etmesi, sahabe icması gibi delildir. Çünkü ümmetin dalalet üzere bir araya gelmeyeceği hususunda hadisler³⁰⁴ mevcuttur ve bu hususlar vaki olmuştur.³⁰⁵

Bu ayet ve hadislerden sonra, İbn Abdilberr, Hz. Ömer'in kadı Şureyh'e yazmış olduğu yargılama konulu mektup-talimatnameyi, icmanın delil oluşunda yine kullanmaktadır. Bilindiği gibi bu mektupta, Kur'an ve sünnette bir meselenin bulunmadığı durumlarda, sahabe ve alimlerin görüş birliğine vardıkları hükümle yargıda bulunması³⁰⁶ ifade edilmektedir.³⁰⁷ Bunun yanında, İmam Şafi'nin dini delilleri ifade eden ve daha önce Kur'an ve Sünnetin kaynak olduğuna dayanak gösterdiği sözünü³⁰⁸ de icmanın kaynak olduğuna delil olarak kullanmaktadır.³⁰⁹ İbn Abdilberr'e göre, uyulması gereken delil icma olduğundan, ihtilaflara itibar etmek doğru değildir, çünkü yukarıda zikredilen deliller icmaya uyulmasını zorunlu kılmaktadır.³¹⁰ Bu deliller ışığında icma, Kitap ve sünnetin ardından, uyulması gereken dinin üçüncü kaynağı olmuştur.

İbn Abdilberr, gerçekleşmiş icmanın, kesin bilgi/kat'iyyet ifade ettiğini, ona itibar etmek gerektiğini belirtir. Sabit icmaya muhalefet etmek uygun değildir. Bu

300Pezdevi, *Ma'rifetu'l-Hiceci's-Şer'iyeye*, s. 151; İbn Abdilberr, *et-Temhid*, XXII, 107; Zeydan, *el-Veciz*, s. 182; Ebu Zehra, *Usul*, s. 202-203.

301İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 760.

302 "İşte böylece siz insanlara şahit olabilirsiniz, peygamber de size şahit olsun diye sizi aşırılıklardan uzak bir ümmet yaptık...", Bakara, 2/143.

303İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 760.

304Tirmizi, *el-Cami*, IV, 40; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1999, XLV, 200; İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 756.

305İbn Abdilberr, *et-Temhid*, IV, 267.

306Ed-Darekutni, *Sünen*, V, 367.

307İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 846.

308"Kimse ilmi gerekçeyle dayanmadan, bir şeye helal veya haram deme yetkisine sahip değildir. İlmi dayanak, Kur'an Sünnet veya icmada açık bir nasır, bunlarda bulunmadığı takdirde, bunlara benzeyen kıyas olması gerekir". Eş-Şafii, *er-Risale*, s. 39.

309İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 759.

310İbn Abdilberr, *et-Temhid*, I, 143.

gerekeyle, anlamı konusunda icma oluşan bir ayetin veya sıhhati hususunda icma oluşan hadisin haram olarak belirlediği şeyi helal görmek, küfre götürür. Nitekim oluşan icma, farklı anlamları bertaraf etmiş ve hükmü yoruma kapalı hale getirmiştir. Ancak, amel gerektiren ve farklı manaları şamil nassların haram kıldığı hususları helal görmek, delalette kat'iyet oluşturmadiğından kişiyi küfre götürmez.³¹¹ Zira, farz olan hususlar, eleştirilemeyen ve itiraz edilemeyen deliller sonucu sabit olmaktadır.³¹²

İbn Abdilberr, icmanın alanının çok geniş değerlendirdiğinden ve icma hakkında kullandığı bazı ifadeler nedeniyle, bazı alimler tarafından nasihat tarzında eleştiri almıştır.³¹³ Öte yandan çoğunluk olmayan, bir iki kişinin muhalefedinin icmaya zarar vermeyeceği de ifade edilmektedir.³¹⁴ İbn Abdilberr, icmayı usul alanında kullandığı gibi, mezhep imamlarının görüş birliği, mezhep içi görüş birliği ve cumhurun ittifakı gibi anlamlar için de kullandığından ve onun bu icma anlayışı tam olarak anlaşılmadığından eleştirilmiş olduğu da mümkün görünmektedir.³¹⁵ Nitekim onun farklı alanlarda icmayı geniş kullanması nedeniyle haksız yere eleştiri aldığını ifade edenler de olmuştur.³¹⁶

3.3.1.3.2. İcmanın Fonksiyonu

İcma, hüküm vermede fıkhi bir kaynak olarak kullanılan delillerden birisidir. İbn Abdilberr'e göre, meydana gelen icmanın iptal edilmesi veya hükmünün değişebilmesi için, ancak kat'iyet ifade eden bir icmanın olması gerekir.³¹⁷ Fıkhi bir delil olarak icmanın belirli işlevleri bulunmaktadır.

İbn Abdilberr'e göre, sabit bir icma, başka bir icmada, ayet veya hadiste bulunan am ifadeyi tahsis edebilir. Örneğin, vefat eden Müslümanlar için varılan icmaya göre; ölü yıkanır, kefenlenir ve namazı kılınır. Bu ölen veya öldürülen bütün Müslümanlar için geçerlidir. Ancak savaşta yara alıp, herhangi bir şey yemeden ölen Müslümanlar, başka bir icmaya dayalı olarak bu uygulamanın dışında tutulmuştur. Bu Müslümanlar yıkanmazlar ve namazları kılınmaz. Bu durum, sünnetin icma ile tahsis

³¹¹İbn Abdilberr, *et-Temhid*, I, 147.

³¹²İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, II, 12; Osman, Abduh Bekr, "İcmaatu İbn Abdilberr Diraseten Fıkhiyyeten Mukareneten", *Cami'atu Kahire, Külliyyetu Daru's-Selam-Kısmu's-Şeri'ati'l-İslamiyye*, Y. Lisan Tezi, Kahire, 2000, s. 423.

³¹³El-Makarri, *el-Kavaid*, s. 137.

³¹⁴El-Cüveyni, *el-Burhan fi Usuli'l-Fıkh*, s. 688; er-Razi, *el-Mahsul fi ilmi Usuli'l-Fıkh*, Müessesetü'r-Risale, ty, IV, 187-193.

³¹⁵Osman, "İcmaatu İbn Abdilberr", s. 441-454.

³¹⁶El-Venşerisi, Ebu Abbas Ahmed b. Yahya, *el-Miyaru'l-Murib*, Daru'l-Ğarbi'i-İslami, Beyrut 1981, XII, 31-32.

³¹⁷İbn Abdilberr, *et-Temhid*, XIII, 107, XVII, 205.

edilmesidir.³¹⁸

Umum ifade eden ayetin manasının icma ile tahsisine örnek olarak İbn Abdilberr, şu değerlendirmelerde bulunmuştur. Bir kimsenin, henüz bölüşülmemiş ganimetten, birden fazla metadan faydalanması doğru değildir.³¹⁹ Fakat ihtiyaç halinde kullanmak üzere istifade edilebilir. Bu istisna hükmün, delil açısından dayanağı yoktur. Nitekim Kitap'ta ganimetlerin pay edilişi açıklanmış ve onda ihanet (gulül) yasaklanmıştır. Bu tarz ganimetlerden ihtiyaç halinde bir kısmından istifade etmek hakkında icma bulunduğundan, bu icma ayetteki am hükmü tahsis etmiştir. Ganimetten ancak icmada belirtilen şekliyle faydalanılabilir.³²⁰

İbn Abdilberr'e göre, icma kıyasa dayanak oluşturabilmektedir ve icmaya dayanan kıyas, en fazla tercih edilen delillerdendir. Örneğin, gece kılınan nafilelerin kılınışı hakkındaki icma, gündüz nafile namazların iki rekat kılınmasıyla ilgili delil olarak kullanılmaktadır. Böylece ihtilaf edilen gündüz nafilelerin durumu, ittifak edilen gece nafilelerine kıyas yoluyla dönüştürülmektedir.³²¹

İbn Abdilberr, fıkhi hükümler çıkarırken veya hükmün dayanaklarını ifade ederken, kimi zaman icmanın farklı çeşitlerinden bahsetmekte kimi zaman da herhangi bir açıklama yapmamaktadır. Sarih³²² ve Sükuti³²³ icmaya dayalı hükümleri açıklarken yalnızca icma ifadesini kullanmaktadır. Mütevatir hadisin sübutu hakkında, ravilerin icmasını reddedenlerin, nassları reddetmiş olacağını ifade eden İbn Abdilberr, burada tevatür yoluyla gelen hadisi delil almada aranan şartı, icmada varılan görüş birliğine denk göstermektedir.³²⁴

İbn Abdilberr, sükuti icma hakkında, abdestsiz olduğunu unutarak imamlık yapan kimseye uyanların namazları geçerli olacağı hususunda, Hz. Ömer'in sahabe içerisinde yapıp da, onlardan hiç birisinin itiraz edip aksi davranışta bulunmadığı uygulamasını delil göstermektedir. Sahabenin, Hz. Ömer'in uygulamasına ses çıkarmayıp, bu hususta icma etmiş olmaları, sehven abdestsiz namaz kıldırana uyanların namazlarının geçerli olduğuna işaret etmektedir.³²⁵

İbn Abdilberr'e göre Kur'an ve sünnetten sonra gelen sahabenin icması en

318İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XIV, 270.

319Al-i İmran, 3/161.

320İbn Abdilberr, *el-Kafi*, s. 213.

321İbn Abdilberr, *et-Temhid*, XIII, 247-248.

322Herhangi bir dönemde, bütün İslam alimlerinin bir meseleye dair görüşlerini ayrı ayrı belirtmeleri şeklinde oluşan icma çeşidi. Bakınız Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 106.

323Bir konuda bazı müçtehitlerin belirttiği görüşe karşı o dönemdeki müçtehitlerin açıkça katılım ve itiraz belirtmeksizin sükutu ile meydana gelen icma. Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 106.

324İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 779-780.

325İbn Abdilberr, *et-Temhid*, I, 184.

yüksek icmadır.³²⁶ Sahabe dışında icmayı gerçekleştireceklerin ise müçtehit olmaları gerektiğini bildiren İbn Abdilberr, bir konu hakkında alimler icma etti derken, mezhep imamlarını kasd etmektedir.³²⁷ “Cumhurun görüşü” sözüyle de gerçekleşmiş icmayı kastetmekte ve bu icmaya uyulması gerektiğini ifade etmektedir.³²⁸

İbn Abdilberr, icma konusunda, kendisinden önceki alimlerin icmaya ve mukayeseli fıkha dayalı eserlerinden istifade etmiştir.³²⁹ Bu alimlerin başında İbn Münzir (ö. 318/930) gelmektedir. Eserlerinde İbn Münzir’den yaptığı icma nakillerine yer vermiş³³⁰ olan İbn Abdilberr, kimi zaman da onun icmaya dair görüşlerine yorumlar getirmiştir.³³¹

3.3.1.4. Kıyas

Birbirine eşitlemek, bir şeyle ölçmek manasına gelen kıyas,³³² fıkhta; asli kaynaklarda açık hükmü olmayan meseleye, aralarındaki illet birliği sebebiyle, hükmü açıklanmış meseleye göre hüküm belirlemektir.³³³

İbn Abdilberr’e göre kıyas, şer’i delillerin dördüncüsüdür. Kıyasın delil oluşuyla ilgili, Muaz hadisini göstermekte,³³⁴ bunun da, cumhura göre nassın bulunmadığı hususlarda delil kabul edildiğini söylemektedir. Kıyasa örnek olması açısından “*Sizden kim ihramlıyken bir av hayvanı öldürürse, öldürdüğü hayvana denk bir hayvanı ceza olarak öder*”³³⁵ ayetini gösteren İbn Abdilberr, burada bir şeyin ona denk olanla eşitlenme durumuna işaret etmektedir. Fakihlere göre burada Şari’nin yapılmasını gerekli gördüğü işlem kıyastır.

İbn Abdilberr, kıyasın delil olduğuna sünnetten de delil getirmektedir. Sahabeden, şehveti meşru şekilde tatmin etmenin mükafatı sorulduğunda Hz. Peygamber (sav): “Eğer o kişi, şehveti haram yolla giderseydi günah kazanacak mıydı? Şeklinde sormuş, sahabe, “evet” deyince, Resulullah (sav): “Aynı bunun gibi kişi mükafatlandırılır. Günah cezalandırılır da hayır mükafatlandırılmaz mı?”

³²⁶İbn Abdilberr, *et-Temhid*, IV, 267.

³²⁷İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, VII, 269.

³²⁸İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, IX, 350.

³²⁹İbn Abdilberr’in bu alimlerden icma bahsinde istifade ettiği durumlar hakkında bakınız İbn Abdilberr, *et-Temhid*, IV, 225, XII, 156, XIII, 250, 276, XV, 118, XVI, 39, XXIII, 113.

³³⁰İbn Abdilberr, *et-Temhid*, X, 29; Osman, “İcmaatı İbn Abdilberr”, s. 457.

³³¹İbn Abdilberr, *et-Temhid*, VII, 270.

³³²el-Feyyumi, *Misbahu’l-Munir*, s. 199; İbn Manzur, *Lisanu’l-’Arab*, VI, 87-88.

³³³Şafii, *er-Risale*, s. 39-40; İbn Abdilberr, *Camiu Beyani’l-İlm*, s. 888, Gazzali, *el-Mustasfa*, II, 228; Ebu Zehra, *Usul*, s. 218, Zeydan, *el-Veciz*, s. 194; Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, II, 228; Apaydın, H. Yunus, “Kıyas”, *DİA*, İstanbul, 2002, XXV, 529.

³³⁴İbn Abdilberr, *Camiu Beyani’l-İlm*, s. 845.

³³⁵Maide, 5/95.

buyurmuştur.³³⁶ Bu hadiste, meşru bir şekilde yapılması emredilen işin yerine getirilmesiyle sevabın terettüp edeceği, yasaklanmış bir fiilin işlenmesiyle cezalandırılacağı duruma kıyas edilmiştir.³³⁷ İbn Abdilberr, İmam Şafii'nin aslı kaynakların delaletine işaret eden sözünü³³⁸ kıyasın delaleti için de kullanmıştır.³³⁹

Kıyas hakkındaki rivayetleri³⁴⁰ nakleden İbn Abdilberr, kıyasın meşru oluşu ve gerekliliği hakkında, onun Hz. Peygamber (sav) döneminden itibaren kullanıldığını, fakihlerin, batılın denginin batıl, hakkın denginin ise hak olduğu hususunda görüş birliğine vardıklarını, bu nedenle onu hiç kimsenin reddedemeyeceğini ifade etmiştir.³⁴¹

Kıyasa karşı çıkıp onu reddedenler için İbn Abdilberr, İslam ümmetinin yetmiş üç fırkaya ayrılacağını ifade eden hadisi³⁴² naklederek,³⁴³ onların bölünmüşlüğü sebebiyet verdiğini ve dinin özüne muhalefet etmiş olacaklarını vurgulamaktadır.

İbn Abdilberr, kıyas hakkında, şeytanın kendisini Hz. Adem ile kıyasladığı ayete³⁴⁴ işaret ederek, ilk kıyası yapan kişinin İblis olduğunu³⁴⁵ nakletmiştir. Burada İblis, Allah'ın emrini fasit bir görüşle reddetmektedir. Fikhi kıyasta ise, furu aslına döndürülür, asıl olan (illet birliğiyle bağlanılan hüküm) rey ve zan ile reddedilmez. Kur'an ve sünnette mevcut olan hükme, kıyas yoluyla hüküm koyma reddedilemez. Nitekim bu hususta Allah ve Resulünün verdiği hükümde, müminlerin tercih hakkının olmadığını ifade eden³⁴⁶ ayet mevcuttur. Hal böyleyken, secde etmeyi emreden sözden daha üstün bir gerekçe olamaz. Bu durumda ise hiçbir delil Allah'ın secde emrinden daha kuvvetli olamaz. İblis, emredilen secdeyi yapmaya engel teşkil etmeyecek bir nedenle kibirlendi.³⁴⁷ Bu nedenle, İblisin kendisini adem ile kıyas ederek secdeden imtina etmesi doğru bir kıyas değildir.

İbn Abdilberr, kıyası reddedenlere karşı, onun meşruluğu hakkında, Muaz hadisinin, güvenilir raviler tarafından rivayet edilmiş, sahih ve meşru bir rivayet

336Müslim, *Sahih*, s. 697; Ebu Davud, *Sünenü Ebi Davud*, s. 563.

337İbn Abdilberr, *Camii Beyani'l-İlm*, s. 869.

338“Kimse ilmi gerekçeyle dayanmadan, bir şeye helal veya haram deme yetkisine sahip değildir. İlmi dayanak, Kur'an Sünnet veya icmada açık bir nasır, bunlarda bulunmadığı takdirde, bunlara benzeyen kıyas olması gerekir”. Eş-Şafii, *er-Risale*, s. 39.

339 İbn Abdilberr, *Camii Beyani'l-İlm*, s. 759.

340İbn Abdilberr, *Camii Beyani'l-İlm*, s. 870-872.

341İbn Abdilberr'in Kitap ve sünnetten bir çok örnek vererek kıyası açıklaması hakkında bakınız İbn Abdilberr, *Camii Beyani'l-İlm*, s. 872-876.

342Taberani, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb, *Mu'cemu'l-Kebir*, Mektebu İbn Teymiyye, Kahire, 1404, XVIII, 50-51.

343İbn Abdilberr, *Camii Beyani'l-İlm*, s. 891.

344A'raf, 7/12.

345Et-Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir, *Camii'u'l-Beyan 'an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2000, XII, 325.

346Ahzab, 33/36.

347Bakara, 2/34.

olduğunu ifade etmektedir. İbn Abdilberr'e göre de, kıyas yapılırken, illet birliğine göre hareket etmek gerekmektedir.³⁴⁸ Bir meselede bulunan hükmü, illet benzerliği nedeniyle başka bir hükme uygulama işine selef alimlerinden karşı çıkan olmamıştır. İbn Abdilberr'e göre, bu şekilde kıyası, kıyası eleştirdikleri rivayet edilen alimler dahi bir şekilde uygulamışlardır. Nitekim kıyası, ancak cahil ve hüküm çıkarma usullerini bilmeyen kimseler reddedebilir.³⁴⁹

İbn Abdilberr, kıyas konusunda İmam-ı Azam Ebu Hanife'yi eleştirenleri de haksız bulmakta,³⁵⁰ onu kıyas hususunda destekleyenlerin daha fazla olduğunu ifade etmektedir.³⁵¹

Kıyas sonucu elde edilecek hükmün zanniyat kapsamında olduğunu belirten İbn Abdilberr'e göre, kıyasın meşruluğu hususunda İslam alimleri arasında bir anlaşmazlık olmamakla birlikte, kıyas inanç konusunda kullanılamaz. Kıyas ancak fikhî hükümler bağlamında kullanılabilir.³⁵² Öte yandan, nakille bilinebilecek konularda kıyasa müracaat etmek, doğru neticeye ulaştırmayacağından, bu konularda da kıyas geçerli değildir.³⁵³

İmam Şafii'nin fıkıh anlayışından etkilenmiş olan İbn Abdilberr, kıyası işlerken, İmam Şafii'nin ilkelerini rehber edinmiştir. İmam Şafii, herhangi bir dönemde, Müslümanların ortaya çıkan meseleler için Kur'an ve sünnette bağlayıcı hükümler ve hükmün çıkartılmasına delalet bulabilecekleri görüşündedir. Kur'an ve sünnette açık hüküm bulunmaması durumunda, içtihat yoluyla delalet eden hükme uyulur. Bu yolla yapılan içtihat da aslında bir kıyas sayılır.³⁵⁴ Buna bağlı olarak ortaya çıkan yeni durumlara çözüm üretme adına, hüküm tesis etme işleminde kıyasa başvurmak kaçınılmaz bir durum olmaktadır. Buna göre, kıyas yapacak kimsenin, yeterli bilgiye ve birikime sahip olması gerekir. Bu birikim ise asgari düzeyde, Kur'an'ın ahkamını, ahlaki tavsiyelerini, nasih-mensuhu, am-has hususlarını, irşad ve nehb'i bilmektir.³⁵⁵ Yoruma açık olan hükümler, sünnet ve icma ile delillendirilir. Sünnet ve icmanın bulunmadığı hususlarda Kur'an'a göre kıyas yapılır. Kur'anda kıyas edilecek hüküm bulunmadığı durumlarda, sünnete göre kıyas yapılır. Sünnette de hüküm bulunmayan durumlarda, sahabenin ve selefın sözlerinden icma edilmiş hükümler üzerine kıyas

³⁴⁸İbn Abdilberr, *et-Temhid*, VI, 295.

³⁴⁹İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 894-895.

³⁵⁰İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 1080.

³⁵¹İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 1081-1084.

³⁵²İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 887.

³⁵³İbn Abdilberr, *et-Temhid*, XIV, 229, XVIII, 302.

³⁵⁴Şafii, *er-Risale*, s. 477.

³⁵⁵Şafii, *er-Risale*, s. 508; İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 857.

yapılır. İlimde izlenecek yol budur. Bununla birlikte, kıyas yapacak kimsenin, kendisinden öncekilerin görüşlerini, alimlerin icmasını, ihtilaflarını ve Arap dilini de bilmesi gerekmektedir.³⁵⁶

Kıyas yapacak kimsenin ilmi yönden sahip olması gereken hususlar yanında, akıl ve ruh durumunun da yerinde olması gerekmektedir. Kıyası yapacak kimsenin, kendisine muhalif olanların görüşlerini dinlemesi, hükmü ortaya çıkartmak için çaba sarf etmesi, neyi nasıl ifade etmesi gerektiği hususunda da dürüst ve insafli olması gerekmektedir.³⁵⁷

3.3.2. İbn Abdilberr'e Göre Tali Kaynaklar

3.3.2.1. Sahabi Kavli

Sahabe, Hz. Peygamber'in arkadaşları anlamında olup, O'nun (sav) zamanında yaşamış ve onu görmüş kimselere genel olarak verilen isimdir. Fıkıh usulünde sahabi; iman etmiş olarak, örfen arkadaşlık yapacak kadar Hz. Peygamber'i (sav) görüp, O'nunla (sav) birlikte yaşamış kimseleri kapsar.³⁵⁸ Sahabenin sözleri anlamında fıkıh literatüründe genellikle kavlü's-sahabe, mezhebü's-sahabe ifadeleri kullanılmaktadır.³⁵⁹ Fıkıh usulünde, sahabilerin genellikle istınbat yapma yeteneğine sahip olanlarının sözleri, delil olarak değerlendirilmektedir.

İbn Abdilberr, Maliki mezhebi usulüne uygun olarak sahabeye, Hz. Peygamber'e (sav) arkadaşlıkları ve İslam mirasını nakletmeleri nedeniyle ayrı bir değer vermekte ve sahabenin İslami ilimlerdeki yerini özel olarak konumlandırmaktadır. Hz. Peygamber (sav) ve sahabelerden nakledilen söz ve uygulamaların itaat edilmesi gereken bir ilim olduğunu ifade eden İbn Abdilberr'e göre, sahabe sonrası ortaya çıkan ve asıl kaynaklara uymayan bazı uygulamalar ise bidat ve dalalettir. Sahabîler, Hz. Peygamber'den sonra, dinde derin bilgiye ve geniş anlayışa sahip kimselerdir. Nitekim Allah onları Hz. Peygamber'e arkadaşlık yapmaları için seçmiştir.³⁶⁰

İbn Abdilberr'e göre, sahabenin bir konuda varmış olduğu icmaya muhalefet uygun değildir. Sahabenin kendi aralarında ortaya çıkan muhalefet sonucu, delillerden

³⁵⁶Şafii, *er-Risale*, s. 508-510; İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 857-858.

³⁵⁷Şafii, *er-Risale*, s. 510-511; İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 857-858.

³⁵⁸Taftazani, *Risaletü'l-Hudud*, s. 12; Ebu Zehra, *Usul*, s. 212; Zeydan, *el-Veciz*, s. 260; Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 213.

³⁵⁹Zeydan, *el-Veciz*, s. 260; Ebu Zehra, *Usul*, s. 212; Apaydın, H. Yunus, "Sahabi Kavli", *DİA*, Ankara, 2008, XXXV, 500.

³⁶⁰Şafii, *er-Risale*, s. 472-476; İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 946; Ez-Zerkeşi, *el-Bahrul-Muhit*, VI, 65-66; Zeydan, *el-Veciz*, s. 261; Ebu Zehra, *Usul*, s. 213-214.

uygun olanı seçmesi konusunda ise, bazı değerlendirmelerde³⁶¹ bulunmuştur. Bu bağlamda Hz. Ebu Bekir'in (ra) ridde olayları nedeniyle, sahabenin sözünü dinlemeyip, zekat vermekten çekinenlerle savaşıacağını ifade etmesini³⁶² örnek göstermektedir.³⁶³

İbn Abdilberr ayrıca, Hz. Aişe'nin (r.a) bazı sahabîlerin görüşlerine itiraz ederek onları düzelttiği rivayetleri de nakletmektedir. Hz. Aişe (r.a.) kadının namazı böyleceği şeklindeki rivayetin gerçeği yansıtmadığını belirtmiş, kendisinin Hz. Peygamber ile (sav) kible arasında bulunuyor iken Peygamber'in (sav) namaz kıldığını³⁶⁴ ifade buyurmuştur. Hz. Aişe (r.a.), İbn Ömer'in: "Ölü, annesi ağlayınca azap görür" sözünü işittiğinde, "İbn Ömer ya yanlış anlamış, ya da yanılmış veyahut unutmuştur" buyurarak,³⁶⁵ İbn Ömer'in sözünü kabul etmemiştir.³⁶⁶

Sahabîlerin sahip oldukları farklılıklar göz önünde bulundurularak, bazı hususlarda ferdi olarak, farklı düşüncelere sahip olmaları mümkündür. İbn Abdilberr'e göre, ihtilaf edilen meselede bir taraf doğru iken, diğer tarafın hatalı olması gerekir. Allah cc. doğru olan görüşe uyulmasını emrettiğinden, dinin asıl kaynaklarına uygun olan görüşe itibar etmek efdal olan tercihtir.³⁶⁷

İbn Abdilberr, sahabenin fazileti hakkında Hz. Peygamber'den rivayet edilen: "*Ashabım gökteki yıldızlar gibidir*"³⁶⁸ hadis-i şerifini, sahabenin Hz. Peygamber'e şahitlikleri ve ondan naklettikleri nedeniyle güvenilir oldukları manasında değerlendirmektedir.³⁶⁹ Hadisin farklı rivayetinde sahabeye uymanın doğru yola ulaştıracağını ifade edilmesini,³⁷⁰ bilgi sahibi olmayan kişinin, sahabeyi taklit etmesi şeklinde yorumlayan İbn Abdilberr, Hz. Peygamber'in, usule uygun görüş belirlemiş sahabenin başka bir sahabeye uymasını emretmediğini ifade etmiştir. Sahabîlerden her biri, ilim sahibi olmayan kimselerin kendilerine uydukları birer yıldızdır.³⁷¹ İbn Abdilberr, sahabenin ihtilafı durumunda, bütün ihtilaflı meselelerde olduğu gibi, meseleyi Allah'a ve Resule (Kur'an ve sünnet) götürme ilkesinin uygulanması gerektiğini söylemektedir. Başka bir ifadeyle, ilim ehlinin, sahabe görüşünü (kavli)

361İbn Abdilberr, *Camîu Beyani'l-İlm*, s. 913.

362Müslim, *Sahih*, I, 51-52.

363İbn Abdilberr, *Camîu Beyani'l-İlm*, s. 913.

364İbn Ebi Şeybe, Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed, *Musannef*, Daru'l-Kible, Beyrut, ty., VI, 60.

365Malik b. Enes, *Muvatta'*, s. 234.

366Bu misallerin yanı sıra İbn Abdilberr, konuyu daha anlaşılır yapmak adına emsalleri çoğaltarak aktarmaktadır. Bakınız İbn Abdilberr, *Camîu Beyani'l-İlm*, s. 914-919.

367İbn Abdilberr, *Camîu Beyani'l-İlm*, s. 919-922.

368Hadisin aynı manaya işaret eden farklı lafızlarla rivayeti için Bakınız Ebu Mulkin, Siracuddin Ebu Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed, *el-Bedrü'l-Münir fi Tahriri'l-Ahadis ve'l-Asari'l-Vakia*, Riyad, 2004, IX, 584.

369İbn Abdilberr, *et-Temhid*, IV, 263; *Camîu Beyani'l-İlm*, s. 923.

370Ebu Mulkin, *el-Bedru'l-Münir*, IX, 584.

371İbn Abdilberr, *Camîu Beyani'l-İlm*, s. 924.

araştırarak, içlerinden Kur'an ve sünnete uygun olanı belirleyip, ona uyması en doğru tercih olacaktır.³⁷²

3.3.2.2. Amel-i Ehl-i Medine

Malikî Mezhebinde benimsenen fikhî delillerden olan amel-i ehl-i Medine, Hz. Peygamber döneminden tebeu't-tabiin nesline kadar geçen sürede, Medineli sahabîlerin, üzerinde ittifak ettikleri fikhî görüşler ve uygulamış oldukları durumlarıdır.³⁷³ Medine ehlinin ameli, Maliki mezhebinde icma ve amel şeklinde adlandırılmaktadır. Her ne kadar, İmam Malik'in öğrencileri tarafından amel kavramı, sonra gelen alimlerin fıkıh usulü eserlerinde ise icma kullanımı yaygın olsa da, Medine ehlinin ameli veya icması aynı anlamlarda kullanılmaktadır.³⁷⁴

Amel-i Ehl-i Medine ilkesi, Maliki mezhebinin en belirgin özelliklerdendir. Ancak Maliki mezhebi mensubu olan İbn Abdilberr'in bu ilke hakkındaki görüşü, İmam Malik ile birebir örtüşmemektedir. İbn Abdilberr, amel-i ehl-i Medine ilkesinin delil olarak kullanılması için, uygulanagelen amelin her dönemde kesintisiz olmasını ve amele itiraz edilmeden gelmiş olmasını şart koşmaktadır.³⁷⁵

İbn Abdilberr'e göre, İmam Malik, amel-i ehl-i Medine'yi delil alırken, bütün Medinelilerin amelinden öte, faziletli insanların ve alimlerin amelini kast etmektedir.³⁷⁶ Maliki mezhebi fakihleri de, bir grubun rivayetinin bir kişinin rivayetinden daha güvenilir olduğu gerekçesiyle,³⁷⁷ amel-i ehl-i Medineyi ahad habere³⁷⁸ tercih etmektedirler. İbn Abdilberr, amel-i ehl-i Medinenin sıhhati konusunda, Medinelilerin, görüş birliğine vardığı bir konuda, onun doğruluğu üzerine şüphelenmemek gerektiğini ifade etmektedir.³⁷⁹

İbn Abdilberr, amel-i ehl-i Medineye dayanarak, bir çok hüküm tercihinde bulunmuştur. Örneğin ezanın meşruiyetinin Medine ehlinin amelinden ve uygulamasından geldiğini ifade etmektedir. Nitekim ezan ve kamet her gün tekrarlanan uygulamalardandır ve haber-i vahitle rivayet olunmamıştır. İbn Abdilberr'e göre,

³⁷²İbn Abdilberr, *Camîu Beyani'l-İlm*, s. 910, 922.

³⁷³Ali, *İstılah*, s. 54-55; Kadı İyaz, *Medarik*, I, 21; Ebu Zehra, *Malik*, s. 353-354; Kaya, "Maliki Mezhebi", XXVII, 525.

³⁷⁴Kadı İyaz, *Medarik*, I, 21; Ali, *İstılah*, s. 54-55; Ebu Zehra, *Malik*, s. 353-354; Dönmez, İbrahim Kafi, "Amel-i Ehl-i Medine", *DİA*, İstanbul, 1991, III, 21.

³⁷⁵Osman, "İcmaatı İbn Abdilberr", s. 431.

³⁷⁶İbn Abdilberr, *et-Temhid*, VII, 222.

³⁷⁷İbn Abdilberr, *A.g.e.*, VI, 344, XV, 276, XXI, 219.

³⁷⁸Bir kişinin başka bir kişiden rivayet ettiği haber anlamına gelen haber-i vahid (çoğulu ahad haber), hadisçiler, usulcüler ve fakihlerin, tevatür derecesine ulaşmayan hadise verdikleri genel isimdir. Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 15-16; Ertürk, Mustafa, "Haber-i Vahid", *DİA*, İstanbul, 1996, XIV, 349.

³⁷⁹İbn Abdilberr, *et-Temhid*, VI, 1113.

Medine ameliyle sabit olan hüküm, Medine dışında geçerli değildir. Çünkü her şehrin halkı, Hz. Peygamber'den görüp de adet haline getirdikleri uygulamaları değil, kendilerine dini öğretmek için gelen sahabelerden dini bilgileri elde etmişlerdir.³⁸⁰

3.3.2.3. Amel-i Ehl-i Endülüs

Medine ameline benzer bir prensib olan Endülüs ameli, Endülüs alimlerinin onayından geçmiş hukuk uygulamalarını ifade etmektedir. Endülüs ameli anlayışı, mezhep görüşlerinin derlenip toplandığı ve mezhebin oluşmasından sonra ortaya çıkmış bir uygulamadır. Maliki mezhebine mensup alimler, Endülüs'te karşılaşılan meselelerde, İmam Malik'in ve öğrencilerinin ortaya koyduğu görüşlerden çözümler üretme arayışlarına girmişlerdir. Bu çalışmalarda bir mesele hakkında nakledilen farklı rivayetler ve ortaya çıkan farklı hükümlerle karşılaşılıyordu. Bazı görüşlerin diğerlerinden daha kuvvetli olmaları, daha fazla sayıda fakihin o görüşü tercih etmesini kolaylaştırmaktaydı. Bununla birlikte, hicaz ekolünden çevre ve zaman bağlamında farklılık arz eden Endülüs'te, mezhepte tercih edilen görüşün sosyal, siyasal, hukuki gerekçelerle uygulanması farklılık arz etmekteydi. Bu durum, fetva-kaza mercilerinde görevli alimlerin, bazı durumlarda mezhepte tercih edilen görüş yerine, zayıf ve şaz bir rivayet de olsa, günün ve coğrafyanın şartlarına uygun hükümler vermeye sevk etmekteydi.³⁸¹

Kuzey Afrika ve Endülüs'te Maliki mezhebinin benimsenmesinden sonra, bölgenin sosyal dinamiklerinin de etkisiyle ortaya çıkan ihtiyaçlara çözümler üretmek için, genelde “ma cera bihi'l-amel” özelde ise “Endülüs ameli” kavramları kullanılmaya başlandı. Sedd-i zera'i, örf, maslahat, gibi fıkhi bir esasa dayanan, mezhepte mevcut görüşe karşı tercih edilen ve uygulanan bu şaz ve zayıf görüş, fıkhi bir istidlal olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu usul kaideleri, Medine amelinden maslahat'a, Maliki fikhına has özellik taşıyan erken dönem uygulamalarıdır.³⁸²

Mezhep imamlarının yaşadığı ilk asırlardan sonra, toplum hayatının ihtiyaçlarına cevap verecek fıkhi hükümler, genel çerçevede mezhep imamlarının fıkhi görüşlerinden hüküm çıkarma şeklinde cereyan etmiştir. Toplum nazarında, fıkhi hükümlerin uygulanması, onların yazılı birer metin halinde bulunmasından daha çok önem arz etmekteydi. Bu açıdan, toplumda hüküm ve yargı birliğinin sağlanma çabası da,

³⁸⁰İbn Abdilberr, *et-İstizkar*, IV, 56.

³⁸¹El-Cidi, *el-Örfü ve'l-Amel*, s. 342; *Mebahis*, s. 181-182.

³⁸²Er-Resuni, *Ma Cera Bihi'l-Amel*, s. 21; 'Asri, *Nazariyye*, s. 102; el-Cidi, *el-Örfü ve'l-Amel*, s. 342; *Mebahis*, s. 181; Kaya, “Maliki Mezhebi”, *DİA*, XXVII, 519-520.

Endülüs amelinin ortaya çıkışını hazırlayan etkenlerdendir.³⁸³

Bu bağlamda Endülüs amelini, mesalih,³⁸⁴ sedd-i zeraî‘ ve istihsan prensibini yaygın olarak kullanan Maliki mezhebindeki bazı görüşlerin, fıkıhî hayata uyarlama eğilimlerinin bir sonucu olarak da değerlendirebiliriz. Endülüs’te amel delilinin geliştirilerek mesalih ilkesine göre ilerletilmesi, onu uygulayanların ilmi birikime sahip olduklarına işaret etmektedir.

Fıkıhî bir hükme varırken, önceki hükümlerden istifade etme düşüncesinin, Maliki mezhebinin usul yöntemlerinden olması nedeniyle, sonraki süreçte amelin Endülüs’e has kılınma çabası, bu uygulamanın kökeninin amel-i ehl-i Medine olduğu fikrini ön plana çıkarmıştır. Bölgeye has bir uygulama olması noktasında, aralarında benzerlik olsa da, her iki amel arasında farklılıklar da mevcuttur. Medine ameli, muayyen zamanda ve yerde, kısaca Hz. Peygamber zamanında oluşmuş meseleler hakkında ortaya çıkan uygulamaların geniş bir topluluk tarafından nakledilmesiyle ortaya çıkmıştır. Endülüs ameli ise, bir fayda elde etme veya zararı giderme amacıyla, fetva ve kaza mercilerince “ma cera bihi’l-amel” kaidesi gereği, zayıf ve şaz görüşe hükmetmeyi ve şartların değişmesiyle hükmün de geçersiz olduğu durumu ifade eder.³⁸⁵

Endülüs’te söz konusu zayıf ve şaz görüşle amel etme, bazı sosyal ve siyasal etkenler nedeniyle ortaya çıkarak kademeli olarak gelişmiştir. Başlangıçta Endülüs’te İbnü’l-Kasım’ın görüşleri çerçevesinde hüküm verilirken, değişen şartlara bağlı olarak, fayda sağlama veya zararı giderme (celbi maslahat-def’i mefsedet) ve yargı birliği sağlama gerekçesiyle zayıf görüşlerle amel yaygınlaşmaya başlamış ve bu durum bir disipline dönüşmüştür.

Hicri IV yüzyılda, bazı durumlarda farklı bir kaideye dayalı görüşlerin varlığı, fakihlerin bazı durumlarda “ma cera bihi’l-amel” kaidesince hükümler vermiş olması, Endülüs amelinin bu dönemde varlığına işaret etmektedir. Sonraki dönemde bu alanda eserler de kaleme alınmıştır.³⁸⁶

Endülüs amelinin çıkış noktası olan me cera bihi’l-amel, örften ve Medine amelinden farklı alanı ihtiva etmektedir. Örf ve Medine ameli, fıkıh usulünde naklî

383‘Asri, *Nazariyye*, s. 125, Er-Resuni, *Ma Cera Bihi’l-Amel*, s. 23-24; el-Cidi, *Mebahis*, s. 183; *el-Örfu ve’l-Amel*, s. 344-346.

384Maslahatın çoğulu olan mesalih, maddi-manevi, bireysel veya toplumsal olarak, dünyevi ve uhrevi faydaların sağlanması ve zararların giderilmesini ifade eden bir fıkıh usulü terimidir. Bakınız Dönmez, İbrahim Kafi, “Maslahat”, *DİA*, İstanbul, 2003, XXVIII, 79.

385Er-Resuni, *Ma Cera bihi’l-Amel*, s. 24; ‘Asri, *Nazariyye*, s. 102; el-Cidi, *Mebahis*, s. 182; *el-Örfu ve’l-Amel*, s. 342.

386Venşerisi, Ebu Abbas Ahmed b. Yahya, *el-Miyaru’l-Murib*, Daru’l-Ğarbi’l-İslami, Beyrut, 1981, XII, 22-23; el-Cidi, *Mebahis*, s. 182-183; er-Resuni, *Ma Cera bihi’l-Amel*, s. 24; ‘Asri, *Nazariyye*, s. 124-126.

kaynak iken; me cera bihi'l-amel, Maliki mezhebi içerisinde fetva ve kazada esas olan görüşü ifade etmektedir. Ma cera bihi'l-amel, diğer mezheplere nazaran, Malikiler içerisinde daha fazla dikkate alınarak uygulanmaya konulmuştur. Bu uygulama, ceza muhakemeleri usulünde, kazai içtihat³⁸⁷ adı altında yargı içtihatlarını ifade etmek üzere kullanılmaktadır.

Maliki mezhebinde, tercih edilen meşhur görüşler yanında, şaz olmaksızın bölge fakihleri arasında yaygınlık kazanan ma cera bihi'l-amel de mevcuttur. Bu bağlamda, Endülüs alimleri, İmam Malik'in ve İbnü'l-Kasım'ın görüşlerine muhalif şekilde, uzun süre uygulamada olan bazı görüşlere sahip olmuşlardır.

Örneğin ticari meselelerde İmam Malik'in tek şahit ve yeminle verilecek hükmü geçerli sayması, mezhepte tercih edilen, Medine ve Mısır'da benimsenen görüş iken; Endülüs Maliki alimleri, şahitliğin ancak şartları sağlayan iki kişi ile mümkün olabileceğini benimsemişlerdir. İbn Abdilberr, iki şahit görüşünün Yahya b. Yahya'dan sonra Endülüs'te yaygınlaştığını belirtmiştir. Bununla birlikte, eşler arası anlaşmazlığın bertaraf edilmesi için, mezhep görüşüne uygun olarak, ailelerden birer kişi hakem seçilmesi yerine, Yahya b. Yahya'nın, çözümün toplum önderlerine bırakılması görüşü de bu bağlamda değerlendirilebilir.³⁸⁸ İbn Abdilberr, içtihat ehli bir alim olmasından hareketle,³⁸⁹ bu görüşün ihtiyaç halinde uygulamaya uygun bularak,³⁹⁰ ma cera bihi'l-amel ile ilgili görüş belirtmiştir.

3.3.2.3.1. Endülüs Amelinin Oluşum Şartları

Bir görüşün veya hükmün bağlayıcı bir hukuk ilkesi sayılabilmesi için, Maliki fakihler üç şart ileri sürmüşlerdir. Bunlardan ilki: Endülüs ameli hakkında hüküm veren alimin, kendisine uyulan bir kimse, yani mezhebe bağlı içtihat ehliyetine sahip olmasıdır. İkincisi: Endülüs amelinin varlığı, fıkhi meselelere vakıf olan ve doğruluğuyla bilinen fakihten gelerek şahitlerce sabit olmalıdır. Üçüncü şart: Endülüs amelinin, dini kurallara aykırı olmamasıdır. Bu şartlara ilave olarak; amelin genellik kazanabilecek mahiyette olup olmadığının bilinmesi ve mezhepte meşhur görüşü terk etme gerekçesinin bilinmesi gibi ek şartlar ileri sürenler de bulunmaktadır.³⁹¹

³⁸⁷Er-Resuni, *Me Cera bihi'l-Amel*, s. 22; el-Cidi, *el-Örfü ve'l-Amel*, s. 341-343; 'Asri, *Nazariyye*, s. 102.

³⁸⁸İbn Abdilberr, *el-İntika*, s. 107-108; Kadı İyaz, *Medarik*, I, 312.

³⁸⁹İbn Abdilberr, *et-Temhid*, s. 154; el-Cidi, *Mebahis*, s. 183-184; Asri, *Nazariyye*, s. 111-112.

³⁹⁰İbn Abdilberr, *Kafi*, s. 278.

³⁹¹Hacvi, *Fikru's-Sami*, IV, 227; er-Resuni, *Ma Cera bihi'l-Amel*, s. 30-31; Asri, *Nazariyye*, s. 102; el-Cidi, *Mebahis*, 184-185.

Maliki alimlerin bu şartları ileri sürmesinin altında yatan sebep, amelin tespiti için sözlü rivayetlere dayanması nedeniyle, rivayeti nakledenlere duyulan şüphedir. Haber-i vahidde olduğu gibi, güvenilir tek bir alimin rivayeti için hukuki değer oluşturduğunu savunanlarla birlikte, daha fazla alimin amelin varlığı hususunda görüş birliği içinde olmasını şart koşanlar da bulunmaktadır. Alim olmayanın şهادetiyle nakledilen ve genellikle ifade etmeyen amel hususunda farklı görüşler ileri süren Maliki fakihler, amelin oluşum şartlarının, hükmün geçerliliği için kıtas olduğu görüşüne varmışlardır. Bununla birlikte alimler, amelin gerekçesini oluşturan maslahat ve örfün değişmesi sonucu, mezhepteki meşhur görüşe dönmek gerektiğini belirtmişlerdir.³⁹²

Endülüs ameli, şer'i deliller içinde en fazla örfü dayanak almaktadır. Ayrıca, ameli, tahrir faaliyeti yürüten fakihin istihsanı şeklinde değerlendirenler de bulunmaktadır.³⁹³ Maliki fıkıh usulünde, sedd-i zera'i ve maslahat ve ilkelerine dayanarak, zayıf görüş kuvvetliye tercih edilmektedir. Maslahat ve örfün dayanak olma durumu söz konusu olmadığında, meşhur görüşe dönmek gerekmektedir. Racih ve meşhur görüşü terk etmek için içtihat gerektiğinden, müçtehit vasfı taşımayanlar, görüş tercih edemezler, yani ma cera bihi'l ameli gerçekleştiremezler.³⁹⁴

Ma cera bihi'l-amel metodunun yanı sıra, Maliki fıkıh eserlerinde geçen "aleyhi'l-amel" ibaresiyle, genellikle örf ve maslahata yönelik tercih edilmiş zayıf görüşten öte, mezhep içinde müçtehit alimlerin tercih ettikleri kuvvetli görüş ifade edilmektedir. Ayrıca aleyhi'l-amel, müçtehidin, İmam Malik'ten rivayet edilen görüşler içinden, aykırı görüşü meşhur olan görüşe neden tercih ettiğini ifade etmek için de kullanılmaktadır. Ancak, "aleyhi amelü Kurtuba" veya "aleyhi amelü Fas" ifadeleri, şartları sağlayarak uygun bulunan zayıf görüşü ifade etmektedir.³⁹⁵

3.3.2.3.2. Endülüs Amelinin İşlevi

Endülüs'te, Endülüs amelinin hüküm kaynağı olarak görmeyen kadılar, görevden azl edilmekte, onu uygulamayan müftü ise danışma meclisinden uzaklaştırılmaktaydı. Bu tutum Endülüs'te fetva-kaza bağlamındaki amelin önemine, onun fıkıh çevrelerindeki etkisine ve bağlayıcılığına işaret etmektedir. Yukarıda ifade edildiği gibi, eserlerin telifiyle amel bir disiplin haline gelmiş ve zaman içerisinde hukuki boyut kazanmıştır. Ancak, amelin bütün bu bağlayıcılığına rağmen, onu tenkit eden alimler de

392er-Resuni, *Ma Cera bihi'l-Amel*, s. 31; el-Cidi, *Mebahis*, s. 184; Asri, *Nazariyye*, s. 102.

393Hacvi, *Fikru's-Sami*, IV, 226-227; el-Cidi, *el-Örfü ve'l-Amel*, s. 393-404.

394Hacvi, *Fikru's-Sami*, IV, 226-227; er-Resuni, *Ma Cera bihi'l-Amel*, s. 22.

395Asri, *Nazariyye*, s. 102; el-Cidi *Mebahis*, s. 184; Er-Resuni, *Ma Cera bihi'l-Amel*, s. 31.

olmuştur.

Endülüs ameli hakkında bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Ameli, Maliki alimlerin kendi hocalarına bağlılık ve mezhep taassubunun işareti şeklinde ifade eden alimler olmakla birlikte; Endülüs amelini, Maliki alimlerin, fıkıhı hayatın akışına uygun yorumlama becerisi ile, mezhep gelişimini canlı tutan bir metodoloji olarak değerlendirenler de olmuştur. İctihat faaliyetinin aktif olmadığı hallerde, amel olumlu bir neticeye götüren uygulama kabul edilirken, onun fıkıhı geliştirici bir icthabat fonksiyonu olduğunu ifade etmek, uygun görünmemektedir.³⁹⁶ Ameli, zamanın değişmesiyle hükmün değişmesi şeklinde ifade etmek daha uygun görünmektedir.

Hicri altıncı asırda, amel uygulaması Maliki eserlerde daha geniş yer bulmuş, kimi zaman buna has çalışmalar yapılmıştır. Endülüs'te oluşan ve daha sonra diğer mahalli bölgelere yayılan amele örnek olarak, Kayravan ameli, Fas ameli, Cebeli ameli gösterilebilir. Bazı uygulama farklılıklarına sahip olan Endülüs ve Mağrib amelleri arasında en fazla yayılıp yürürlük kazanını Kurtuba amelidir. Maliki mezhebinde amelin geçtiği eserlerde bazı alimlerin onu mahalli isimlerle ifade etmeleri, bazı tenkitlere neden olmuştur.³⁹⁷

3.3.2.4. Şer-u Men Kablenâ

Şer-u men kablenâ, önceki ümmetlerin şeriatı manasında kullanılan³⁹⁸ dinin tali kaynaklarından birisidir. Hanefiler, Malikilerin çoğunluğu, bazı Şafii usulcüler ve bir rivayette Ahmed b. Hanbel'e göre, şartları sağlayan şekliyle, şer'i deliller arasında zikredilmiş, Müslümanlar için geçerli ve bağlayıcı sayılmıştır.³⁹⁹

Maliki alim ve fakih İbn Abdilberr, şartları sağlayan önceki peygamberlere gönderilen hükümleri delil olarak değerlendirmektedir. Başkasının ekinlerine, bağ ve bostanlarına zarar verme hakkında gelen⁴⁰⁰ ayette ifade edilen durumu, Berra b. Azip hadisi ile Hz. Peygamber (sav) hükme bağlamıştır.⁴⁰¹ Bu rivayetten anlaşıldığı üzere Maliki, Şafii ve Hicazlılar'a göre, geceleyin hayvanını sahipsiz bırakan kişi ceza

396Makarri, *Nefhu't-Tib*, I, 556; er-Resuni, *Ma Cera bihi'l-Amel*, s. 18-19; el-Cidi *Mebahis*, s. 189; Asri, *Nazariyye*, s. 105.

397El-Cidi *Mebahis*, s. 116; el-Örfu ve'l-Amel, s. 370-373; Hacvi, *Fikru's-Sami*, IV, 226-228; er-Resuni, *Ma Cera bihi'l-Amel*, s. 23-25; Asri, *Nazariyye*, s. 112-114.

398Ebu Zehra, *Usul*, 307; Zeydan, *el-Veciz*, s. 264.

399Ebu Zehra, *Usul*, 307; Zeydan, *el-Veciz*, s. 264; Dönmez, İbrahim Kafi, "Şer-u Men Kablena", *DİA*, Ankara, 2010, XXXIX, 15.

400"Davud'u ve Süleyman'ı da an. Bir zamanlar (zarar görmüş) bir ekin konusunda hüküm veriyorlardı. Bir topluluğun koyun sürüsü, geceleyin başı boş bir vaziyette bu ekinin içine dağılıp ziyan vermişti. Biz de onların hükmüne tanık idik". Enbiya, 21/78.

401Darekutni, *Sünen*, IV, 191.

tazmini ile, gündüzün ise bahçe sahibi ekinlerini korumakla yükümlü kılınmıştır.⁴⁰² Nitekim ayette geçmekte olan “nefeşet” ifadesi, geceleyin verilen zarar anlamına gelmektedir.⁴⁰³ Bazı İslam alimleri de, ayeti bu manada yorumlamayı uygun bulmuşlardır.⁴⁰⁴

İbn Abdilberr, önceki peygamberlerin şeriatlarına uyma hususunda, Hz. Peygamber’e hitaben, onların hidayetine, getirdiği rehberliğe uymak ve onu devam ettirmeyi emreden⁴⁰⁵ ayeti dayanak olarak göstermiştir. Bu ayetten de anlaşıldığı üzere, Kur’an’da bulunup, nasslar tarafından nesh edilenler haricinde, önceki peygamberlerin şeriatına göre amel geçerli kabul edilmiştir. Ancak, nesh edildiği bildirilip yasaklanmış olan önceki şeriatların hükümleri, Hz. Peygamber (sav) ümmetine muhalif sayılmıştır.⁴⁰⁶

3.3.2.5. Sedd-i Zerâi‘

Kapatmak, engellemek, anlamında “sedd” fiili ile; sebep, vasıta anlamında “zeria” kelimelerinden oluşan sedd-i zerâi‘, sebebi engellemek, yolu kapatmak anlamı taşımaktadır.⁴⁰⁷ Fıkıh terimi olarak, aslen mübah olan fiil veya eşyanın, dinen sakıncalı ve zararlı neticeye götüreceği kuvvetle muhtemel bulunması halinde yasaklanmasını ifade etmektedir.⁴⁰⁸

İbn Abdilberr, fıkıh usulü ilkelerinden olan sedd-i zerai‘i, bir çok hükmü açıklarken kullanmış, hatta onu savunmuştur. Bir kısım ilk dönem Şafii alimi, sedd-i zerai‘ ilkesini bazı delillere dayanarak kabul etmemişlerdir. Onlar Hz. Peygamber’in, kötü zannı, insanların özel hallerini araştırmayı, kötülüğü, kıskanmayı ve buğz etmeyi yasaklayan⁴⁰⁹ hadisini delil göstererek, alışverişte zerai‘ ilkesini reddetme yoluna gitmişlerdir. Yine onlara göre, Allah zannın asla hakikatin yerine ikame olamayacağını⁴¹⁰ ifade buyurmaktadır.

Sedd-i zerâi‘ prensibini reddedenler, Hz. Peygamber’in (sav) Müslümanları zandan sakındırdığını, zannın yalan olduğunu buyurduğunu, savunmuşlardır. Ayrıca,

⁴⁰²İbn Abdilberr, *et-Temhid*, XI, 81.

⁴⁰³El-Feyyumi, *el-Misbahu’l-Munir*, s. 1236; İbn Manzur, *Lisanu’l-’Arab*, VI, 357.

⁴⁰⁴En-Nese’i, *Tefsiru’n-Nese’i*, s. 713; el-Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami’l-Kur’an*, Daru Aleml-i-Kütub, Riyad, 2003, XI, 307.

⁴⁰⁵En’am, 6/90.

⁴⁰⁶İbn Abdilberr, *et-Temhid*, XI, 84.

⁴⁰⁷İbn Manzur, *Lisanu’l-’Arab*, III, 207, VIII, 96; el-Feyyumi, *el-Misbahu’l-Munir*, s. 103.

⁴⁰⁸Zeydan, *el-Veciz*, s. 245-246; Ebu Zehra, *Usul*, s. 288-290; Dönmez, İbrahim Kafi, “Sedd-i Zerai‘”, *DİA*, Ankara, 2009, XXXVI, 277.

⁴⁰⁹Buhari, *Sahih*, VIII, 342; Malik b. Enes, *Muvatta’*, s. 907-908; Müslim, *Sahih*, IV, 1985.

⁴¹⁰Yunus, 10/36.

Allah'ın müminler için hayırlı şeyler düşünmemizi vurguladığını ifade eden⁴¹¹ hadisi de delil göstererek, kişinin zannını gerçek gibi kabul etmemesi gerektiğine⁴¹² değinen Şafii alimler, dini hükümlerin gerçeklik üzerine kurulması gerektiğini savunarak, zeraî' delilini reddetmişlerdir.⁴¹³ Bununla birlikte, sonraki dönem Şafii alimlerinin ise sedd-i zeraî' ilkesini kullanıp eserlerinde yer verdikleri⁴¹⁴ de bilinmektedir.

İbn Abdilberr, Şafiilerin bu delil ve düşüncelerini aktardıktan sonra, Maliki ve Hanefi mezhebinin delillerine değinmiştir.⁴¹⁵ İbn Abdilberr, hüküm açıklamada ve hadis yorumlamada sedd-i zeraî' ilkesini delil olarak kullanmaktadır.⁴¹⁶

İbn Abdilberr, Hz. Ömer'in birisine hibe ettiği atı, ona iyi bakılmadığı gerekçesiyle, düşük ücret karşılığında tekrar satın almak istemesine karşılık, Hz. Peygamber'in onu kesinlikle almaması gerektiğini buyurduğu⁴¹⁷ hadise binaen, sedd-i zeraî' ilkesi gereğince, zekat miktarı çıkarılmadan bir malın satışından kaçınmak gerektiğini ifade etmiştir.⁴¹⁸ Hadise dayanarak, zekat malının yanlış tasarruftan korunması için, malın içinden zekat miktarı çıkarılmadan satılması uygun görülmemiştir.

İbn Abdilberr'in sedd-i zeraî' için göstermiş olduğu diğer bir rivayette, hayızlı eşine yaklaşma hususunu soru soran bir sahabeye, Hz. Peygamber (sav), hayızlı bölgenin haricinde vücudun üst kısmında serbesti olduğunu⁴¹⁹ ifade buyurmuştur. İbn Abdilberr'e göre, Hz. Peygamber'in (sav) bu sözleri, hayızlı kadının, eşiyile olan münasebetinde vücudun alt bölgesinin, sedd-i zeraî' ilkesi gereğince kapalı bulunmasına işaret eder. Şayet hayızlı kadının vücudun alt kısmından olan baldırına dokunmak caiz görülmüş olsaydı, bu durum, hayız halinde cinsi münasebetten men edilmiş kadının, hayızlı bölgesine de geçmeye neden olacaktı. Bu nedenle, ihtiyaten vücudun alt kısmına dokunmak yasaklanmıştır. Eziyet mahalli olması nedeniyle bu bölgenin haram kılınması yönünde de Kur'an'ın açık bir hükmü⁴²⁰ mevcuttur.⁴²¹

411Buhari, *Sahih*, II, 628; İbn Ma'ce, *es-Sünen*, V, 85.

412El-Cessas, *Ahkamü'l-Kur'an*, V, 289.

413El-Müzeni, Ebu İbrahim İsmail b. Yahya b. İsmail, *Muhtasaru'l-Müzeni*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, s. 78; İbn Abdilberr, *et-Temhid*, XVIII, 19-20.

414Eş-Şirbini, *Muğni'l-Muhtac ila Ma'rifeti Meani'l-Elfaz*, Daru'l-Marife, Beyrut, 1997, I, 311; es-Sübki, *Tekmiletü'l-Mecmu Şerhi Mühezzeb*, X, 159-160.

415İbn Abdilberr, *et-Temhid*, XVIII, 20-21.

416İbn Abdilberr, *et-Temhid*, III, 174, VIII, 391.

417Malik b. Enes, *Muvatta'*, s. 282; Buhari, *Sahih*, II, 628.

418İbn Abdilberr, *et-Temhid*, III, 260.

419Malik b. Enes, *Muvatta'*, s. 57.

420Bakara, 2/222.

421İbn Abdilberr, *et-Temhid*, III, 174.

3.3.2.6. İstishâb

Bir arada bulunma, kısa olmayan beraberlik, birlikte olmayı isteyip devam ettirmek gibi anlamlara gelen istishâb,⁴²² fikhî terim olarak mevcut hükmün, değişmesini gerektirecek delil bulunmadığı müddetçe, hükmünün devam ettiğini ifade eden,⁴²³ hüküm belirleme yöntemi olmanın yanında, hükmün uygulanmasına yönelik rolü de olan, şeri bir delildir.

İstishâb delili, İbn Abdilberr'in hüküm çıkarmada kullandığı delillerden birisidir. İbn Abdilberr, istishâbı kullanırken, genel olarak, aksine delil bulunmadıkça bir şeyden istifade etmenin mübah olduğunu ifade eden “ibaha-i asliyye”⁴²⁴ kısmını kullanmaktadır. İbn Abdilberr'e göre, fıkhî istishâb ilkesi gereği, Kur'an ve sünnet tarafından yasak getirilmemiş ve buna da itiraz edilmemiş hususlarda asıl geçerli olan o şeyin mübah olmasıdır.⁴²⁵ Kişinin herhangi bir durumla sorumlu tutulmasını gerektirecek açık bir delilin mevcudiyeti şarttır. Delilin olmadığı hususlarda, kimse sorumlu tutulamaz.⁴²⁶ Bir şey hakkında yasak veya sınırlama bulunmadığı müddetçe, o şeyin mübah olduğu hükmüne varmak, fikhî bir kuraldır.⁴²⁷

Çalışmamızda, buraya kadar olan kısımda, İbn Abdilberr'in hayatı, Malikî fıkının tarihsel süreci ve Endülüs'te ilmi oluşumlardan bahsettik. İbn Abdilberr'in fıkıh anlayışının arka planını iyi kavrayamadan, onun fıkıh anlayışını, Malikî Mehzebine katkılarını değerlendirebilmek pek işlevsel olamamaktadır. İlk bölüme İbn Abdilberr'e kadar olan zamanda Endülüs'te fıkıh birikiminden bahsetmiştik. Bu bölümde yeri gelmişken İbn Abdilberr'in usul ve fûrû' bağlamında fıkıh anlayışına yer vereceğiz.

3.4. İbn Abdilberr'in Teâruz ve Tercih Yöntemleri

Teâruz ve tercih, bir usul konusu olduğundan, İslam hukukçuları usul eserlerinde yer ayırmış ve eserlerinde müstakil bölümler halinde zikretmişlerdir. Sözlükte “çelişki, karşılaşmak, ters düşmek” anlamlarına gelen teâruz, fıkıh usulünde eşit hüccetlerin birbirinin hükmünü engelleyecek şekilde karşı karşıya gelmesini ifade etmektedir.⁴²⁸ Tercih ise, birbirine zıt, aynı kuvvette eşit iki delilden, bazı kriterlerden hareketle birinin

⁴²²İbn Manzur, *Lisanu'l-'Arab*, I, 519-520; el-Feyyumi, *el-Misbahu'l-Munir*, s. 127.

⁴²³Zeydan, *el-Veciz*, s. 267; Ebu Zehra, *Usul*, s. 296; Bardakoğlu, Ali, “İstishab”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, 376; Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 217.

⁴²⁴Bardakoğlu, “İstishab”, *DİA*, XXIII, 379.

⁴²⁵İbn Abdilberr, *et-Temhid*, I, 311, VI, 344-345.

⁴²⁶İbn Abdilberr, *et-Temhid*, IX, 205.

⁴²⁷İbn Abdilberr, *et-Temhid*, X, 129.

⁴²⁸Özen, Şükrü, “Tearuz”, *DİA*, İstanbul 2011, XXXX, 208.

rüchaniyetini kabul etmektir.

Teâruzun oluşabilmesi için, deliller arasında uzlaştırma imkanının olmaması, delillerin eşit güçte olması ve tarihlerinin bilinmemesi gerekmektedir. Ayetler ve mütevatir sünnetler kendi aralarında ve birbirleriyle, haber-i vahid ve kıyaslar ise kendi aralarında zat bakımından eşit kabul edilmektedir.⁴²⁹ Teâruz iki ayet, bir ayetle mütevatir veya meşhur sünnet, Hz. Peygamber'den nakledilen iki hadis arasında söz konusu olabilmektedir.⁴³⁰ İslam alimleri, delillerin kendileriyle veya birbirleriyle hiçbir zaman gerçek manada çelişmeyeceği ilkesini benimsemiş ve bundan sadece nesih durumunu istisna etmişlerdir.

İbn Abdilberr, Malikî mezhebine bağlı bir fakih olmakla birlikte, içtihadî konularda sahabe ve selevin icmasını bilen, fakihlerin ihtilaf ettikleri hususlara vakıf müçtehit bir alimdir. Bir görüşü kabul etmeden önce, onu iyice araştırır, dinin delillerine uygun olan görüşleri tercih ederdi. Bu nedenle, güçlü delillere dayandığı doğru tercihleri, geniş anlayış ve fikhî kavrama kabiliyetinin gelişmesine katkı sunmuş, onun hüküm çıkarmada ehliyet sahibi olmasını sağlamıştır.⁴³¹

İbn Abdilberr'in, eserlerinde görüldüğü üzere, Kur'an'a ve sünnete olan vukûfiyeti, nassları kavrama gücü, icmaya ve alimlerin ihtilaflarına olan hakimiyeti, onun müçtehit olduğunun işaretlerindendir. Onun fikhî görüşlerini, *el-İstizkar* eserinde açıkça görmek mümkündür.⁴³² Nitekim bu eserinde, fikhî bir konuyu mukayeseli olarak ele aldıktan sonra, kendi fikhî tercihinine göre onu değerlendirmektedir. Bazı hususlarda İmam Şafii'nin görüşünü, mensubu olduğu Malikî mezhebinde mevcut görüşe tercih etmesi, eserlerinde "bu doğruya daha yakındır", "rivayetin en doğrusudur", "bana daha uygun gelmektedir" gibi ifadeleri kullanması da, İbn Abdilberr'in müçtehit olduğunun işaretlerindendir.

İbn Abdilberr, fikhî tercihte bulunurken, öncelikli olarak nasslardan istifade etmektedir. Nasslarda, icmada veya sahabe sözlerinde bulunmayan meselenin hükmünü ise, Kur'an'a, sünnete ve icmaya dayanan kıyas ile belirlemektedir. Bunlarla birlikte, İbn Abdilberr, fikhî tercihlerde bulunurken sahabe kavli, amel-i ehl-i Medine, ihtiyat, şüphenin haddi düşürmesi gibi hususları da göz önünde bulundurmaktadır. İbn Abdilberr'in tercihlerine geçmeden önce, teâruzun giderilmesi ve tercih ile ilişkili olan kavramlara bakmak, tercih yönteminin mahiyetini ve faydasını anlamaya yardımcı

429Özen, "Teâruz", *DİA*, XXXX, 208.

430el-Debusi, Ebu Zeyd, *Takvîmu'l-edille*, neşreden Halil Muhyiddin el-Meys, Beyrut 2001, s. 217.

431Yıldız, İbn Abdilberr ve Fikhî Kişiliği, s. 197-198.

432İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, I, 52.

olacaktır.

Kur'an ve sünnet naslarının kendi aralarında çelişik olması, akla ve dinin öngördüğü yükümlülük ilkeleriyle bağdaşmamaktadır. Bu nedenle, hadisler arasındaki ihtilaflar (teâruz) da bu açıdan ele alınmıştır. Gerçekte hadisler arasında veya hadislerin diğer şer'i delillerle aralarında aykırılık olmadığı kabul edilen bir esas olmakla birlikte,⁴³³ birbirlerine denk kuvvette olup aralarında çelişki varmış gibi görünen hadisler arasındaki ayrılıkları inceleyen ilime muhtelefü'l-hadis denilmektedir.⁴³⁴ Hadisler arasında teâruz gibi görünen şeylerin kökeni irdelendiğinde, teâruz olmadığı yönünde çözüm bulmak mümkün hale gelmektedir. Kısacası, hadislerin doğru anlaşılmasını sağlayıp çelişkileri gidermek, problemin asıl çözümüdür. Peki hadislerin doğru anlaşılmasını zorlaştıran etkenler nelerdir?

Hadisin ilk râvi tarafından yanlış anlaşılıp aktarılması, hadisin doğru anlaşılıp aktarılsa da tarih ve bağlamdan uzaklaşması, kişi ve olaya has söylenmiş olsa dahi genel kaide şeklinde aktarılması, sahabe sonrası nesillerin hadisi yanlış algılayıp aktarması, mana ile rivayette anlam kayması, râvinin sözünün hadisin bir parçası sayılması, senetlere gereken ehemmiyetin verilmemesi nedeniyle eksik noktaların oluşması gibi hususlar, hadislerin gerektiği gibi algılanmasını ve doğru şekilde uygulanmasını zorlaştırmaktadır.⁴³⁵

Hadisler arasında veya hadislerle diğer şer'i deliller arasında görülen teâruzların giderilmesinde, problemi oluşturan durumlardan hareketle nesih, tercih, cem' ve te'lif, tevakkuf olmak üzere dört çözüm yolu bulunmaktadır.

Nesih, önce konulmuş şer'i hükmün (mensûh) sonra gelen şer'i bir delille (nâsîh) kaldırılmasıdır. Dolayısıyla çelişkili görünen hadislerden sonra gelen öncekini nesh eder ve ihtilaf giderilir. Hadisler arasında nesih, hadisin geliş tarihinin bilinmesi, Hz. Peygamber'in açıkça bildirmesi ve sahabenin bu konudaki bilgisiyle anlaşılır. Şatıbî, neshin genellikle Medine döneminde gerçekleştiğini ve çoğunun da İslam'a yeni girenleri dine hazırlamak ve kalplerini ısındırmak için olduğunu bildirmektedir.⁴³⁶

İman ve ahlaki esaslara bağlı hükümlerle külli nitelikte şer'i hükümlerin neshe konu olmayacağı genel kabul görmektedir. Neshin hitap ile olması, mensûh hitabın vaktinin kayıtlanmamış olması ve nâsîh hitabın mensûhtan sonra gelmiş olması neshin

433El-Berzenci, Abdüllatif Abdullah, *et-Tearuz ve t-tercih beyne'l-edilleti's-şer'iyye*, Beyrut 1993, s. 41.

434Aydınlı, Abdullah, "Muhtelefü'l-Hadis", *DİA*, Ankara 2020, XXXI, 74.

435Aydınlı, "Muhtelefü'l-Hadis", *DİA*, XXXI, 75.

436Şatıbî, *el-Muvafakat*, III, 104.

şartlarıdır.⁴³⁷

Nesih çeşitleri; sünnetin sünnet ile neshi, sünnet'in Kur'an ile neshi, sünnet'in Kur'an'ı neshi ve sünnetin akıl ile neshi şeklindedir. İslam alimlerinin çoğunluğu, ayetler hakkındaki neshin hem lafzen hem manen mensuh, hükmü bâki lafzı mensuh veya hükmü mensuh lafzı bâki olacak şekilde gerçekleymesinin mümkün olduğunu savunmaktadır. Çoğunluğa göre Kur'an'ın Kur'an veya sünnet ile, sünnetin sünnet ve Kur'an ile neshedilmesi caiz iken, İmam Şafii'ye göre Kur'an ancak Kur'an ile, sünnet de ancak sünnet ile nesh edilebilir.⁴³⁸ Kur'an veya mütevâtir sünnet ile sabit hükmün haber-i âhâd, icma veya kıyas ile neshinin caiz olmadığı noktasında ise fakihler görüş birliğindedir.⁴³⁹ Öte yandan, Resulullah'tan sonra sahih nakil olmaksızın, icma haricinde râvilerin sözüyle veya fakihlerin içtihiyâyla hadis neshine hükmedilemeyeceği kabul edilmektedir. Nitekim bu hususta re'y ve içtihada değil sahih nakle bakılması gerekmektedir.⁴⁴⁰

Neshin oluşabilmesi için Resulullah'ın bildirmesi, Sahâbenin açıklaması, vürûd tarihlerinin bilinmesi veya bir konuda icmanın oluşması gerekmektedir. İcma başlı başına neshetme özelliği taşımamakla birlikte, alimler bazı delillere (karine) dayalı olarak zıt gibi görünen iki haberden birinin nâsîh, diğerinin mensûh olduğu sonucuna varırsa, icma neshin bilinmesine yardımcı olur.⁴⁴¹

Şeri hüküm çıkarma usulünde, fikhî bir meselede bazı naslar birbirleriyle çelişiyor gibi algılanabilmektedir. Aynı meselede var olan iki nas, alimler tarafından aralarında çelişki olmayacak şekilde uzlaştırıldığında, her iki nas ile de amel edilebilmektedir. Ancak, aynı meselede gelen iki farklı nassın uzlaştırılamadığı durumlarda, nesh kaidesi gereği, sonraki nassın ilk gelen nassın hükmünü ortadan kaldırdığı kabul edilerek, sonra gelen nassa göre amel edilir. Birbirine zıt gibi görenen naslar hakkında hangisinin önce veya sonra geldiğinin bilinmediği durumlarda ise tercih yöntemi devreye girmektedir.

Bir şeyi başkasından üstün tutmak, tartmak, yeğlemek anlamına gelen tercih, fıkıh usûlünde delilleri, fıkıhta ise deliller arasında teâruz bulunduğu bir tarafı destekleyen bir karine bulunması halinde onu diğerine yeğlemeyi ifade etmektedir. Tercih işlemini delilleri bilen müçtehid kimsenin yapması gerekmektedir. Tercih edilen delile râcih, terk edilene mercûh, delilin seçilmesini sağlayan özelliğe ise rûchân

437Koca, Ferhat, "Nesih", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 583.

438Şafii, *er-Risale*, s. 106-109.

439Koca, "Nesih", *DİA*, XXXII, 583.

440Efendioğlu, Mehmed, "Nesih", *DİA*, XXXII, 582.

441Efendioğlu, "Nesih", *DİA*, XXXII, 581-582.

denilmektedir. Rûchân, emâre, kuvvet, üstünlük gibi kelimelerle de ifade edilmektedir.⁴⁴²

Tercih yöntemine başvurulması için, tercihe konu delillerin şu şartları taşıması gerekmektedir:

- Delillerin farklı ihtimallere açık olması. Buna göre tercih ancak zannî deliller arasında olmaktadır. Delillerin zat bakımından birbirine denk olması.
- Delillerden biri daha güçlü ise burada teâruz söz konusu olmaz, zayıf olan yok hükmünde sayılarak terk edilir, buna da tereccüh (delilin ağır basması) denilir. Kur'an ile haber-i vâhid veya kıyas, mütevâtir haber ile âhâd haber arasındaki durum tearuz sayılmamaktadır.⁴⁴³
- Delillerden biri vasıf olarak diğerinden üstün olmalıdır. Naslardaki muhkem lafız zahir ile, zahir lafız mücmel ile karşılaştığında, muhkem lafız zahire, zahir ise mücmele tercih edilir.

Teâruz şartlarının tam gerçekleşmesi gerekmektedir. Tercihin söz konusu olabilmesi deliller arası konu, zaman, nispet birliği ve hüküm zıtlığına ihtiyaç vardır. Tercih için bir müreccihin (delilin) bulunması.⁴⁴⁴ Müreccih sebeplerini ise dört ana başlıkta özetlemek mümkündür.

1. Senetle ilgili sebepler; râvi sayısı, güvenilirlik durumları, hadis öğrenme şekilleri vb.
2. Metinle ilgili sebepler; hadisin lafzen veya mealen rivayeti, vürûd yeri ve zamanı.
3. Hükümle ilgili sebepler; ihtiyata elverişli olanın olmayana, haram ifade edenin cevaz verene öncelenmesi gibi hususlar.
4. Harici sebepler; Kur'an'ın zahirine, Sünnet'e ve Kıyas gibi dinin genel kurallarına uygun olanın tercih edilmesi gibi hususlardır.⁴⁴⁵

442Özen, Şükrü, "Tercih", *DİA*, İstanbul 2011, XXXX, 484.

443Özen, "Tercih", *DİA*, XXXX, 484.

444Özen, "Tercih", *DİA*, XXXX, 484-485.

445Bk. Çakan, İsmail Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları: Muhtelefü'l-Hadis İlmi*, İstanbul 1982, s. 211.

Delillerin teâruzunda tercih yoluyla çözüm bulunamayan durumda, cem‘ ve te‘lif yöntemine başvurulmaktadır. Cem‘ ve te‘lif, bir te‘vil işlemi olup, zıt gibi görünen iki hadisi uzlaştırmak, birini geçersiz kılmaktan ziyade iki hadisi de aynı anda kullanmayı esas alan bir çözüm yoludur. Bu nedenle te‘vil, tevfiq, telfik, tevcih ve haml gibi kelimelerle de anılmaktadır. Cem‘ ve te‘lif yöntemiyle hadisler üç şekilde bağdaştırılır.

1. Umumî hükmü olan delili bir manaya tahsis etmek.
2. Mutlak olanı sınırlandırmak.
3. Hadislerin ayrı durum ve olaylara ait olduklarını göstermek.

Hadisleri bağdaştırmada önemli nokta, her iki delilin de yürürlükte kalmasıdır. Bu nedenle, hadis alimleri, tearuz durumunda cem‘ ve te‘lif yöntemine daha çok öncelik vermişlerdir. Böylece Hz. Peygamber’in söz ve fiilleri olma ihtimalini taşıyan hiçbir rivayeti terk etmeden ve kolaylıkla tevil etme yolunu seçmişlerdir.⁴⁴⁶

Yukarıda bahsedilen üç yol ile çözüm bulunamadığı takdirde tevakkuf adı verilen süreç devreye girer. Tevakkuf, beklemek, durmak anlamındaki “vakf” kökünden türemiş olup, teâruza dahil hadisler arasında ihtilafı gidermek için başvuru son aşamayı ifade etmektedir. Naslar arasındaki teâruzu gidermek ve onları uzlaştırmak için nesh, tercih, cem‘ ve te‘lif yöntemlerinden biriyle çözüm bulunamadığında, birbirlerine zıt gibi görünen hadislerin hepsini, çözüm yollarına dair yeni bir bilgi bulununcaya kadar uygulamaya esas almaksızın bekletmek demektir.⁴⁴⁷

İbn Abdilberr, çelişkili gibi görünen nassları tahlil ederek uzlaştırmaktadır. “Namaz uykudan hayırlıdır” sözünün ezana Hz. Ömer döneminde eklendiğiyle ilgili gelen bir rivayette, namaza çağırmak üzere gelen kişinin Hz. Ömer’e, “namaz uykudan hayırlıdır” demesi üzerine Hz. Ömer, ona bu ifadeyi ezanda kullanmasını söylemiştir.⁴⁴⁸ İbn Abdilberr, bu rivayet hakkında, Hz. Ömer’in ezan okuyacak sahabeye, bunu ezanda söyle sözüyle, “namaz uykudan hayırlıdır” sözünün gerçek yerinin ezan olduğunu, kendi kapısında bunu söylenmesinin hoş bir durum olmayacağını kast ettiğini ifade etmiştir. Nitekim Hz. Ömer, kendisinden sonra gelecek yöneticilerin kapılarında bunun bir adet haline gelmesini arzu etmedi. Bununla birlikte İbn Abdilberr’e göre, “namaz

⁴⁴⁶Çakan, İsmail Lütfi, “Cem‘ ve Te‘lif”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 287.

⁴⁴⁷Demir, Osman, “Tevakkuf”, *DİA*, İstanbul 2011, XXXX, 79.

⁴⁴⁸Malik b. Enes, *Muvatta’*, s. 72; İbn Ebi Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed, *Musannefu İbn Ebi Şeybe*, Daru’l-Kible, Beyrut, ty, I, 208.

uykudan hayırlıdır” ifadesi, ezanda Hz. Peygamber (sav) zamanında Medine’de Bilal-i Habeşi, Mekke’de Ebu Mahzure tarafından Hz. Peygamber’in (sav) emri olarak kullanılmaktaydı. Hz. Ömer’in bu durumdan habersiz olması olanaksızdır. Bu nedenle, Hz. Ömer’in, “bu ifadeyi namazda söyle” ifadesi, bunun yerinin ezan olduğunu teyit etmektedir.⁴⁴⁹

Böylece İbn Abdilberr, çelişkili görünen hadisleri, Hz. Peygamber’in (sav) uygulamasını da devreye alarak uzlaştırmakta, bu uygulamanın yöneticilerin kapılarında yanlış bir adete dönüşmesini bertaraf etmektedir.

3.4.1. Nesh Durumunda Fıkhi Tercihleri

Aynı konuda gelen iki nassın uzlaştırılamadığı durumlarda, nesh kaidesi gereği, sonradan gelen nassın hükmüyle amel edilmesi gerektiğini⁴⁵⁰ yukarıda belirtmiştik. Aşure orucunu tutmanın farz olması hakkında gelen rivayette Hz. Peygamber (sav) oradakilere: “Oruç tuttunuz mu?” şeklinde sordu. Ashab, Hayır! diye cevap verince, Hz. Peygamber (sav): “Kalan günleri oruçlu tamamlayın ve tutmadığınız günlerini de kaza edin.” buyurmuştur.⁴⁵¹ İbn Abdilberr, bu hadisin iki farklı yorumunun bulunduğunu ifade etmektedir. İlkin, bu rivayette geçen aşure orucu, Ramazan orucunun farz kılınışından önce tutulmaktaydı. Ramazan ayında oruç farz kılınıncı Aşure orucu nesh edilmiştir. İkinci yoruma göre ise, bu hadis Aşure orucunun faziletini pekiştirmektedir. Asırlardır süregelen uygulamada Ramazan orucu farz iken Aşure orucu nafil şeklinde eda edilmektedir. Bu durum, her iki oruç ibadetinin keyfiyetinde bir problemin olmadığına işaret etmektedir. Farzlar kesin emir gerektirdiğinden ayrı bir pekiştiriciye gerek duymaz iken nafil ibadetler, öneminin vurgulanması için pekiştiricilere ihtiyaç duyabilmektedir. Aşure orucu hakkında gelen bu rivayeti de bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir.⁴⁵²

3.4.2. Kur’an’a Göre Tercihle Bulunması

İbn Abdilberr’e göre, ticaretle uğraşan kimse, müşteriye aldatmadıkça, malını piyasa fiyatları üzerinde satabilir. Bu hususta farklı bir görüşe rastlamadığını ifade eden

449İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, IV, 74-75, XXIV, 16. İbn Abdilberr’in delilleri uzlaştırarak fıkhi tercihte bulunduğu diğer misaller için bakınız *el-İstizkar*, II, 174, V, 363, VIII, 184, XIII, 156, XVI, 57, XXVI, 310.

450İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 16.

451Ebu Davud, *Sünen*, s. 278.

452İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, X, 136-137. İbn Abdilberr’in neshe dayalı diğer fıkhi tercihleri için bakınız, *el-İstizkar*, VIII, 304, X, 125.

İbn Abdilberr, satılan malın belirtilen durumda olmaması veya malı alanın maldaki bilgisizliği nedeniyle, malı ondan farklı fiyata geri satın almanın caiz olmadığını belirtmektedir. Eşya fiyatlarında piyasalardaki genel düşüş nedeniyle, alıcı ve satıcının karşılıklı rızasına dayanarak bir mal, normal fiyatından düşük bir meblağa satılabilir. İbn Abdilberr, buna delil olarak, rıza haricinde haksız edinimle mal sahibi olmayı yasaklayan⁴⁵³ ayeti göstermektedir. Buradan hareketle, Kur'an ve sünnetin, icma ile alimlerin yasaklamadığı, karşılıklı rızaya dayanan bütün alışverişler, alış-verişi helal, faizi haram kılan⁴⁵⁴ ayetin zahir manasında vurgulandığı gibi caizdir.⁴⁵⁵

Bu hükmü, sünnetten deliller göstermek suretiyle kuvvetlendiren İbn Abdilberr, Hz. Peygamber'in (sav) alışveriş hakkında yerleşik halkın göçebeler adına alış-verişini yasaklayan⁴⁵⁶ hadisiyle birlikte, *"Allah'ın bazılarını diğer bazıları aracılığıyla rızıklandırması için insanları serbest bırakın"*⁴⁵⁷ ve Hz. Ömer'in sattığı atı geri alması hususunda *"Onu bir dirheme dahi olsa asla geri satın alma"*⁴⁵⁸ buyurduğu hadisleri örnek göstermektedir.⁴⁵⁹

İbn Abdilberr'in fiyatların kendi iç dinamikleri nedeniyle yükselip azalması sonucu gerçekleşen alım-satımı caiz görmesi, dışarıdan yapılan müdahalelerle, haksız rekabet ortamının oluşturulduğu günümüz piyasa koşullarına nispetle gayet uygun bir görüş olarak göze çarpmaktadır. Nitekim nasslar ışığında anlaşılmaktadır ki, fiyatların, dış müdahale olmaksızın kendi koşulları altında gerçekleşmesi, fiyat istikrarını sağlayacaktır. Bunun yanında, tüketicinin bilinçli olarak zarara uğratılması veya satılan ürünün gerekli şartı taşımaması gibi durumlarda, devreye kamu denetim kurumlarının girmesi bu açıdan caiz olarak değerlendirilmektedir.

3.4.3. Sünnete Göre Tercihle Bulunması

İbn Abdilberr, erkeğin kadına selam vermesi meselesinde selef ve sonraki alimlerin ihtilaf ettiğini belirtmektedir. Buna göre bazı alimler, selam veren erkeğin mahremi olmadığı zaman, bir bayana selam veremeyeceği görüşünü savunmaktadır. Onlara göre, kadınlar ezan, kamet ve namazda açıktan okuma gibi durumlardan muaf

453Nisa, 4/29.

454Bakara, 2/275.

455İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXI, 101-102.

456Malik b. Enes, *Muvatta'*, s. 683; Ebu Davud, *Sünen*, s. 384; en-Nesai, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *Sünenü'n-Nesai*, Mektebetü'l-Maarif, Riyad, 1417, s. 688.

457Ebu Davud, *Sünen*, s. 384; en-Nesai, *Sünen*, s. 688.

458Malik b. Enes, *Muvatta'*, s. 682; Buhari, *Sahih*, II, 628; en-Nesai, *Sünen*, s. 409.

459İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXI, 101-102. İbn Abdilberr'in Kur'an'a göre yaptığı diğer fıkhi tercihleri için bakınız *el-İstizkar*, III, 186, V, 188, VIII, 174, 367, XV, 135, XVIII, 63.

tutuldukları için, selamdan da muaf sayılmaktadırlar. Diğer bazı alimlere göre ise, fitneyi önleme amacıyla, bir erkek genç olmayan bayana selam verebilir. Bu görüşleri aktaran İbn Abdilberr, Hz. Peygamber'den (sav) kadınlara selam verdiği yönünde haberin (hadisin) varlığı⁴⁶⁰ nedeniyle, kadınlara selam verilebileceğini ifade etmektedir. Zira Hz. Peygamber (sav), Müslümanlar için her bakımdan en güzel örnektir.⁴⁶¹ Ancak, zaruret olmaksızın genç bir bayana selam verme durumunun, harama sebep olacak bir halde gerçekleşmemesi gerekmektedir.

3.4.4. Tercihle Sahabe Kavlini Dayanak Alması

İbn Abdilberr'in fıkhi tercihlerde bulunurken dayanak aldığı delillerden birisi de Sahabe sözleridir. Bununla ilgili, avcıların eğittiği köpek veya kuşun yediği av hayvanından yemenin hükmü konusunda İbn Abdilberr, eğitilmiş köpeğin yediği etten avcının yemesinin haram, eğitilmiş kuşun yediği av hayvanından yemenin ise helal olduğunu savunmaktadır. İbn Abdilberr, bu hususta İbn Abbas'tan gelen: "Eğitilmiş köpek, av hayvanından yerse onu yemeyin. Şahin veya doğanın avlanan hayvandan yemesi halinde, bu hayvanın etinden yiyebilirsiniz"⁴⁶² şeklindeki rivayet dışında, buna muhalif bir nakilin bulunmadığına işaret etmiştir.⁴⁶³

İbn Abdilberr, avcının kullandığı avcı hayvan tercihinde ayırım yapmakta, köpeğin avdan yemesi durumunda etin haram, doğan veya şahin gibi avcı kuşların yediği etin ise helal olacağını ifade etmiştir. Ancak köpek, şahin veya doğan gibi avcı hayvan ayırımı olmaksızın, avcı hayvanların avladıklarının haram hükmünde olduğu Şafii mezhebi kaynaklarında geçmektedir.⁴⁶⁴

İbn Abdilberr, sahabeleri faziletleri açısından da ayırmaktadır. Sahabenin fazileti hakkında alimlerin görüşlerini nakleden İbn Abdilberr, Kur'an, sünnet ve icma nedeniyle oluşan genel değerlendirmede; Muhacir ve Ensar'dan akabe biatına şahitlik edenlerin, Bedir harbine ve Hudeybiye'ye katılanların, diğer sahabelere göre daha faziletli olduğunu ifade etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, bu sahabelere şahitlik etmiş, Bedir ve Hudeybiye'ye katılan sahabelerin cehenneme girmeyeceklerini ifade

⁴⁶⁰Tirmizi, *el-Cami*, IV, 427; Ebu Davud, *Sünen*, s. 559; İbn Ma'ce, *Sünen*, IV, 653.

⁴⁶¹İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXVII, 139. İbn Abdilberr'in Sünnete göre yaptığı diğer fıkhi tercihleri için bakınız *el-İstizkar*, II, 189, V, 306, VI, 68, 71, VIII, 417, IX, 103, XI, 31, XV, 205, XVIII, 201, XXI, 280, XXVI, 254.

⁴⁶²San'ani, Ebu Bekir Abdürrezzak b. Hemmam, *Musannef*, Mektebetü'l-İslami, Beyrut, 1983, IV, 473.

⁴⁶³İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XV, 291. İbn Abdilberr'in Sahabe sözlerine dayanarak bulunduğu diğer fıkhi tercihleri için bakınız *el-İstizkar*, VIII, 417, XII, 167, XIV, 84, XV, 205.

⁴⁶⁴Bz. Nevevi, *el-Mecmu'*, IX, 94.

buyurmuştur.⁴⁶⁵

Hiz. Peygamber'den (sav) önce vefat edip, Bedir ve Uhut savaşına, Akabe biatına⁴⁶⁶ ve Hudeybiye anlaşmalarına katılmış olanların durumu, Kur'an⁴⁶⁷ ve sünnet ile sabit olduğundan, İbn Abdilberr, bu sahabelerin, Hiz. Peygamber'den (sav) sonra vefat edenlerden daha faziletli oldukları hakkında tercihte bulunmuştur.

3.4.5. Kıyasa Dayalı Tercihte Bulunması

Bilindiği üzere İslam'da nasslarda geçtiği şekliyle cezalar; had, kısas ve tâzir cezası olmak üzere üç çeşitir. Bunlar arasında hadler, uyulması gereken miktarlar açıkça belirtilmiş ve Allah hakkı olarak uygulanması gerekli cezalardır. Hırsızlık, zina, içki, zina iftirası, yol kesme suçlarına uygulanması gereken cezalar bunlardandır.⁴⁶⁸

İbn Abdilberr, had cezalarından hangisinin daha şiddetli hangisinin daha hafif uygulanması konusunda, alimler arasında ihtilafın olduğunu ifade ettikten sonra, kıyası gözeterek, birisine had cezası olarak, suçüstü fark etmeksizin celde (sopa) hükmü verildiğinde, ona vurulacak her bir sopanın aynı şiddette olması gerektiğini savunmaktadır. Çünkü had hükmü getiren nasslarda bunların nasıl olması gerektiği hakkında ayrı bir açıklama bulunmamaktadır. Dolayısıyla, bu görüş dışında farklı bir iddiası olan kimsenin, savunduğu görüşe delil getirmesi gerekmektedir. Nitekim hadlerin uygulanması hususunda, Hiz. Ömer, zina eden kadına had cezasını uygulama işinde gevşeklik gösterilmemesini⁴⁶⁹ ifade etmiştir. İbn Abdilberr, had cezasının uygulanmasında gevşeklik gösterilmemesini bildiren ayette⁴⁷⁰ vurgulanan hususun, haddi uygulamada gevşeklik gösterilmemesi veya acıyarak haddin iptal edilmemesi olduğunu belirtmektedir.⁴⁷¹

İbn Abdilberr'in cezaların onları hak etmiş kimselere uygulanışı hususunda, eşitlik ve kararlılığı gözetmesi, İslam'ın ruhuna uygun bir tasarruf olarak görülmektedir. Zira, cezaların uygulanmasında, gevşeklik gösterilmesi ve farklı yollara

⁴⁶⁵İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XIV, 236.

⁴⁶⁶Hiz. Peygamber, Akabe denilen yerde İslam'ı kabul ederek Medine'de yaymak üzere bazı kimselerden biat almıştır. Bu olay İslam tarihinde Akabe veya Rıdvan biatı olarak anılmaktadır.

⁴⁶⁷Bk. Fetih, 48/18.

⁴⁶⁸Akşit, Cevat, *İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esasları*, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul, ty, s. 53.

⁴⁶⁹Abdürrezzak, *Musannef*, VII, 375.

⁴⁷⁰"Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun. Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın. Mü'minlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun." Nur, 24/2.

⁴⁷¹İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 92. İbn Abdilberr'in kıyası gerekçe göstererek bulunduğu diğer fihhi tercihler için bakınız *el-İstizkar*, I, 325, IV, 343, VI, 172, VIII, 192, IX, 255, XI, 86, XVI, 364, XXI, 315.

gidilmesi, toplum nezdinde adalet mefhumunun ve eşitlik duygusunun zedelenmesine yol açacaktır.

3.4.6. Genel Fıkhi Kaideleri Gözetmesi

Fıkıhta genel kaideye göre, haksız mağduriyetlerin ve telafisi mümkün olmayan durumların yaşanmaması için, şüphenin varlığı hadleri düşürmektedir. İbn Abdilberr, bu fıkıh kaidesine dayanarak tercihlerde bulunmuştur.⁴⁷² Korunma (hırz) hususunda şüphe içeren bir eşyanın çalınması gibi durumlarda, suç fiilinin kesin ve net açığa çıkartılması gerektiğini belirten İbn Abdilberr, Müslüman kimsenin kanının şüpheyile haksız yere dökülmemesi gerektiğini savunmaktadır. Fıkıhta kesin olana itibar edilemesi bir kural iken, yanlış karar ile affetmek, yanlış karar ile cezalandırmaktan evladır.⁴⁷³

İbn Abdilberr'in burada gözetmiş olduğu ilke, bir kimsenin suçlu olduğuna dair delil bulunmadıkça suçsuzluğunu ifade eden beraat-ı zimme⁴⁷⁴ istishabı ile benzerlik göstermekte, ayrıca günümüz hukuk uygulamalarında, insanların mağduriyet yaşamamaları adına, evrensel bir kaide olarak kullanılmaktadır.⁴⁷⁵

3.4.7. Âm Lafızlara Dayalı Tercihleri

İslam hukuk usulünde, nasslarda gelen âm lafızlar, tahsis veya onu kayıtlayan başka bir delil bulunmadığı müddetçe, umum manada kullanılmaktadır. Âm lafzın delaletiyle tercihte bulunan İbn Abdilberr, Hz. Peygamber'in (sav): “*Yeryüzü bana mescit ve temiz kılındı*”⁴⁷⁶ hadisine dayalı olarak, mescitler dışında, temiz olan yerlerde de namaz kılmanın mümkün olacağını ifade etmiştir.⁴⁷⁷ Kolaylık ilkesine işaret eden bu uygulama, insanların ibadet etmek için mescit bulamadıkları temiz yerlerde, ibadetlerini rahatça yerine getirebilmelerine imkan sağlayan bir hükmü içermektedir.

Öte yandan kadının evliliği hususunda, nikahta velinin izni meselesi alimler nezdinde farklı değerlendirilmiştir. Bu hususta Hz. Peygamber'in (sav) dul kadının

472İbn Abdilberr'in genel kaidelere dayalı diğer tercihleri için bakınız *el-İstizkar*, III, 19, IV, 158, VI, 210, 354-355, XII, 206, XVI, 369, XVII, 52, XXII, 342.

473İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 208. İbn Abdilberr'in ihtiyata dayalı tercihleri hakkında bakınız *el-İstizkar*, III, 251, V, 435, IX, 26, XVII, 52, XIX, 268, XXIV, 137.

474Aslan, Nasi, “Kur'an ve Sünnete Göre Sanık ve Mahkum Hakları”, *Kur'an ve Sünnete Göre Temel İnsan Hakları*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014, ss. 531-557, s. 534-536.

475Koca, Ferhat, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2011, s. 37.

476Abdürrezzak, *Musannef*, I, 32.

477İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, I, 335. İbn Abdilberr'in amm lafzın delaletiyle yaptığı tercihleri için bakınız *el-İstizkar*, V, 328-329.

evlenme isteğinin veliden öncelikli olduğunu bildiren⁴⁷⁸ hadisi, daha önce evlilik yaşamış dul bir kadının tekrar evleneceği zaman vereceği kararın, ilk evlilikte gerekli olan veli izninden daha öncelikli ve makbul olduğuna işaret etmektedir. Veli izinsiz nikahın olmayacağı,⁴⁷⁹ veli izinsiz evlenen kadının nikahının batıl olacağı⁴⁸⁰ anlamındaki hadislerde, bir kadını evlendirme hakkının veliye ait olduğu âm (genel) lafızlarla ifade edilmiştir. Dul kadının nikah kararının velisinden öncelikli olması, kadının nikahı hususunda veliye hak tanımaktadır. Yani velisiz olarak kadının nikahlanmaması gerekmektedir. Ancak dul kadın nikah kararı almada, velisinden daha öncelikli bir hakka sahip olmaktadır.⁴⁸¹ Toplumu oluşturan çekirdek yapının aile biriminden oluşması ve toplumun selametinin, huzurlu aile ortamından geçtiği göz önüne bulundurulduğunda, aileyi oluşturacak tarafların karşılıklı sözleşme ile gerçekleştirecekleri nikah akdinde, İslam'ın ailelerin rızasını gözetmesinin hikmetleri bulunmaktadır. Nikahta kadının haklarını koruma açısından akdin aleni olması ve velisinin izninin alınması bunlar içerisindedir. Bu durum hem ferdi hem toplumsal faydayı sağlamaya yardımcı olacaktır.

3.5. İbn Abdilberr'in İctihat ve Taklid Anlayışı

3.5.1. İctihadın Mahiyeti

Bir konuda elden gelen gayreti göstermek, bütün gücünü kullanmak, zahmetli bir işe girişmek anlamındaki cehd kökünden türeyen bir kavram olan içtihat,⁴⁸² fıkıh terimi olarak; fakihin bir meselede zanni bilgiye dayalı hüküm çıkarabilmek için olanca gücünü harcaması⁴⁸³ manasında kullanılmaktadır. Fıkıhta içtihat kavramı, istinbat, kıyas, rey, istidlal gibi kavramlarla sıkı ilişki içinde olup, nassların lafız ve manalarına dayanarak dini-ameli hükümlerin ortaya çıkarılması için yapılan çabayı ifade etmektedir. Bu işlemi yapan kimseye de müçtehit denilmektedir.⁴⁸⁴

Diğer İslam alimleri gibi İbn Abdilberr de, içtihadın dayanağı olarak Muaz hadisine işaret etmektedir. Buna göre, Muaz, Yemen'e vali olarak atandığında, Hz. Peygamber (sav), kendisine bir mesele geldiğinde, nasıl bir yargılama usulü izleyeceğini

478Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, V, 284; İbn Ma'ce, *Sünen*, III, 78.

479Ebu Davud, *Sünen*, s. 238; İbn Ma'ce, *Sünen*, III, 78; Tirmizi, *el-Cami*, II, 394.

480 Tirmizi, *el-Cami*, II, 394; Ebu Davud, *Sünen*, s. 237; İbn Ma'ce, *Sünen*, III, 78.

481İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 48-49. İbn Abdilberr'in yaptığı diğer tercihler için bakınız *el-İstizkar*, II, 172-175, VIII, 415, IX, 330, XI, 212, XXVI, 182-183.

482İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, III, 133; el-Feyyumi, *el-Misbahu'l-Munir*, s. 43.

483Zeydan, *el-Veciz*, s. 401; Ebu Zehra, *Usul*, s. 379.

484Ebu Zehra, *Usul*, s. 379; Zeydan, *el-Veciz*, s. 401; Apaydın, H. Yunus, "İctihad", *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 432.

sorduğunda, Muaz, ilkin Kur'an'ın hükümleriyle hareket edeceğini söylemiştir. Kur'an'da hüküm bulamadığında, Resulullahın (sav) sünnetine göre hareket edeceğini belirten Muaz, son olarak Hz. Peygamber'in (sav) kendisine orada da bulamazsa nasıl hüküm vereceğini sorması üzerine, Muaz, kendi görüşüne göre içtihad edeceğini ve bundan vazgeçmeyeceğini ifade etmiştir. Bu cevaptan memnun olan Hz. Peygamber (sav) mübarek eliyle Muaz'a dokunarak, onun bu muvaffakiyetinden dolayı Allah'a hamd⁴⁸⁵ etmiştir.⁴⁸⁶ İbn Abdilberr, şeri deliller için kaynak gösterdiği bu hadisi, nas bulunmayan durumda hüküm çıkarmada içtihadın meşruiyeti için de kullanmaktadır.⁴⁸⁷

İbn Abdilberr, sahabenin de bu fıkhi istidlal usulünü uyguladığına dikkat çekerek, bu hususta Hz. Ömer'in Kûfe kadısı Şureyh'e yazdığı talimnameyi delil olarak göstermektedir. Bu mektupta Kadı Şureyh'e, kendisine gelen meseleyi sırasıyla Kur'an'a ve sünnete göre çözmesi, bunlarda hüküm bulunmayan durumda, kendi içtihadıyla hüküm vermesi ifade edilmiştir.⁴⁸⁸ İbn Abdilberr, sahabeden İbn Abbas'ın da hüküm vermede takip ettiği usulün bu şeklide olduğunu; İbn Abbas'ın, nasslarda hükmü bulunmayan meselede Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in uygulamalarında bulunan hükümlere göre, onlarda hükmün bulunmadığı durumlarda, kendi içtihadına göre hüküm verdiğini aktarmaktadır.⁴⁸⁹ İbn Abdilberr, içtihadın dayanak oluşu hakkında, Abdullah İbn Mes'ud'dan, Müslüman'ın beğendiği şeyin Allah nezdinde güzel, kerih gördüğü şeylerin de Allah nazarında kerih olduğu⁴⁹⁰ şeklinde bir sözünü de nakletmektedir.⁴⁹¹

İbn Abdilberr, sınırlı sayıda nassın sınırsız olaylar karşısında nasıl hüküm vereceği hususunda, Hz. Peygamber'in (sav): "Sonradan karşılaşacağınız, hükmü Kur'an ve sünnette bulunmayan meseleler hakkında, müminlerin alimlerini toplayarak o konuyu istişare edin ve böylece hükme varınız."⁴⁹² buyurduğu rivayeti nakletmekte,⁴⁹³ böylece Müslümanların karşılaşılan meselenin çözümünde istişareye de riayet etmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Nitekim Müslüman alimler tarafından gerçekleştirilen şura da, bir içtihat yöntemi olarak telakki edilmektedir.

485Tirmizi, *el-Cami*, III, 9-10.

486İbn Abdilberr, *Camii Beyani'l-İlm*, s. 845.

487İbn Abdilberr, *Camii Beyani'l-İlm*, s. 869.

488Ed-Darekutni, *Sünen*, V, 367; İbn Abdilberr, *Camii Beyani'l-İlm*, s. 846.

489Darimi, *Sünen*, I, 265; İbn Abdilberr, *Camii Beyani'l-İlm*, s. 849-850.

490Taberani, *Mu'cemu'l-Kebir*, IX, 118;

491İbn Abdilberr, *Camii Beyani'l-İlm*, s. 855.

492Taberani, *Mu'cemu'l-Kebir*, XI, 372.

493İbn Abdilberr, *Camii Beyani'l-İlm*, s. 852-853.

3.5.2. İctihad Ehliyeti

İslam hukukunda, içtihat faaliyeti gerçekleştiren müçtehidin, içtihadı neticesinde vardığı hükme göre hareket etmesi, o konuda başkasının görüşüne uymaması gerekmektedir.⁴⁹⁴ Nitekim sahabe de, içtihatları sonucu vardıkları hükme göre hareket etmiş, farklı hükme varan diğer sahabîler ise, birbirlerini kendi görüşlerine uymada serbest bırakmışlardır.⁴⁹⁵

İbn Abdilberr, şeri delillerden hüküm çıkartırken, hadislerin asli kaynağını ve isnadını belirleme yöntemi olan tahrir⁴⁹⁶ metodunu kullanmaktadır. Tahrir metodunun; karşılaşılan meselenin, mezhep imamının verdiği meseleye benzetilip aynı hükmü ona da uygulamak ve mezhep imamının bütün görüşleri baz alınarak genel ilkeleri tespit edip, buna göre hüküm verme şeklinde iki çeşidi bulunmaktadır.⁴⁹⁷

İbn Abdilberr, tespit ettiği usul kaidelerine göre, tafsili delillerden hüküm çıkaran mutlak bir müçtehid olarak değil; mezhep imamının görüşlerinden ortaya çıkan genel ilkelerden hareketle, mukayyed içtihat faaliyeti gerçekleştiren bir müçtehiddir. Diğer bir deyimle İbn Abdilberr, mezhepte müçtehit bir alimdir.

İbn Abdilberr'e göre, müçtehidin, Kitap, sünnet, sahabe sözleri ve fakihlerin hükümlerini ve ihtilaflarını iyi bilen, çözüm bulunmayan bir meseleye çözüm üreterek, o konuda bir hükme varacak niteliklere sahip olması gerekmektedir.⁴⁹⁸

İçtihat hususunda, müçtehidin Kur'an'ın hükümlerini, farzlarını ve tavsiyelerini, nasih-mensuhu, âm-hâs lafızları, irşad ve nedbi bilmesinin gerekliliğine dikkat çeken İmam Şafii'nin görüşünü⁴⁹⁹ nakleden İbn Abdilberr, onun fıkhi istidlal yöntemini aktarmış ve içtihat yaparken müçtehidin sahip olması gereken selefin görüşleri, icmâ ve dil bilgisine vakıf olma gibi niteliklere⁵⁰⁰ dikkat çekmiştir.

İbn Abdilberr, içtihat yapacak alimin helal ve haram hükmün dayandığı delilleri de iyi bilmesi, kendisine karmaşık gelen ve çözemediği meselede, Allah'a yanlış isnat etmekten uzak durması gerektiğini, bu hususta alimlerin icması olduğunu ifade etmektedir.⁵⁰¹

İbn Abdilberr, içtihadta hata payının varlığından hareketle, müçtehidin doğruya

494İbn Abdilberr, *et-Temhid*, VIII, 368; Zeydan, *el-Veciz*, 407-408; Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 445-446.

495İbn Abdilberr, *Camîu Beyani'l-İlm*, s. 854.

496Görmez, Mehmet, "Tahrir", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 419.

497Şatibi, *Muvafakat*, V, 124-126.

498İbn Abdilberr, *Camîu Beyani'l-İlm*, s. 857.

499Şafii, *er-Risale*, s. 508-510.

500İbn Abdilberr, *Camîu Beyani'l-İlm*, s. 857-858.

501İbn Abdilberr, *Camîu Beyani'l-İlm*, s. 847.

veya yanlışla ulaşması hakkında, hükmü verenin sorumluluğu açısından üç farklı görüşün bulunduğunu aktarmaktadır. İlk görüşe göre, içtihat sonucu, yanlış hükme ulaşan kimsenin günahkar olur. Buna delil olarak Hz. Peygamber'in, üç sınıf kadıdan ikisinin ateşte olduğunu ifade buyurduğu⁵⁰² hadisi göstermektedir. Bu delili kabul edenlere göre, içtihat ederken yanılıp yanlış hüküm veren kimsenin neden günahkar olduğu sorusunun cevabı, bilmediği bir şey hakkında hüküm vermesidir.⁵⁰³ Yani doğruluğuna emin olmadığı bir şeye hükmetmiş böylece insanları mağdur etmiştir.

İkinci görüşe göre, içtihat edip hata eden kimse, ne ceza ne de mükafat alacaktır. İchtihat edip görüşünde isabet eden kimse ise, Allah'ın mükafatını hak etmiştir. Bu görüşü savunanlar, herhangi bir yanlış yapan kimsenin, ödüllendirilmediğini delil olarak ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, içtihat edip yanlış sonuca ulaşan müçtehidin cezalandırılmaması onun için yeterlidir.⁵⁰⁴

Üçüncü görüşe göre, içtihat eden kimse, doğru neticeye ulaştığında iki sevap, hataya düşmüşse de bir sevap alır. Bu görüşü savunanlar, delil olarak, Hz. Peygamber'in (sav) içtihadıyla doğru neticeye varan hakimin iki, yanıldığında ise bir sevap alacağını⁵⁰⁵ buyurduğu hadisi göstermekte ve bu hadisin kimsenin inkar edemeyeceği bir delil olduğunu ifade etmektedirler. Hz. Peygamber (sav), içtihat edip doğruya ulaşan müçtehit ile yanılan müçtehidin sevap açısından ayırarak, yanılan kimseye de sevap verileceğini müjdelemiştir.⁵⁰⁶ Buna göre, içtihadında yanılan müçtehit, iyi niyetiyle yapmış olduğu içtihat nedeniyle ödüllendirilmektedir. Şafii mezhebi⁵⁰⁷ de bu görüşü benimsemektedir.⁵⁰⁸

İbn Abdilberr'in mensubu olduğu Maliki mezhebine göre, içtihat edilecek meselede, müçtehidin varacağı neticenin Allah katındaki durumu birdir; içtihat sonucu varılan hükümlerden biri doğru iken diğerleri yanlıştır.⁵⁰⁹

İbn Abdilberr, bu meseledeki görüşleri sıraladıktan sonra, kendi görüşünü ifade etmektedir. Ona göre, doğruya ulaşma gayesiyle içtihadta bulunan müçtehit, yanlış bir sonuca ulaşırsa, günahkar olmaz, hakkı bulma gayretinden dolayı da kendisine bir ecir verilir. Bu alacağı sevabın nedeni, onun hüküm verecek ehliyetinde olması ve hakkı

502Tirmizi, *el-Cami*, III, 6.

503İbn Abdilberr, *Camii Beyani'l-İlm*, s. 878-880.

504İbn Abdilberr, *Camii Beyani'l-İlm*, s. 883.

505Müslim, *Sahih*, III, 1341.

506İbn Abdilberr, *Camii Beyani'l-İlm*, s. 884.

507Şafii, *er-Risale*, 494.

508İbn Abdilberr, *Camii Beyani'l-İlm*, s. 884.

509İbn Abdilberr, *Camii Beyani'l-İlm*, s. 885-886.

bulma çabasıdır.⁵¹⁰

3.5.3. Taklide Bakışı

Herhangi bir durumu, bir başkasının sorumluluğuna atmak, uhdesinde bırakmak anlamına gelen taklid,⁵¹¹ ıstılahta, alimin içtihat sonucu ulaştığı görüşünü, delile dayalı olmadan benimsemek ve onunla amel etmek⁵¹² şeklinde kullanılmaktadır. İbn Abdilberr'e göre, hiçbir geçerli dayanak olmadan insanların birbirlerini taklit etmesi uygun değildir. Nitekim Kur'an'da önceki toplulukların bu durumu ayette⁵¹³ eleştirilmiştir. İbn Abdilberr, bu ayeti izah ederken, Hz. Peygamber'in (sav), din adamlarının helal dediğini helal, haram dediğini de haram kabul etmenin, onları Rab kabul etmek olduğunu ifade ettiği hadisi⁵¹⁴ naklederek buna açıklık getirmektedir. Buna göre, Yahudi ve Hristiyan ruhban sınıfı, insanların kendilerine kulluk etmelerini isteseler, kendilerine itaat etmezlerdi. Ancak, din adamları, helal haram, haramı helal saymış, böylece insanların, din adamlarını hüküm koyma merci olan Rab gibi görerek, itaat etmeye sevk etmişlerdir.⁵¹⁵ İbn Abdilberr'e göre, diğer insanları körü körüne taklit reddedildiği için, tabi olunması gereken deliller Kur'an, Sünnet ve bunlara dayanan diğer delillerdir.⁵¹⁶

İbn Abdilberr, dini bir meselede, şer'i delile dayanmayan görüşe ve hükme, araştırmadan öylece inanmak ve onu uygulamak doğru bir tasarruf değildir. Ona göre, alimin hatası, içinde diğer Müslümanları taşıyan geminin delinmesi gibidir.⁵¹⁷ İbn Abdilberr, bu konuda, alimlerin hataları nedeniyle onları takip edip yanlış düşenlerin derin bir yanılgı içinde oldukları; alimin kendi görüşünden daha iyi bir görüşü kabul etmesi durumunda dahi, ona uyanların, alimin eski görüşüne uymaya devam edeceklerini ifade eden bir rivayeti⁵¹⁸ de nakletmektedir.⁵¹⁹

İbn Abdilberr'e göre, insanların dünya ve ahiret hayatına etki edecek önemli dini meselelerde, insanların görüşlerini hiçbir araştırma olmaksızın kabul etmek, bazı ferdi ve toplumsal problemler doğuracaktır. Bu nedenle, insanlar neye, kime ve neden

510İbn Abdilberr, *Camîu Beyani'l-İlm*, s. 886.

511İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, III, 366-367; el-Feyyumi, *el-Misbahu'l-Munir*, s. 196.

512Gazzali, *Mustasfa*, II, 387-389; Zeydan, *el-Veciz*, s. 410-411; Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 448-451; Kaya, Eyüp Said, "Taklid", *DİA*, Ankara, 2010, XXXIX, 461-462.

513Tevbe, 9/31.

514Bakınız Tirmizi, *el-Cami*, V, 173.

515İbn Abdilberr, *Camîu Beyani'l-İlm*, s. 976-977.

516İbn Abdilberr, *Camîu Beyani'l-İlm*, s. 977.

517İbn Abdilberr, *Camîu Beyani'l-İlm*, s. 982-983.

518El-Bağdadi, Ebu Bekir el-Hatib, *el-Fakih ve'l-Mütefakkih*, Daru İbn Cevzi, Riyad, 1996, I, 347.

519İbn Abdilberr, *Camîu Beyani'l-İlm*, s. 984.

uyduklarını araştırmak, varsa yanlış düzeltmek ile sorumludurlar. Bu açıdan İbn Abdilberr, insanların şahsi düşünce ve görüşlerinin, dinin kendisi gibi algılanmasına ve uygulanmasına karşı bir tavır ortaya koymaktadır.⁵²⁰ Ona göre, ilim; bir şeyin, olduğu (asıl) şekliyle idrak edilmesi ve açıklanmasıdır. Doğruya ulaşmada, ilim belirleyici olmalıdır. Bu nedenle, taklit eden kimse, ilmi olmayan kimsedir.⁵²¹

İbn Abdilberr, taklid ve ittibayı birbirinden ayırmaktadır. Ona göre, taklid, bir konu hakkında bilgi sahibi olunmadan, birisinin görüşüne uymak iken; ittiba, hakkında bilgi sahibi olunan bir görüşe uymaktır.⁵²² İttiba‘ dinde uygun görülürken, taklid doğru bir tasarruf olarak görülmemektedir.⁵²³ Dolayısıyla, dini bir konuda, delile dayalı olmayan, helal ve haram olduğu hakkında bir dayanak göstermeyen, hüküm verirken ilimden uzak kimselerin görüşlerine karşı ihtiyatlı davranmak gerekmektedir. İlmi birikimi olan alimlerin görüşlerine itibar edilmesi gerekli görülürken, yanlış hükme ulaşan alimin ise, yanlışta ısrar etmemesi gerekmektedir.

İbn Abdilberr’e göre, ilmi seviyede bulunmayan halk için taklid geçerlidir. Taklidin uygun olmadığı görüşü alimler içindir. İlim ehli olmayan kimseler, fıkhi bir meseleyle karşılaştıklarında, delilleri tespit edip hüküm veremeyecekleri için, alimlerin bu mesele hakkında, dinin asıllarına uygun olarak verdikleri hükümlere uyarlar. İlim sahibi olmayan kimselerin, alimlere danışması⁵²⁴ ve onların dine uygun görüşlerine uyması, yine dinin gereklerindendir. Nitekim, ilim ehline danışma hakkında ve hüküm çıkarma kabiliyeti olmayan kimselerin, dini meselelerde müçtehit imamları taklit etmeleri gerektiği hususunda, alimlerin icması mevcuttur.⁵²⁵

3.6. İbn Abdilberr’in Fırûa Dair Bazı Meselelerdeki Görüşleri

Buraya kadarki bölümlerde İbn Abdilberr’in usul düşüncesini ortaya koymaya çalıştık. Bundan sonraki bölümde onun fırû-i fıkha dair bazı meselelerde kanaatini ve bu kanaatini hangi asli/tali delillerle gerekçelendirdiğini ortaya koymaya çalışacağız. Fırûa dair bu meselelerin ihtilaflı ve farklı alanlarda olmasına özen gösterdik.

520İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 988.

521İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 993.

522İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 993.

523El-Ömeri, Vemid b. Remzi, *el-Menhecü'l-Ferid fi'l-İctihad ve't-Taklid*, Daru'n-Nefais, Umman, 1999, s. 223.

524“Eğer bilmiyorsanız, bilgi sahibi olanlara sorun”, en-Nahl, 16/43.

525İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, s. 989; eş-Şirbini, Muğni'l-Muhtac, I, 227; er-Remeli, Muhammed b. Ebi Abbas Ahmed b. Hamza b. Şihabuddin, Nihayetü'l-Muhtac ila Şerhi'l-Minhac, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, I, 444-445; İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer, Reddü'l-Muhtar ala Dürrü'l-Muhtar, Daru Aleml-i-Kütub, Riyad, 2003, II 117-118.

3.6.1. Nişanlı Kadına Başkasının Evlilik Teklifi Meselesi

Evlilik, hem Allah'ın Kur'an'da bir emri⁵²⁶ hem de Hz. Peygamber'in sünnetidir.⁵²⁷ Evlenecek kimselerin birbirlerini tanımaları için farklı kültürlerin yapılarına, örf ve adetlerine göre tanışma, söz ve nişan gibi süreçlerden geçilmektedir. Kimi zaman, evlenecek çağa gelmiş erkeğin veya kadının birden fazla taliplisi olmaktadır.

Hz. Peygamber, Müslümanları nişanlı olunan ve evlilik amacıyla görüşülen birisine istekte bulunmamaları⁵²⁸ konusunda uyarmıştır.⁵²⁹ Evlilik amacıyla görüşen veya nişanlı bulunan kimselerin görüşmeyi sonlandırması durumunda, başka birisinin evlilik teklifinde bulunmasında ise bir sakınca yoktur. Evlilik teklifi yapılmış veya nişanlı bulunan birisine ikinci bir teklifin yapılması veya evlenilmesi meselesinde alimler ihtilaf etmişlerdir.

Nişanlı olan birisine evlilik teklif edilse ve evlenilse, bazı fakihlere göre bu evlilik geçerli olmakla birlikte bunu yapan kimse günahkar olur. İddet döneminde nişanlanma durumunda olduğu gibi, bu şekilde evlenen kimseleri ayırmak doğru olmaz. Burada nişanlı kimseye teklifte bulunmayı nehyeden emir, nişanlılığı yasaklayan bir emir değildir, onun bir sebebe bağlı olarak yapılmaması gerektiğini bildirmektedir. Buna bağlı olarak bazı alimler emre muhalif davranma nedeniyle günah işlendiği ancak ikinci nikahın geçerli olacağı görüşünü savunmuşlardır. Nasıl ki gasb edilen su ile abdest geçerli ise burada da evlilik geçerli sayılmaktadır.⁵³⁰

İmam Malik'e göre, bu durumda gerçekleşen nikah geçersiz olur. Nitekim bu, şıgar nikahı gibi nehyedilmiş bir nikah çeşididir. Malikilere göre bu meselenin mahkemeye intikal etmesi durumunda, kişinin öncesinde nişanlı bayanı nikahladığını tespit eden bir delilin olması veya bunu ikrar durumunda, hakim bain talak ile tarafları ayırır. Bununla birlikte, nişanlı olan bir kadına evlilik teklif etmek ve evlenmek fesat kapısını aralamak anlamına gelmektedir.⁵³¹ İbn Abdilberr, İmam Malik'in bu meseledeki görüşünü naklettikten sonra, fukahanın da bu manaya itibar ettiklerini, selef alimlerinin

526“İçinizden evli olmayanları, köle ve cariyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin. Yoksulluk içinde iseler Allah onları ihtiyaçtan kurtarır. Allah'ın hazinesi geniştir; Allah her şeyi bilmektedir.” Nur, 24/32.

527Buhari, *Sahih*, “Nikah”, 1, “Savm”, 1, VI, 123; Müslim, *Sahih*, “Nikah”, 1, “Sıyam”, 74, II, 1086.

528Hadis müellifleri bu hadiste geçen “hıtbe” (nikah) kelimesi yerine bey' (satış) kelimeleri kullanmaktadır. Bakınız Buhari, *Sahih*, “Buyu”, IV, 352, IV 373; Ebu Davud, *Sünen*, III, 269; Nesai, *Sünen*, VII, 258; İbn Ma'ce, *Sünen*, II, 733.

529Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, s. 523; Şafii, *el-Ümm*, V, 39; İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 7.

530Tahavi, *Muhtasaru't-Tahavi*, s. 178; Şirazi, *el-Mühezzeb*, II, 47; İbn Kudame, *el-Muğni*, VI, 607; Zühayli, *el-Fıkhu'l-İslamiyyü ve Edilletühu*, VII, 11.

531Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, s. 523.

uygulamalarının bu yönde gerçekleştiğini ifade etmiştir.⁵³²

Başka bir rivayette Hz. Peygamber (sav), kendisine iki kişinin evlilik teklifi etmesi husunu danışmak için gelen Fatıma binti Kays'a, tıpkı Ebu Cehm b. Huzeyfe ve Muaviye b. Ebi Süfyan'ın evlenme teklif ettiği gibi, Üsame b. Zeyd'in Fatıma binti Kays'a evlenme teklif etmesine müsaade etmiştir.⁵³³

Hz. Peygamber'in (sav) nehyettiği bir şeyi yapmayacağı malumdur. Buradan çıkan sonuç ise, evlilik teklifi üzerine yapılacak ikinci bir teklifin veya nişanlı olan birisiyle gerçekleştirilecek evlilik akdinin bir rükün olarak değil, rızaya dayalı bir tavsiye ve emir içerdiği.

Evlilik teklifi alan bir bayan buna rıza gösterdikten veya velisinin onayı olduktan sonra, ona başka birisinin evlilik teklifinde bulunması uygun görülmemektedir. Nitekim artık nişan evresi geçilerek evliliğe karar verilmiştir. Bunun yasak olduğunu bile bile, evlilik kararı almış bayana başka birisi nikah yapmak isterse, bu kimse asi konumuna gelir.

İbn Abdilberr'e göre, bir kimse başkasının nişanlı olduğu veya evlilik teklifi yaptığı kimseye nikah yapması durumunda sünnete muhalif davranmış olur. Bu kimselerin nikahlarının iptal edilmesi gerekir. Ancak aralarında birleşme olmuşsa artık onları tefrik etmek gerekmez. Bu ayrıca İmam Malik'in ve mezhebinin bu konudaki meşhur görüşüdür.⁵³⁴ Bu konuda farklı görüşler de nakledilmektedir. Bir görüşe göre her durumda ikinci kişinin nikahı feshedilir. Başka bir görüşte, artık asi olduğundan aslen nikahı feshedilmez. İmam Şafii'ye göre, başkasının evlilik için görüştüğü kimseye nikah kıyılması durumunda nikahı feshetmek gerekmez. Bu kimse ancak bu konuda nehyin olduğunu bilirse asi olur.⁵³⁵

İbnü'l-Kasım'a göre, başkasıyla evlenme kararı alan kadına nikah kıyan ve onunla birlikte olan kimse, bu yaptığı fiili kadının ilk görüştüğü kimseye bildirmesi ve helallik alması gerekmektedir. Helallik almazsa Allah'a tövbe ederek istiğfarda bulunması gerekir. Bu fiili nedeniyle günahkar olmakla birlikte, kendisine boşama gerekli olmaz. İbn Vehb'e göre ise, kadının ilk görüştüğü, onun evlilik teklifi üzerine kadını nikahlayan adama helallik vermezse, ikinci şahsın kadını boşaması gerekmektedir.⁵³⁶

532İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 7, 9.

533Müslim, *Sahih*, "Talak", V, 49-52; Ebu Davud, *Sünen*, "Talak", II, 285; Nesai, *Sünen*, "Talak", VI, 145; Malik b. Enes, *Muvatta'*, s. 580.

534İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 12.

535Şafii, *el-Ümm*, V, 39.

536İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 13.

İbnü'l-Kasım, bu meselede kadını nikahlamak için çabalayan iki ayrı şahsın aslen “salih” olması gerektiği görüşündedir. Kadın ile evlenmeyi talep eden ve kadının da bunu kabul ettiği ilk kişinin salih mü'min olmadığına anlaşıldığı takdirde, kızın velisi onu salih birisiyle ve kıza bu konuda yardımcı dokunacak kişiyle evlendirmeye sevk edebilir.⁵³⁷

İbn Abdilberr'e göre, Hz. Peygamber (sav), kişinin bir başkasının satış sözü üzerine satışı veya evlilik teklifi üzerine yeni bir evlilik teklifinde bulunmayı nehyetmiştir. Başkasının satışı üzerine satış mekruh sayılmış ve feshi gerekli görülmemiştir. Başkasının görüştüğü kimseye nikah durumu da böyledir. Çünkü kişi nikah akdi yapmadan sadece söz ile o bayana sahip olmuş sayılmaz. Kadın da bu kimseye eş olmuş sayılmaz. Dolayısıyla böyle bir durumda mirasçı olamaz ve talak da gerekli olmaz. Söz ve nişanlılık ile bunlar gerçekleşmiş olsaydı, İmam Malik ikinci şahsın nikahının, birleşme olsun veya olmasın, feshine hükmederdi.⁵³⁸

İkinci şahsın nikahının feshedilmesini gerekli gören Malikî mezhebindeki meşhur görüşe göre fesih hükmü, birleşme olmaması ile kayıtlanmıştır. İbn Abdilberr'e göre burada tıpkı namazın vakti içinde eda edilmesi meselesinde olduğu gibi, sünnete uymak ve fiili hüsn-ü kemale erdirmeye amacı bulunmaktadır.⁵³⁹ Kadının evlilik amacıyla görüştüğü erkeğe yönelmiş olması, nikah için yeterli değildir. Eğer nikah akdi sahih olur ve tamamlanırsa, büyük günah işleme olasılığı ortadan kalkmış olur. Dolayısıyla kişi, büyük günahlardan kaçındığı sürece affedilir.⁵⁴⁰

Kadınları iddet süresi içinde nikahlamak yasaklanmakla birlikte, iddet süresi içinde, onlara evlilik için görüş bildirmek mübah görülmüştür.⁵⁴¹ Ben seni beğeniyorum, sana ilgi duyuyorum, seni koruyacağım gibi sözler karşı tarafa evlilik üzere niyet belirtme ifadeleridir.⁵⁴²

3.6.2. Nikahta Velayet, Denklik ve Aleniyet Meselesi

Aile hukukunun temel konularından biri olan evlilikte, veli izni gerekip gerekmediği hususu alimler arasında ihtilaflı konulardandır. Evlenecek olan kadının

⁵³⁷İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 13.

⁵³⁸İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 13-14.

⁵³⁹İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 14.

⁵⁴⁰İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 14-15.

⁵⁴¹“Bu kadınlarla evlenme isteğinizi üstü kapalı bildirirken veya içinde saklamanızda bir sakınca yoktur. Allah bu kadarını onlara söyleyeceğinizi bilmektedir. Fakat meşru söz söylemeniz dışında onlarla gizli sözleşme yapmayın. Bekleme emri süresine ulaşmadıkça evlenme akdi yapmaya kalkışmayın...” Bakara, 2/235.

⁵⁴²İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, IV, 257; Suyuti, *ed-Dürü'l-Mensur*, I, 695.

yaşı, bekar veya dul olması gibi etkenler, alimlerin farklı görüşler ileri sürmesine neden olmuştur.

Şafiilere göre, bekar kızın evlendirilmesi meselesi küçük veya büyük olmasına bakılmaksızın, babanın velayeti altında gerçekleşir. Baba ondan izin almadan kızını evlendirebilir ancak kızın izni olsa daha uygun olur. Dul kadını evlendirmede ise rızasının alınması şart koşulmuştur.⁵⁴³

Hanefilere göre, evlilikte baba ve dede kızın velisidir, onların bulunmadığı durumlarda abi veya amca gibi akrabaların da velayeti geçerlidir. Kızın velisi, kıza evlenmesi için uygun birini seçme konusunda yeterli değilse veya içki içen birisiyse, bu durumda kız bülüğa eriştikten sonra evleneceği kişiyi seçme hakkına sahip olur. Genç bakire bir kızın bu tercihinin geçerli olabilmesi için ergenlik çağına girdiği anda kendi tercihini yapması gerekir. Eğer adet kanı görür de seçim yapmadan susarsa, sonra yapacağı seçimi geçersizdir.⁵⁴⁴

Malikilere ve Hanbelilere göre, bekar veya dul olsun, baba kızını evlendirme ve onu buna zorlama velayetine sahiptir.⁵⁴⁵

Kadının evlendirilmesi meselesinde Hz. Peygamber'den (sav) gelen rivayette, dul kadının nikahta velisinden daha çok kendi üzerinde hakkı vardır. Bakire bir kadın ise evlilik için velisinden izin almalıdır. Bakirenin evlilik konusunda susması da izin alması sayılmaktadır.⁵⁴⁶ İbn Abdilberr, bu rivayetin yüksek derecede sahih, ravilerinin de sika olduğunu ifade etmektedir. Farklı lafızlarla gelmiş olsa da burada vurgulanan genel mana, dul kadının evleneceği kişiyi seçme hakkını öncelemektedir.⁵⁴⁷

İbn Abdilberr, burada evlilik konusunda velisinden daha öncelikli hakka sahip olan kadının, bunu önceden evlenmiş olmasına bağlamaktadır. Hangi kadının dul sayılacağı hususunda ise farklı görüşler mevcuttur. Eşi vefat etmiş veya eşinin kendisini boşadığı kadın dul kabul edilir. Genel görüşte ise, önceden evli olan ama daha sonra herhangi bir sebeple yalnız kalan kadının dul olduğu ifade edilmektedir. Dul kadın ifadesinin farklı şekilde değerlendirilmesi, Hz. Peygamber'in “*Veli olmadan nikah geçersizdir*” hadisinin anlamını geçerli kılmaktadır. Aksi durumda bu hadisin ifade ettiği

543Eş-Şirbini, *Muğni'l-Muhtac*, III, 149-152; Şirazi, *el-Mühezzeb*, II, 27.

544Kasani, *Bedai'u's-Sanai*, II, 240; Şevkani, *Fethu'l-Kadir*, II, 405; Haskefi, *ed-Dürri'l-Muhtar*, II, 429-431.

545El-Behuti, *Keşşafu'l-Kına*, V, 52; İbn Kudame, *el-Muğni*, VI, 456-460; el-Ceziri, *Kitabu'l-fikhi ale'l-mezahibi'l-erba'a*, IV, 29; Zühayli, *el-Fıkhü'l-İslamiyyü ve Edilletühu*, VII, 199.

546Malik b. Enes, *Muvatta'*, s. 524-525; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, IV, 136; Şafii, *el-Ümm*, V, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 219, 241-242; Ebu Davud, *Sünen*, II, 232; Tirmizi, *Sünen*, III, 415; Nesai, *Sünen*, VI, 84.

547İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 19.

mana, dul kadının evlilik konusunda öncelikli hakka sahip olduğunu ifade eden hadisin manasıyla çelişecektir. Dul kadının nikah hususunda öncelikli olduğunu, boşandıktan sonra iddet sürelerini tamamlayarak eski eşlerine dönmek isteyen kadınları engellememeyi emreden ayetten⁵⁴⁸ de anlamak mümkündür. Nitekim bu ayette veliler muhatap alınmış, iddet süresini tamamlayarak yeniden nikah kıymak isteyen kadına engel olmamaları emredilmiştir. İbn Abdilberr'e göre, Hz. Peygamber'in, kadının daha öncelikli hakka sahip olduğunu ifade etmesi, velinin de evlendirmede hak sahibi olduğuna işaret etmektedir.⁵⁴⁹ Ancak dul kadın velisinden önceliklidir. Bu durum, bekarları evlendirme hususunda velinin daha öncelikli olduğunu gösterir. İbn Abdilberr, gebe olan kadına nafakanın gerekli olduğunu bildiren ayette,⁵⁵⁰ gebe olmayana nafakanın gerekli olmadığı manaya buradaki durumu kıyas etmiştir.⁵⁵¹ Dolayısıyla veli, dul kadının izni olmadan onu evlendiremez ancak bekar olan kızları evlendirebilir.⁵⁵²

Şafiiler, evlilikte dul kadının öncelikli hakka sahip ve bekar kızın susmasının onaylama olduğunu ifade eden hadiste, dul ve bekar arasında iki farklı durumu ortaya çıkardığını ifade etmişlerdir. İlki, bekar kızın susması onay iken, konuşması muhalefet ifade etmektedir. İkincisi ise, dul ve bekarın velayetlerinin farklı olmasıdır. Dul velisinden önceliklidir. Burada veli olarak ifade edilen ise, diğer veli vafasını taşıyanlardan öncelikli olarak kabul edilen babadır.⁵⁵³ Bekar kızların evlendirilirken görüşlerinin alınması ve düşüncelerinin sorulması ise müstehab kabul edilmiştir.⁵⁵⁴ Baba dışındaki diğer velayet sahiplerinin, küçük kızları evlendirme veya bekar büyük kızı izinleri olmadan evlendiremeyeceği kabul edilmektedir. Babanın velayeti ise, mutlak velayet olduğundan, baliğ olsun veya olmasın her durumda kızlarını evlendirme yetkisini içermektedir.

Dul kavramının mahiyeti konusunda görüşleri nakleden İbn Abdilberr, İsmail b. İshak'ın küçük veya büyük, baliğ veya baliğ olmayan, eşi olmayan bütün kadınları kapsadığını ifade ettiğini nakletmektedir. Bu görüşün delili ise aranızdan bekar olanları evlendirin ayetinde geçen "eyeme" kelimesidir. Burada herhangi bir ayırım söz konusu değildir. Bu açıdan değerlendirildiğinde iki pratik sonuç görmek mümkündür. Birincisi,

548"Kadınları boşadığınızda, onlar da bekleme sürelerini tamamladıklarında, aralarında makul ve meşru ölçülerde rızalaştıkları takdirde boşayan kocalarıyla yeniden evlenmelerine engel olmayın.." Bakara, 2/232.

549İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 22-23.

550Talak, 65/6.

551İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 23-24.

552Şafii, *el-Ümm*, V, 17-18.

553Müzeni, *Muhtasaru'l-Müzeni*, s. 163-164.

554İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 23.

bütün bekarların evlenme konusunda kendi önceliklerine sahip olması durumudur. İkincisi ise, küçük bekar kızın evlilik konusunda elbette utangaç ve onu ikrarda çekingen oluşudur. Bu nedenle, evlilik konusunda susması onun onayı olarak değerlendirilmemesi gerekir. Ayrıca İbn İshak, velayet konusunda babayı diğer velilerden ayırmaktadır. Çünkü baba, diğer velilerin kendisine benzemediği vasıf ve hükümlere sahip olduğundan, diğer velayet sahipleriyle aynı kategoride olmaz. İbn Abdilberr, bu görüşleri naklettikten sonra, her iki görüşün ve delillerin düşünülmesi noktasında, kuvvetli olanın ortaya çıkacağını ifade etmektedir.⁵⁵⁵

Hiz. Ömer'den gelen bir rivayeti nakleden İmam Malik, bekar kızın velisinin izni olmadan veya ailesinden bu konuda görüş bildirecek kimse veyahut resmi bir kayıt (devlet başkanının bilgisi ve izni) olmadan nikahlanamayacağını ifade etmiştir.⁵⁵⁶ İbn Abdilberr, Hiz. Ömer'den gelen bu görüş hakkında Malikîlerin iki görüş etrafında birleştiğini beyan etmiştir. İlk kısma göre, burada veli, aileden biri veya devlet başkanından her birinin kıyacağı nikah geçerli olur. Denklik sahibi ve salih birini bulmaları hususunda nikah tamam hale gelir. İkinci kısımdakilerin görüşüne göre, velisinin daha öncelikli olduğu kast edilmiştir. Burada yakınlık açısından bir derecelendirme anlamı mevcuttur. Nitekim devlet başkanı kızın herhangi bir akrabası konumunda değildir. Burada Hiz. Ömer'in sözünde zikredilen üç ayrı sınıf tahyir (seçim) olarak değil, tertib olarak anlaşılmıştır. Burada vurgulanan, Allah ve Resulüyle savaşp yeryüzünde bozgunculuk yapanların öldürülmeleri veya asılmaları ya da el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi ile cezalandırılmasında olduğu gibi bir sıralamadır. Sarih olarak verilmek istenilen anlam, veli izni olmadan nikahın geçersiz⁵⁵⁷ olacağıdır.⁵⁵⁸

Hiz. Aişe'den gelen bir rivayette, velisinin izni olmadan nikahlanan kadının nikahı üç talak ile batıl hale gelir. Birleşme olmuşsa, kadın mehri hak eder. Eğer aralarında bir anlaşmazlık olursa, devlet başkanı velisi olmayanın velisidir.⁵⁵⁹ Alimler, velinin aslen neseb ve asabeler yönünden yakınlık derecesi olan birine işaret ettiği yönünde aynı fikirdedir. Asabeler dışındakiler hakkında ise ihtilaf vardır. Devlet başkanı

⁵⁵⁵İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 27-28.

⁵⁵⁶Malik b. Enes, *Muvatta'*, s. 525; İbn Hazm, *el-Muhalla*, IX, 454; Beyhaki, *Sünenü'l-Kübra* VII, 111.

⁵⁵⁷Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 394-413; Darimi, *Sünen*, II, 137; Tahavi, *Şerh-u Meani'l-Asar*, III, 8-9; Hakim, *el-Müstedrek*, II, 170; Beyhaki, *Sünenü'l-Kübra*, VII, 107; İbn Abdilberr, *et-Temhid*, XIX, 87 vd.

⁵⁵⁸İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 30.

⁵⁵⁹Tirmizi, *Sünen*, III, 398-399; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 229, VI, 47, 165; Şafii, *el-Ümm*, V, 13; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, IV, 128; Nesai, *Sünen*, XII, 43; İbn Ma'ce, *Sünen*, I, 605; Zeyla'i, *Nasbu'r-Raye*, III, 185.

velayet-i ammeye sahip olduğu için, asıl velinin olmadığı yerde vasi sayılmaktadır.⁵⁶⁰ İbn Abdilberr, Zühri'den gelen bir rivayete göre, velisinin izni olmadan kadının kendisine denk birisiyle evlenmesi durumunda nikahının geçerli olacağını ifade etmektedir. Ebu Hanife, İmam Züfer ve Şa'bi'nin de bu görüşte olduğunu aktarmaktadır. İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise kadın denk birisiyle evlenirse ve baba da buna müsaade ederse nikah geçerli olur, aksi durumda geçerli olmaz. Maliki mezhebindeki genel görüş ise veli izni olmadan nikahın geçersiz olacağıdır.⁵⁶¹

Hangi velinin öncelikli olduğu konusunda da farklı görüşler mevcuttur. İmam Malik ve Malikilerin çoğunluğuna göre, kardeş ve kardeşin oğlu kadını evlendirmeden dededen önceliklidir. İbnü'l-Kasım'a göre oğul babadan önceliklidir. Bu görüş Mısır ekolünün genel görüşüdür. Medine ekolünün genel kabulü ise İmam Malik'in görüşü olan babanın velayet konusunda öncelikli olduğudur.⁵⁶² Şafii mezhebine göre ise, nikahta veli izni, nikahın farzlarındanıdır.⁵⁶³ Bu nedenle, veli izni olmadan yapılan nikah, dul ve bekar fark etmeksizin, birleşme olsa hatta aradan uzun müddet de geçmiş olsa feshine hükmolunur.⁵⁶⁴ Nitekim Allah, bekarların evlendirilmesi hususunda *"ailelerinin izniyle onları evlendirin"*⁵⁶⁵ buyurmaktadır.

Bir kadını başka bir kadının evlendirmesi caiz görülmemektedir. Hz. Peygamber (sav), bunu yasaklamış ve zina eden kadının da kendi nikahını kıymış olduğunu vurgulamıştır.⁵⁶⁶ Kadınları evlendirmeyi vurgulayan ayetler,⁵⁶⁷ kadının kendi kendine nikah kıyamayacağını delilidir.⁵⁶⁸

Velisi olmadan bir adamla nikah akdi kıyan kadının durumu hakkında Maliki mezhebine mensup fakihler farklı görüşlerde bulunmuşlardır. İbnü'l-Kasım'a göre kızın velisi buna cevaz verirse nikah geçerlidir, fesh etmek isterse de birleşme olsun veya olmasın nikah fesh edilir. Ancak aradan uzun süre geçmiş ve kadın çocuk doğurmuşsa bu durumda nikahın geçerli olması daha uygun tercihtir. Sahnun'a göre, veli sonradan müsaade etse de nikah geçerli olmaz, çünkü nikah akdi veli olmadan kıyılmıştır. İbn Habib'in İbn Macişun'dan naklettiği görüşe göre de veli sonradan bunu caiz görse de

⁵⁶⁰İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 34.

⁵⁶¹İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 35.

⁵⁶²İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 36-37.

⁵⁶³Şafii, *el-Ümm*, V, 13.

⁵⁶⁴Şafii, *el-Ümm*, V, 13.

⁵⁶⁵Nisa, 4/25.

⁵⁶⁶İbn Ma'ce, *Sünen*, I, 601; Darekutni, *Sünen*, III, 228; Beyhaki, *Sünenü'l-Kübra*, VII, 110.

⁵⁶⁷Bakara, 2/221, 232; Nisa, 4/25; Nur, 24/32

⁵⁶⁸İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 43-44.

nikah geçersizdir. İmam Malik'e göre, kadının velisi dışında birisinin onu evlendirmesi durumunda, birleşme olmamışsa mutlak olarak nikah düşer ve kadın herhangi bir mehir almaz. Kadını evlendiren velisi akrabalarından birisiyse, nikahtan sonra birleşme gerçekleşir ve evlenilen koca da denk-uygun birisi olursa, İmam Malik bu durumda yorum yapmamak gerektiği görüşündedir.⁵⁶⁹

İbn Abdilberr'e göre, velisinin izni olmadan nikahlanan kadının nikahının batıl (geçersiz) olacağı görüşü, Medine ehlinin genel görüşüdür. İmam Şafii, Ahmed b. Hanbel ve hadis ehli bu görüşü savunmaktadır. İmam Malik, Ebu Hanife ve Kufe ehli ise, veli izni olmadan kıyılan nikahı, birleşmenin meydana gelmesi ve uzun süre geçmiş olması gibi durumlarda geçerli görmektedirler. İbn Abdilberr, nikahta veli izni meselesinde ulemadan kimsenin bekar veya dul ayrımı yaptığını bilmediğini ifade etmiştir.⁵⁷⁰

Hiz. Peygamber (sav) yetim kızların evlendirilmesi hususunda onlara sorulmasını, eğer susarlarsa bunun onların rızası anlamına geleceğini⁵⁷¹ ifade buyurmuştur. Baba dışındaki velayet sahibi kimselerin küçük kızı evlendirmesi hususunda da alimler farklı görüşlere sahip olmuştur. İmam Malik ve İmam Şafii'ye göre, kardeşi veya herhangi bir akrabası da olsa, bülüğa ermemiş kızı babası dışında evlendirmek caiz değildir. Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre, baba veya diğer velayet sahipleri küçük kızı evlendirebilir, ancak bülüğa ererse kıza seçim hakkı doğmaktadır.⁵⁷² İmam Malik, Kasım b. Muhammed, Salim b. Abdullah ve Süleyman b. Yessar'dan bekar kızları evlendirirken onların görüşlerinin sorulmadığını aktarmaktadır.⁵⁷³

Haram olan birleşme ile nikahı ayırt eden şey şahitlerin bulunması yani aleniyettir.⁵⁷⁴ Hiz. Peygamber (sav) nikahın ilan edilmesini emretmiştir.⁵⁷⁵ Şahitler olmadan nikahlanan kimsenin nikahı geçersiz olur ve bu kimseye işlediği zina suçundan dolayı had cezası uygulanır. İbn Abdilberr, Maliki mezhebinde şahitlik ile ilgili genel kabulün, asgari bir adam ve iki kadın tarafından nikahın bilinmesi ve aleniyetin terkiyle oluşacak gizli nikahı bertaraf etme olduğunu ifade etmektedir.⁵⁷⁶ İbnü'l-Kasım'ın

⁵⁶⁹İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 45-46.

⁵⁷⁰İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 47.

⁵⁷¹Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 259, 475; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, IV, 138; Tirmizi, *Sünen*, II, 166-167; İbn Abdilberr, *et-Temhid*, XIX, 99.

⁵⁷²İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 59.

⁵⁷³Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, s. 525.

⁵⁷⁴Abdurrezzak, *Musannef*, VII, 373.

⁵⁷⁵Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 5; Beyhaki, *Sünenü'l-Kübra*, VII, 288; Hakim, *el-Müstedrek*, II, 183.

⁵⁷⁶İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 212-213.

İmam Malik'ten aktardığı bir görüşte, eğer bir delille nikah kıyılır ve bunun gizli tutulması söylenirse, bu durumda nikah caiz olmaz. Eğer delil olmadan ve gizlilik olmadan evlenirse nikah geçerli olur. Bu durumda ise şahit bulundurulması gerekmektedir. İbn Vehb'in İmam Malik'ten aktardığı diğer bir görüşte, bir kimse iki erkek şahit huzurunda bir kadını nikahlar ve şahitlere bunu kimseye söylememelerini tenbihlerse, bu nikah caiz olmaz ve nikah kıyanların araları terfîk olunur. Kadın, birleşme olması durumunda mehri alır. Şahitler bundan habersiz olmaları durumunda herhangi bir ceza almazlar.⁵⁷⁷

Hanefilere ve Şafiilere göre, adam iki şahit huzurunda nikah kıyar ve bu şahitlere sessiz kalmalarını söylerse, nikah geçerli olur. İki şahidin bulunmadığı durumda ise nikah geçersizdir ve feshedilir. İmam Malik'e göre, nikah karşılıklı rıza ve velinin izni ile geçerli olur. Bu nedenle şahitlerin bulunmasını nikahın kuruluş şartlarından bir farz olarak görmemiştir. İbn Abdilberr, diğer mezheplerin görüşlerini naklettikten sonra, nikahın ilanından maksadın nikahın kıyılması esnasında ondan haberdar olan şahitler varlığı olduğunu ifade etmektedir.⁵⁷⁸ İbn Abdilberr, İbn Abbas'tan iki adil şahit ve mürşit bir veli olmadan nikahın geçersiz olacağı görüşünü nakletmiş ve sahabeden buna herhangi bir itirazın olduğuna rastlamadığını belirtmiştir.⁵⁷⁹

Nikahın aleni olmasını ifade eden şahitlerin erkek mi yoka bayan mı olacağı hususu da ihtilaflıdır. Hanefilere göre, nikahta bir erkek ve iki bayanın şahitliği geçerlidir. Şafiilere ve Hanbelilere göre iki erkek şahit dışında nikah geçerli olmaz.⁵⁸⁰ İmam Malik'e göre, nikahta ve talakta hatta mallarda dahil kadının şahitliği geçerli değildir.

Nikahta tarafların denkliği meselesinde, kişinin hür Müslüman kadın ile evliliği ve cariyeye (köle) ile evliliği hususunda alimler farklı görüşlerde bulunmuşlardır. Hanefiler, Şafiiler ve Malikilere göre, cariyenin üzerine hür bir kadınla evlenmek caiz görülmüştür. Ahmed b. Hanbel'e göre ise bu durumda cariyeye boşanmış sayılır.⁵⁸¹ Buna mukabil hür bir kadınla nikah varken bir cariyeye nikahlamak hususunda farklı yaklaşımlar mevcuttur. Hanefilere ve Şafiilere⁵⁸² göre, hür bir bayan varken veya hür kadınla nikahlıyken, cariyeye nikahlamak, hür kadının izni olsun veya olmasın geçerli

⁵⁷⁷İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 213.

⁵⁷⁸İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 215.

⁵⁷⁹İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 215.

⁵⁸⁰Abdurrezzak, *Musannef*, VIII, 329; İbn Hazm, *el-Muhalla*, IX, 397; İbn Kudame, *el-Muğni*, IX, 149;

İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 216.

⁵⁸¹İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 230.

⁵⁸²Şafii, *el-Ümm*, V, 255.

olmaz. İbnü'l-Kasım'a göre, hür kadının iznine bağlı olarak nikah geçerli veya geçersiz olur. İmam Malik'e hür bir kadın varken cariye ile evlenen kimsenin durumu sorulduğunda, nikahın geçersiz olacağı cevabını vermiştir. Ancak İmam Malik, ayette geçen “zina yapmaktan korkarlarsa”⁵⁸³ ibaresinin bunu caiz kılacağı noktasında bir esneklik getirmiştir. Günaha girme durumu yoksa, bu durumda hür varken cariye ile nikahlanmak geçerli olmaz.⁵⁸⁴ Hür bir kadınla nikah varken, cariye ile nikah kısılacaksa da hür kadının rızasının olması gerekmektedir.⁵⁸⁵ İbn Abdilberr, ayette hür mümin kadınlarla evlenmeye güç yetiremeyenlere cariyelerle nikahlanmaya ruhsat verildiğini ifade etmekte ve bu yönde görüş bildiren alimlerin⁵⁸⁶ ise ayetin devamında zikredilen günaha düşme endişesine bağlı olarak buna cevaz verdiklerini belirtmektedir.⁵⁸⁷ İbn Abdilberr, hür kadınla evlenmeye güç yetirememek ifadesinin, alimlerin genel görüşüne göre mali bir yeterlilik olduğunu aktarmaktadır. Bu bağlamda, menkul veya gayrimenkul, alınıp satılabilen her şey “tavl” kavramının kapsamına dahil edilmiştir.⁵⁸⁸ Hür kadın ile evlenmeye ve ona mehir verecek mali yeterliliğe sahip kimsenin ise, cariye ile evlenmemesi gerekmektedir.⁵⁸⁹ Çünkü bu durumda ayetteki kolaylaştırıcı ruhsat ortadan kalmış olmaktadır. Allah, cariyenin nikahını hür kadınla evliliğe mali açıdan güç yetiremeyen ve nefsinin günaha düşürme korkusu olan kimseler için helal kılmıştır.⁵⁹⁰ Bu iki şart dışında cariye ile evlenildiğinde ise o nikah batıl sayılır.⁵⁹¹

3.6.3. Boşamada Üç Talak Problemi

Talak, erkeğin boşaması anlamına gelmektedir. Talak belirli lafızlarla nikah akdinin koca tarafından bozulmasıdır.⁵⁹² Talak, Allah katında en sevimsiz mübah olarak ifade edilmektedir. Nitekim, hayatı paylaşan eşlerin ayrılmasına ve ailenin dağılmasına neden olmaktadır. Talak da nikah gibi ciddi bir durum olduğundan, gerçekleşmesi neticesinde bazı hukuki sorumluluklar ortaya çıkmaktadır. Çocukların velayeti, nafaka gibi hususlar bunların başında gelmektedir.

Talak, boşama manasına gelebilecek lafızları zikretmek veya şaka kasdıyla bu

583Nisa, 4/25.

584İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 229.

585Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, s. 536.

586Cessas, *Ahkamu'l-Kur'an*, II, 158; Kurtubi, *el-Cami li ahkami'l-Kur'an*, V, 139; İbn Kudame, *el-Muğni*, VI, 597-600.

587İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 231.

588İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 232.

589Abdurrezzak, *Musanef*, VII, 264.

590Suyuti, *ed-Dürrü'l-Mensur*, II, 489.

591İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 234.

592Acar, H. İbrahim, “Talak”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 496.

sözleri söylenmekle meydana gelir. Çünkü üç şey gerçek veya şaka da olsa her durumda gerçek kabul edilmektedir. Bunlar; nikah, talak ve köle azad etmektir. Şaka yoluyla da olsa, sakayı yapan kişi onu bir sebebe bağlı olarak söylemiştir. Bu nedenle bir mecliste üç defa boşamanın bain talak yerine geçip geçmediği konusu ihtilafıdır.

Şaka yoluyla talak, Hz. Ömer zamanında boşama meselesinin suistimal edildiği gerekçesiyle geçerli kabul edilmiştir. Hz. Ömer, eşini şakayla karışık bin defa boşadığını söyleyen adam ve eşini boşamıştır.⁵⁹³

Şafiilere,⁵⁹⁴ Malikilere ve Hanbelilere göre, kişi bir boşama, iki boşama veya üç boşamadan hangisini murad ederek o lafızları söylediye, o boşama çeşidi gerçekleşir. Nitekim dini hükümler illetlere göre tertib olunur. Bunu gerçekleştiren de hüküm koyucu Allah'tır, nikahı kıyan kimse değildir. Hanefilere göre ise, kinaye lafızlarla da olsa bain talak gerçekleşmiş olur. Çünkü boşama lafızları ayrılığı ifade eden bir mana ile birlikte ifade edilmektedir.⁵⁹⁵

İmam Malik, bir adamın Abdullah İbn Abbas'a gelerek eşine onu yüz defa boşadığını söylediğini ve bunun neticesinin ne olacağını sorduğu meseleyi bu bağlamda rivayet etmiştir. İbn Abbas, bu adama üç talak hakkını kullandığını bununla birlikte doksan yedi kez de Allah'ın ayetlerini alaya almış olduğunu⁵⁹⁶ ifade etmiştir.⁵⁹⁷ İmam Malik'in naklettiği ikinci bir rivayette, eşini sekiz defa boşamış olan adam bu durumu Abdullah İbn Mes'ud'a sordu. İbn Mes'ud, sana bu konuda ne dediler? diye sordu. Adam, bana; "bu bain talaktır" dediler şeklinde cevap verince, İbn Mes'ud: "Doğru söylemişler" dedi.⁵⁹⁸

İbn Abdilberr, bu iki rivayet hakkında fakihler arasında ihtilaf bulunmadığını ifade etmektedir. Ancak fakihler, bir anda üç talakın gerçekleşip gerçekleşmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir.⁵⁹⁹ Hz. Ömer'den gelen rivayette, bir mecliste eşini üç kez boşayan adamın talakı geçerli olur.⁶⁰⁰ Nikahı ve talakı oyun haline getirip onları alaya almamaları için Hz. Ömer bu şekilde talakın geçerli olacağını beyan etmiştir. İbn Abdilberr, İmam Malik'in görüşünü naklettikten sonra, bir mecliste üç talakın sünnete uygun olmadığını (bid'i ve mekruh olduğunu), selef alimlerinin çoğunluğunun da bu

593Beyhaki, *Sünenü'l-Kübra*, VII, 334; İbn Hazm, *el-Muhalla*, X, 172; İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVII, 16.

594Şirazi, *el-Mühezzebe*, II, 84.

595Zühayli, *el-Fıkhu'l-İslamiyyü ve Edilletühu*, VII, 389; Haskefi, *ed-Dürrü'l-Muhtar*, II, 617.

596Beyhaki, *Sünenü'l-Kübra*, VII, 337; İbn Hazm, *el-Muhalla*, X, 172.

597Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, s. 550.

598Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, s. 550.

599İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVII, 9-10.

600Abdurrezzak, *Musannef*, VI, 393-394.

görüşte olduklarını ifade etmektedir. Böyle bir boşamayı üç talak sayanların, eşleri birbirine haram sayarak, onları ancak başkasıyla evlendiği takdirde tekrar eşlerine dönebilecek konuma getirdiklerini söylemektedir.⁶⁰¹ Nitekim İbn Abbas'tan gelen başka bir rivayette, eşini üç talakla boşayan adamın Allah'a isyan etmiş sayılacağı bildirilmiştir.⁶⁰² İbn Abdilberr, Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir dönemlerinde ayrıca Hz. Ömer'in ilk döneminde, bir mecliste yapılan üç ve daha fazla boşamanın tek bir boşama sayıldığını aktarmaktadır. İbn Abdilberr, İbn Abbas'ın ne Hz. Peygamber'in uygulamasına ne de ilk iki halifenin uygulamasına muhalefet etmediğini, İbn Tavus'tan gelen rivayetin sıhhatinin araştırılması gerektiğini belirtmiştir. Buna rağmen Hicaz, Mağrib, Irak ve Şam vilayetlerinden fukahadan hiç kimsenin bu konuya değinmediğini de ifade etmektedir.⁶⁰³ İbn Abdilberr'e göre, Tavus'un İbn Abbas'tan rivayet ettiği görüşün doğru olması durumunda, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Ömer ve İmran b. Husayn gibi sahabelerin bu konudaki görüşlerinin isabetsiz ve yanlış olduğu sonucu çıkacaktır ki, bu doğru değildir.⁶⁰⁴ Nitekim tabiin ve fakih imamlar da bu görüştedir. Bid'at ehli İbn Tavus'un İbn Abbas'tan rivayetini delil almış ve usule uygun olmadığı müddetçe talakı bağlayıcı görmemişlerdir.⁶⁰⁵

İmam Malik'in İbn Şihab ez-Zühri'den naklettiği rivayette, Ömer b. Abdülaziz, eşini geri dönüşü olmayan (kesin) şekilde boşayan kimsenin, üç talak ile boşamış olduğuna hükmetmiştir. İmam Malik, bu görüşün, bu konudaki en uygun görüş olduğunu da vurgulamıştır.⁶⁰⁶ İbn Abdilberr, Maliki mezhebinde genel kabul gören görüşün, eşini geri dönüşü olmayan bir şekilde boşayan kimsenin üç talak ile boşanmış sayıldığı ve eşinin başkasıyla nikahlanmadan da ona geri dönemeyeceği olduğunu ifade etmektedir.⁶⁰⁷ İbn Abdilberr, Hz. Ali,⁶⁰⁸ Abdullah b. Ömer,⁶⁰⁹ Zeyd b. Sabit, Ebu Hüreyre, İbn Abbas ve Hz. Aişe'nin⁶¹⁰ de aynı görüşte olduklarını bildirmektedir.⁶¹¹

Hanefiler ve Şafiiler, kesin niyetle boşamanın üç talak değil bir talak olduğu⁶¹² yönünde Hz. Peygamber zamanında gerçekleşen, Rükane b. Abdi Yezid'in eşini

601İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVII, 10.

602İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, V, 11; Tahavi, *Şerhu Meani'l-Asar*, III, 59.

603İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVII, 15.

604İbn Abdilberr, Sahabenin İbn Abbastan naklettikleri rivayetleri birer birer sıralamış ve İbn Tavus'un rivayetinin bunlarla çeliştiğini belirtmiştir. Bz. İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVII, 16-19.

605İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVII, 19.

606Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, s. 551.

607İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVII, 22.

608İbn Hazm, *el-Muhalla*, X, 190; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, V, 68; Beyhaki, *Sünenü'l-Kübra*, VII, 344.

609Abdurrezzak, *Musannef*, VI, 357.

610İbn Kudame, *el-Muğni*, VII, 129; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, V, 68-69.

611İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVII, 23.

612Abdurrezzak, *Musannef*, VI, 356.

boşadıktan sonra pişman olup geri dönmek istediği ve Hz. Peygamber'in, Rükane'nin eşine geri dönmesi yönünde hüküm bildirdiği hadisi⁶¹³ delil göstermektedirler.⁶¹⁴

3.6.4. Akit Teorisi

Mülkiyetin sebepleri arasında olan akid, hukuki sonuç doğuran bütün karşılıklı iradeleri içine almaktadır.⁶¹⁵ Akid, tarafların bir konuda icap ve kabulü ile iltizam ve taahhütün gerçekleşmesini ifade etmektedir.⁶¹⁶

Akdin kuruluş şartlarında Hanefiler ve diğer mezhepler farklı görüştedirler. Hanefilere göre satış akdinin çatısı şu şekildedir:

Kuruluş bakımından mün'akid, gayr-ı mün'akid, sıhhat bakımından sahih, fasid ve batıl, yürürlük bakımından nâfiz ve mevkûf, bağlayıcılık bakımından ise lazım ve gayr-ı lazım. Örneğin muhayyerlik şartıyla yapılan akit mün'akiddir.⁶¹⁷

Hanefilere göre karşılıklı irade beyanı yani icap-kabul akdin unsurudur. İcap ve kabul ile akdin kurulabilmesi (in'ikad) için ehliyet ve akdin konusu şarttır.⁶¹⁸ Unsur veya kuruluş şartlarından birinin eksik olması durumunda akid batıl olur ve bu durumda herhangi hukuki bir sonuç bağlanmaz. Diğer mezheplere göre ise, icap-kabul, taraflar ve konu dışında, bunlara ait vazgeçilmez konu ve şartlar da akdin unsurları sayılmaktadır.⁶¹⁹ Kur'an'da, akitlerin gereğini yerine getirmeyi emreden ayet,⁶²⁰ akit kavramını geniş ve kapsamlı bir manada değerlendirmiştir.

Diğer mezheplere göre akitler sıhhat bakımından ikiye ayrılmaktadır. Aslı ve vasfı, yani unsurları ve bunlara ait vasıfları, şartları kanuna uygun olanlar sahih akitlerdir. Aslı ve vasfı kanuna uygun olmayan akidler ise fasid akidlerdir. Sahih akitler, akdin hukuki sonucunu ortaya çıkarma gücüne sahiptir. Şartları sağlamayan fasit ve batıl akitler ise, hukuki sonuç sağlayacak güce ulaşmamış akitlerdir. Hüküm açısından aynı sonuca işaret ettiğinden kaynaklarda fasit ve batıl şeklinde adlandırılmaktadır.⁶²¹ Hanefiler ise fasid akitleri, batıl ve fasid olarak ikiye ayırmaktadır. Batıl akidler, unsurlara ve bunlara bağlı şartların eksik olması durumudur. Örneğin domuz satışı batıldır çünkü akde konu olması haramdır. Fasid akidler ise, diğer vasıf ve ayrıntıların

613Ebu Davud, *Sünen*, II, 263; Tirmizi, *Sünen*, III, 471.

614Şafii, *el-Ümm*, V, 137.

615İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, III, 296; Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslamiyyü ve Edilletühu*, IV, 80.

616Mecelle, madde 103.

617Serahsi, *Usûlü's-Serahsi*, Daru'l-Marife, Beyrut ty., I, 151.

618Mecelle, madde 149, 361.

619Karaman, Hayrettin, "Akid", *DİA*, İstanbul, 1989, II, 251.

620Maide, 5/1.

621Şafii, *el-Ümm*, II, 26, III, 144; İbn Kudame, *el-Muğni*, III, 480; Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-kübra*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, III, 185.

eksik olduğu akidlerdir. Süre belirlemeden yapılan kira sözleşmesi fasiddir çünkü burada süre belirlemek ayrıntı olan şartlar arasındadır.⁶²²

Hanefilerin sahih ve batıl akit arasına fasid akdi yerleştirmelerinin gerekçesi, fasid akdin de hukuki birtakım sonuçlar ortaya çıkarmasıdır. Fasit ve batılı aynı manada kullanarak, yasak hükmü bir saymaları bakımından da çoğunluğun görüşünü eksik olarak değerlendirmişlerdir. Eksikliğin nedenini de aslen meşru olan fasit ile aslen meşru olmayan batıl arasında fark olmasına bağlamaktadırlar. Fasit akdin aksine batıl akitte malın teslim alınması mülkiyetin intikalini sağlamamakta, bu durum ise aralarında hüküm farklılığı olduğuna işaret etmektedir.⁶²³

Hz. Peygamber, geri dönüşü olmadığı ve karşılıksız olarak bir hakkın ihlali olduğu için kapora usulünü nehyetmiştir.⁶²⁴ Hz. Ömer'in Mekke'de bulunan işçisi Nafi' b. Abdi'l-Haris, Safvan b. Ümeyye'den, Hz. Ömer için dört bin dirhemlik bir ev satın aldı. Nafi' bu ev hakkında Hz. Ömer'in razı olması durumunda evi alacağını, aksi durumda dört yüz dirhem Safvan'ın olacağını söylemiştir.⁶²⁵ İbn Abdilberr, bu konuda gelen hadisi *el-Muvatta* ravilerinin de rivayet ettiğini bildirmektedir.⁶²⁶

Kaporada iki fasid şart bulunmaktadır. Birincisi herhangi bir karşılık alınmadan verilmesidir, ikincisi ise geri dönüşü olmamasıdır. Kaporanın nehyedilmesinin hikmeti, onun bilinmeyen bir seçenek gibi olmasıdır.⁶²⁷ İbn Abdilberr'e göre, fasid olan kapora gerçekleştiği zaman, satış feshedilir. Mallar satıcıya, ücret de alıcıya iade edilir. Mal veya paranın kaybolması gibi herhangi bir durumda, alıcı bunun bedelini almayı hakeder.⁶²⁸

Ticarette alış-veriş İslam hukukuna göre caiz olmayan bir amaca ulaşmak için vasıta olarak kullanılırsa, icap ve kabul rükünlerinin varlığı nedeniyle satış sözleşmesi kurulmuş olur mu? Yoksa hukuka aykırı bir sebebi bulunduğu için satış batıl mı sayılır? Malikilere ve Hanbelilere göre, günah içeren bir niyetin varlığına dair delil olması halinde bu satış sözleşmesi geçersizdir (batıl) ve iptal edilebilir.⁶²⁹ Şafiilere göre, bu

⁶²²Karaman, "Akid", *DİA*, II, 251.

⁶²³İbn Abidin, *Reddü'l-muhtar*, V, 49; Hıra, Ayhan, Hanefilerin Fasit Akit Anlayışı ve Fasit Satım Akdinin Feshedilemesine Engel Olan Durumlar, *İHAD*, sayı 29, 2017, ss. 115-135, s. 118.

⁶²⁴Malik b. Enes, *el-Muvatta*, s. 609; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 183; İbn Ma'ce, *Sünen*, II, 738; Beyhaki, *Sünenü'l-Kübra*, V, 343.

⁶²⁵Nevevi, *el-Mecmu*, IX, 369; İbn Kudame, *el-Muğni*, IV, 262; İbn hazm, *el-Muhalla*, VIII, 171, 373; İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XIX, 11; Beyhaki, *Sünenü'l-Kübra*, VI, 34.

⁶²⁶İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XIX, 8-9; *et-Temhid*, XXIV, 178.

⁶²⁷İbn Rüşt, *Bidayetü'l-Müctehid*, II, 161; Şirbini, *Muğni'l-Muhtac*, II, 139; Şevkani, *Neylül-Evtar*, V, 153; Zühayli, *el-Fıkhu'l-İslamiyyü ve Edilletühu*, IV, 449.

⁶²⁸İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XIX, 11.

⁶²⁹İbn Rüşt, *Bidayetü'l-Müctehid*, II, 140; İbn Kudame, *el-Muğni*, IV, 175; Şatıbi, *el-Muvafakat*, II, 361; Karafi, *el-Furuk*, III, 266.

satış geçerlidir çünkü akdin unsurları olan icap-kabul bulunmaktadır. Kötü niyetinden dolayı ise kişi Allah'ın cezalandırmasını hak etmiş olur. Ebu Hanife'ye göre bu sözleşme fasiddir, çünkü borç veren ile borç alan arasında üçüncü bir kişiyi ilgilendirmemektedir. İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise sahihtir.⁶³⁰ İbn Abdilberr, bu meselede akdin kuruluş şartları dışında, kişinin günah işlemek üzere itham edildiğinden dolayı satış akdi konusunda fakihlerin farklı değerlendirmede bulunduğunu ifade etmektedir. İbn Abdilberr'e göre saf bir Müslüman hakkında, onun iyi olduğunu düşünmek gerekir. Nitekim bütün insanlar aynı şekilde kötü fiillerle itham edilmezler.⁶³¹ İbn Abdilberr'in bu ifadelerinden onun bu hususta İmam Şafii'nin görüşünü tercih anlaşılmaktadır.

İmam Malik, satış akdinde, bir şeyin parçasını oluşturan şeyin istisna edilemeyeceği görüşündedir. Karnında yavrusu bulunan hayvanın satışında cenin istisna edilirse, garar söz konusu olur. Çünkü ceninin eril mi dişi mi olduğu, sağlam mı sakat mı olduğu veya canlı mı ölü mü olduğu belli değildir.⁶³² İbn Abdilberr, bu garar nedeniyle ceninin normal satıştan istisna edilerek, münferit bir satış konusu yapılmasının caiz olmadığını bildirmektedir. Böyle bir satışın gerçekleşmesi durumunda ise, satış feshedilir.⁶³³

Hz. Peygamber'den rivayet edilen bir hadiste,⁶³⁴ malı olan bir kölenin satımında, alıcının şart koşması dışında, kölenin malının satıcıya ait olduğu belirtilmiştir.⁶³⁵ İmam Malik'e göre, alıcı dirhem cinsinden de olsa bunu şart koşabilir. Nitekim hadisin genel anlamı çerçevesinde bu her durum için geçerlidir.⁶³⁶ İbn Abdilberr, bu hadis hakkında şu yorumda bulunmuştur: "Malı olan bir köle" ibaresi, kölenin mülkiyet edinebildiğine delil olur. Kölenin malı satıcıya aittir denildiğinde ise bu, kölenin mülk edinemeyeceğine ve elindeki paranın efendisine ait olduğunu söyleyenlere delil olur.⁶³⁷

Satışta köleler ve hayvanlar dışında diğer mallara gelince, alıcının aldığı mal kendisine gösterildikten sonra bir kusur söz konusu olursa, kusur alıcıya aittir ve bu konuda icma vardır.⁶³⁸ Bunu geçersiz kılacak bir şartın olmadığı bütün durumlarda

630İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadir*, V, 207; İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtar*, IV, 255, 291.

631İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XIX, 28.

632Malik b. Enes, *Muvatta'*, s. 610.

633İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XIX, 14.

634Buhari, *Sahih*, V, 49; Müslim, *Sahih*, III, 173; Tirmizi, *Sünen*, III, 546; İbn Ma'ce, *Sünen*, II, 745.

635Abdurrezzak, *Musanef*, VIII, 136.

636Malik b. Enes, *Muvatta'*, s. 611.

637İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XIX, 32.

638İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XIX, 41-42.

hüküm buna göre verilir.⁶³⁹

Hanefi fakihlere göre, satıcının, satışa konu eşyanın (varsa) kusurunu söyleme sorumluluğu bulunmaktadır. Müddei iddiasını ispatla yükümlü olduğundan, alıcı satıcının aleyhine delil getirirse hüküm ona göre verilir. Aksi takdirde alıcı iddiasını desteklemek için yemin eder. Alıcı yemin etmeyi reddederse, satılan kusurlu mal satıcıya iade edilmez. Yemin ederse kusurlu mal satıcıya iade edilir. Eğer satıcının ayıbı ispat edecek bir delili yoksa ve alıcı kendisinden yemin isterse, bu durumda satıcının kesin bir şekilde Allah’a yemin etmesi gerekir. Satıcı bu yemini ederse, alıcının kusurlu olduğunu iddia ettiği ürünü iade etme hakkı yoktur. Kusurun içte veya gizli olması ve ancak incelemeyle bilinebilecek halde olması durumunda, bu kusurun malın satıcıdayken mi yoksa alıcıdayken mi olduğunun bilinmesi ancak onların şahitliğiyle sabit olur.⁶⁴⁰

Maliki mezhebine göre, köle veya hayvan satışında, kusur olmadığı söylenirse, satıcı satılan şeyin kusurundan sorumlu değildir. Ancak kusuru olduğu halde bunu gizlerse, malın kusurlu olmadığını söylemiş olsa dahi mal satıcıya iade edilir.⁶⁴¹ İbn Abdilberr, *el-Muvatta* ravilerinin çoğunluğunun bu görüş ekseninde kaldıklarını “*el-emru’l-müctema’u aleyhi ‘indenâ*”⁶⁴² sözleriyle ifade etmektedir.⁶⁴³ İbnü’l-Kasım’ın İmam Malik’ten naklettiği bir görüşe göre, giyside ürünlerin kusurdan muaf olduğu söylenemez. Mobilya ürününün içinde görünmez olan kusur nedeniyle de ürün satıcıya iade edilmez.⁶⁴⁴

İbn Abdilberr, Zeyd b. Sabit’in satılan malın her türlü kusurdan temiz olduğunu söylemeyi kabul ettiğini ifade etmektedir.⁶⁴⁵ İbn Abdilberr’e göre, satıcı malın kusursuz olduğunu ifade ediyorsa, sözünün arkasında durarak malı alıcıya göstermek zorundadır. Müşteri de malın gerçekten böyle olup olmadığına bakar. Nitekim Hz. Peygamber (sav) satışta sözün tetkik ve inceleme yerine geçmediğini⁶⁴⁶ ifade buyurmuştur. İbn Abdilberr’e göre, satılan mal ile ilgili birbirinden farklı kusurların olabileceği biliniyorken, alıcı bilmediği bir şeyin temiz olduğunu nasıl anlayabilir.⁶⁴⁷ Elbette ona bakarak ve araştırarak bunu öğrenecektir.

⁶³⁹İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XIX, 42.

⁶⁴⁰Kasani, *Bedai’u’s-Sanai*, V, 279; Semerkandi, *Tuhfetü’l-Fukaha*, II, 139; Tahavi, *Muhtasaru’t-Tahavi*, s. 80 vd.; İbn Abidin, *Reddü’l-Muhtar*, IV, 92.

⁶⁴¹Malik b. Enes, *Muvatta*, s. 613.

⁶⁴²İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XIX, 45.

⁶⁴³İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XIX, 46.

⁶⁴⁴İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XIX, 45.

⁶⁴⁵İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XIX, 48.

⁶⁴⁶Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 271; Hakim, *el-Müstedrek*, II, 321.

⁶⁴⁷İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XIX, 49.

Hız. Peygamber, aşılanmış hurma ağacının satımında, alıcının bir şart belirlemediğı durumda meyvelerin satıcıya ait olduğunu ifade buyurmuştur.⁶⁴⁸ İbn Abdilberr, bu hadisin bütün alimler tarafından sahih kabul edildiğini ifade etmektedir.⁶⁴⁹

Ebu Hanife'ye göre, satıcı satışta meyvenin hasat edilinceye kadar bekletilmesini şart koşarsa satış akdi fasid olur. İmam Muhammed'e göre meyve olgun hale gelmişse ve bu durumda hasada kadar beklemesi şart koşulmuşsa, şart da akid de geçerli olur. İbn Abdilberr, Hanefilerin bu konuda kıyas yaparak sünnete muhalefet ettiklerini belirtmektedir. Oysa ki bu meselede nas vardır ve nassın bulunduğu yerde ise kıyas yapılmaz.⁶⁵⁰

Hız. Peygamber, olgunlaşmamış meyvenin satışını hem satıcı hem de alıcı için yasaklamıştır.⁶⁵¹ Bu bağlamda Malikiler, Şafiler ve Hanbeliler, meyve olgunlaşmış görünüyorsa onu mutlak olarak satmayı veya ağaçta bırakarak veyahut kesmek şartıyla satmayı caiz görmektedirler. Ancak olgunlaşmamış meyveler için herhangi bir şartla da olsa satış icmaya dayalı olarak caiz görülmemektedir.⁶⁵² Hanefiler, meyve henüz oluşmadan satışının geçersiz olduğu konusunda ihtilaf olmadığını belirtmekle birlikte, söz konusu ihtilaf meyvenin olgunlaşmadan önce satılmasıyla ilgilidir. Bazı Hanefi fakihler meyve olgunlaşmadan önce veya örf gereğı olgunlaştıktan sonra satılmasını caiz görmüşlerdir. Örf ve adet gereğı bozulan bir şarta uyulursa, bu geçerli olur ve bu durumda satış akdi istihsânen sahih duruma gelir.⁶⁵³ İbn Abdilberr, bu konudaki hadisin açık ve anlaşılır olduğunu, cumhur alimlerin ve fetva ehlinin bu görüşte olduklarını ifade etmiştir.⁶⁵⁴ Meyvenin olgunlaşmasından kastın ise sararması veya kızarması olduğunu ifade etmektedir.⁶⁵⁵

Yetiştirilen üründen herhangi bir istisna yapılarak yapılan satışın caiz olup olmadığı hususunda ihtilaf bulunmaktadır. İmam Malik'e göre hariç tutulan şeyin bilinmesi ve üçte birden az olması şartıyla bu satış caizdir.⁶⁵⁶ Diğer mezheplere göre caiz olmaz ve bu satış fasiddir.⁶⁵⁷ İbn Abdilberr, içerisinde az veya çok miktarda istisna

648Müslim, *Sahih*, V, 198; Ebu Davud, *Sünen*, III, 268; Nesai, *Sünen*, III, 209 İbn Ma'ce, *Sünen*, II, 745.

649İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XIX, 82.

650İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XIX, 85-86.

651Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, s. 618; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 262-263; Ebu Davud, *Sünen*, III, 252; Nesai, *Sünen*, VII, 262; Beyhaki, *Sünenü'l-Kübra*, V, 299.

652Şirbini, *Muğni'l-Muhtac*, III, 86; İbn Rüşt, *Bidayetü'l-Müctehid*, II, 148; İbn Kudame, *el-Muğni*, IV, 80.

653İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadir*, V, 102; Ceziri, *el-Fıkh ala'l-mezahibi'l-erba'a*, II, 294; Zühayli, *el-Fıkhü'l-İslamiyyü ve Edilletühu*, IV, 488-490.

654İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XIX, 91.

655İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XIX, 92.

656Malik b. Enes, *el-Muvatta*, s. 622.

657Şafii, *el-Ümm*, III, 60.

yapılan bir satışın batıl olduğu hakkında mezhep imamlarının ve fetva ehlinin görüşünün olduğunu ve yalnızca İmam Malik'in bunu caiz gördüğünü ifade etmektedir. İbn Abdilberr, Medine ehlinin, İmam Malik'in bu konudaki görüşü etrafında birleştiğini bildirmektedir.⁶⁵⁸

İmam Malik'in İbn Şihab ez-Zühri'den, İbn Şihab'ın da Said b. el-Müseyyib'den naklettiği hadiste,⁶⁵⁹ Hz. Peygamber yaş hurmanın kuru hurmaya, taze üzümün kuru üzüm ile aynı ölçüde satılması anlamına gelen⁶⁶⁰ müzabene'yi ve tarladaki taze ekinin kendi cinsinden belli ölçüdeki kurusu karşılığında satılmasını ifade eden muhakale'yi⁶⁶¹ yasaklanmıştır.⁶⁶² İbn Abdilberr'e göre, müzabene'den yaş hurmanın kuru hurma ve taze üzümün kuru üzüm ile aynı ölçüde satışının caiz olmadığı ittifakla anlaşılmaktadır.⁶⁶³ Cumhur alimler bu görüştedir ancak Ebu Hanife ve yaş hurmaya kıyas yapanlar farklı görüştedir. Nitekim kuru ve yaş ifadesi onlar için bütün yiyecek ve içeceklerde geçerlidir. İbn Abdilberr, müzabene ve muhakalenin yasaklanmasının illetini, ürünün net olarak ölçülememesi ve adedinin belli olmaması şeklinde ifade etmektedir.⁶⁶⁴

3.6.5. Zina Suçu ve Cezası

Zina, aralarında nikah bulunmayan erkek ve kadının rızaya dayalı cinsel birliktelikte bulunmasını ifade eder. Zina, aile kurumunun ve toplumun ifsadına, doğan çocukların velayet problemlerine ve birtakım hak mahrimiyetlerine neden olan çirkin, kötü ve haram kılınmış fiildir. Kur'anda onu yapmanın çirkin bir kötü olması yanında yaklaşılmaması dahi gereken bir fiil olduğu bildirilmektedir.⁶⁶⁵ Zina suçu, barındırdığı pek çok kötü eylem ve sonuçlar nedeniyle de cezası ayetle açıkça belirlenmiş günahlardan biridir. Kur'an'da zina eden erkek ve kadına yüzer sopa vurulması ve bunu uygulamada bir gevşeklik gösterilmemesi gerektiği ifade edilmiştir.⁶⁶⁶ Bir sonraki ayette ise, zina eden bir erkeğin ancak zinâkar veya müşrik bir kadınla, zina eden kadının da zinâkar veya müşrik bir erkekle evleneceği ifade buyrulmuştur.⁶⁶⁷

⁶⁵⁸İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XIX, 133-134.

⁶⁵⁹İbn Ma'ce, *Sünen*, II, 820.

⁶⁶⁰Yeniçeri, Celal, "Müzabene", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 232.

⁶⁶¹Kallek, Cengiz, "Muhakale", *DİA*, Ankara, 2020, XXX, 394.

⁶⁶²Malik b. Enes, *el-Muvatta*, s. 625; Şafii, *el-Ümm*, III, 62; Abdurrezzak, *Musannaf*, VIII, 104.

⁶⁶³İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XIX, 156.

⁶⁶⁴İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XIX, 159.

⁶⁶⁵İsra, 17/32.

⁶⁶⁶Nur, 24/2.

⁶⁶⁷Nur, 24/3.

Karşıt cinslerin nikahsız olarak genital bölgeden rızaya dayalı cinsel birliktelik yaşaması (duhûl) nın zina olduğu ve bunun had gerektirdiği hususunda alimler arasında ittifak söz konusudur. Ancak eşcinsel ilişkinin (livata/sihak) zina olup olmadığı konusunda ise ihtilaf söz konusudur. Livata, Cumhur’a göre bir tür zinadır.

Livata hususunda İmam Malik, İmam Şafii ve Ahmed b. Hanbel had cezası gerektiği görüşündedirler. Nitekim bu fiil zina fiilini barındırmakta ve bu kimselerin Kur’an’da büyük bir azaba çarptırıldıkları anlatılmaktadır.

Malikilere ve Hanbelilere göre Lutiler, bekar, evli veya dul olsun, her durumda cezaları recmdir. Delil olarak da Hz. Peygamber’in (sav) “*Lut kavmi fiilini işleyen fail ve mef’ulden her kimi görürseniz öldürün*”⁶⁶⁸ hadisini almaktadırlar.⁶⁶⁹ Şafiiye göre Lutiler zina cezası ile cezalandırılırlar, eğer fiili işleyenler muhsan ise bu durumda recm edilirler. Muhsan değilse, yüz sopa ve sürgün ile cezalandırılırlar. Cinsi münasebette bulunan her iki tarafın erkek veya kadın olması fark etmeksizin her biri zinâkar sayılır.⁶⁷⁰

Hanefilere göre Luti olanlar sadece cezalandırılır, çünkü Lutilikte soyların karışması söz konusu değildir ve Lutilerin öldürülmesine sebep olan olaylara neden olmaz. Bu açıdan işlenen fiil zinanın yerini tutmamaktadır. Ebu Hanife’nin yanında tazir, darptan daha etkilidir.⁶⁷¹ Hanefilerin delili, Hz. Peygamber’in (sav), “*Müslüman’ın kanı üç durum dışında helal değildir. İmandan sonra küfür, ihsandan sonra zina ve haksız yere bir cana kıyma*”⁶⁷² buyurduğu hadistir. İbn Abdilberr, bu hadisten sonra, yeryüzünde bozgunculuk yapanın, yol kesenin, Lut kavmi fiilini işleyenin kanının mübah kılındığını ifade etmektedir.⁶⁷³

İbn Abdilberr, Lut kavmi fiillerini işleyenlerin, her durumda recmedilerek öldürülmesi hakkındaki Hz. Peygamber’den rivayet edilen hadisin bu konudaki en açık ve tercih edilen görüş olduğunu bildirmektedir.⁶⁷⁴

Alimler zina fiilini işleyen kimselerin Müslüman veya gayrimüslim oluşları ve bu kimselere karşı uygulanacak had cezasının bekarlar ve evliler için nasıl uygulanacağı konusunda farklı görüşlerde bulunmuşlardır.

İbn Abdilberr, Müslümanların birbirlerinin ayıp ve kusurlarını örtmeleri

668Ebu Davud, *Sünen*, VII, 364; Tirmizi, *Sünen*, IV, 57; İbn Ma’ce, *Sünen*, II, 856; Beyhaki, *Sünenü’l-Kübra*, VIII, 232.

669İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 78; İbn Kudame, *el-Muğni*, VIII, 187.

670Şafii, *el-Ümm*, VII, 183; Şirazi, *el-Mühezzebe*, II, 268; Şirbini, *Muğni’l-Muhtac*, IV, 144.

671İbnü’l-Hümmam, *Fethu’l-kadir*, IV, 150; Zuhayli, *el-Fıkhü’l-İslamiyyu ve edilletühu*, VI, 66.

672Nesai, *Sünen*, VIII, 13; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 465.

673İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 84.

674İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 79.

gerektiğini ifade etmektedir. Nitekim Müslümanlar arasında gerçekleşen ve had cezası gerektiren hususlarda, Hz. Peygamber (sav), Müslümanların birbirlerini affetmelerini, olayın kendisine intikal etmesi durumunda haddi uygulamakla yükümlü olduğunu⁶⁷⁵ bildirmiştir.⁶⁷⁶

İbn Abdilberr, bu bağlamda deliden sorumluluk kaldırıldığını ve günah işleyenin günahını gizlemesini, işlenen günah için tevbe edilmesi gerektiğini ve Allah'ın tövbeleri çokça kabul ettiğini bildirmektedir.⁶⁷⁷

İbn Abdilberr recm konusunda farklı görüşleri aktardıktan sonra bazı alimlerin, recm uygulamasının lafzı mensûh hükmü bâki olduğunu savunduklarını bildirmektedir. Bu görüşte olanlar, Hz. Ömer'in recm cezasını zina eden erkek ve kadına uygulanacak bir hak olarak görmesini delil almaktadırlar. Hz. Ömer bu hususta şöyle demektedir: “Eğer insanlar, Hz. Ömer, Allah'ın kitabına eklemeye bulunduk demeyecek olsalar, zina eden yaşlı adama ve zina eden yaşlı kadına recm uygulayın, çünkü biz bunu böyle okuduk derdim.”⁶⁷⁸

Katade'nin Hz. Ali'den aktardığı bir görüşte ise, Hz. Ali Kur'an'a göre had, sünnete göre recm cezası uyguladığını bildirmektedir.⁶⁷⁹ Kur'an'da, “*Evlerinizde Allah'ın ayetlerinden ve hikmetten olanı okuyun*”⁶⁸⁰ ayetinde geçen hikmetten kastedilen mananın “sünnet” olduğu ifade edilmektedir.

İbn Abdilberr'e göre alimler, zina edene had cezasının uygulanmasını emreden ayetin⁶⁸¹ hitabına bekarları da dahil etmektedirler. Fıkıh ehli alimler, muhsan olanların zina fiilini işlemeleri nedeniyle recm cezasına müstehak olacaklarını bildirmektedir. Bununla birlikte, muhsan olanlara had cezasının uygulanıp uygulanmayacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Alimlerin çoğunluğuna göre, zina eden muhsan erkek ve muhsan kadına celde gerekmez, ancak onlar recmedilirler. Bu görüşte olanlar, delil olarak günahın ikrarında recmin gerekli olacağını bildiren hadisi almaktadırlar.⁶⁸²

Ubade b. Samit'in Hz. Peygamber'den (sav) rivayet ettiği hadiste, Hz. Peygamber (sav), zina eden bekarlara yüz sopa ve bir yıl sürgün, zina eden evli

675Ebu Davud, *Sünen*, IV, 133.

676İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 26.

677İbn Abdilberr, *et-Temhid*, XXIII, 120.

678İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 46-47.

679İbn Abdilberr, *et-Temhid*, IX, 78.

680Ahzab, 33/34.

681Nur, 24/2.

682İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 48.

kimselere ise yüz sopa ve recm cezası uygulanmasını⁶⁸³ emretmiştir.

Hiz. Ali'ye zina eden bir kadın getirildi. Hiz. Ali ona Perşembe günü sopa cezasını, Cuma günü de recm cezasını uyguladı. Ardından, recm iki çeşittir diyerek onları açıklamıştır. Biri gizli diğeri aleni olandır. Aleni olanda önce şahitler sonra devlet başkanı (hüküm merci) en sonda ise halk bulunur. Gizli olan ise, ilkin itiraf ile sabit olur, sonra devlet başkanı ve halk bulunur.⁶⁸⁴

Recm cezası uygulananlara celde gerekmediğı hakkında cumhur alimler, Hiz. Peygamber'in (sav) zina eden Yahudilere, Ma'iz el-Eslemi'ye, Cüheyne ve Amir kabilesinden iki ayrı kadına recm uygularken herhangi birisine celde vurulmadığını delil göstermektedirler.⁶⁸⁵ Bu durum, ayetin zina eden bekar kimselere yönelik olduğunu göstermektedir.⁶⁸⁶ Zina fiilini işleyenlere uygulanacak ceza hakkında mevcut rivayetleri değerlendiren İbn Abdilberr, zina eden dul kimselerin genç olması durumunda recmedileceğı, zina eden kişilerin yaşlı olmaları durumunda ise had cezası olan yüz celdeden sonra recmedileceğini aktarmaktadır.⁶⁸⁷

Gayrimüslimlerden zina eden kimseler için verilecek hükümle ilgili bazı Hicaz ve Irak fakihleri, devlet başkanının dilerse onlar hakkında İslam'ın koyduğu ilkeler bağlamında hükümde bulunabileceğı, dilerse de bundan geri durabileceğini ifade etmektedirler. İmam Malik ve İmam Şafii'den gelen bir görüşte onlarında bunu savunduğı rivayet edilmektedir.

Yahudi bir kadın Hiz. Peygamber'e geldi. Onun bir adamla zina ettiğini söylediler. Hiz. Peygamber onlara, Tevrat'ta bununla ilgili bir hüküm bulup bulamadıklarını sordu.⁶⁸⁸ Bu soruya, onları kınarız veya sopa vururuz cevabını verdiklerinde, Abdullah b. Selam: "Yalan söylediniz, Tevrat'ta zinanın cezası recm'dir" diye çıkışmıştır. Daha sonra Tevrat'ı getirdiler, ilgili yeri okuduklarında içlerinden biri eliyle recm ayetini kapattı, önceki ve sonraki ayetleri okudular. Abdullah b. Selam, bu kişiye elini kaldırmasını ve gizlediğı ayeti okumasını söylediğinde, zina suçu için ceza olarak recm gerektiğini ifade eden ayeti gördüler. Bunun üzerine, Abdullah b. Selam doğru söyledi ey Muhammed! Tevrat'ta recm ayeti var, dediler. Hiz. Peygamber, zina

683Müslim, *Sahih*, V, 554; Ebu Davud, *Sünen*, IV, 144; Tirmizi, *Sünen*, IV, 41; Nesai, *Sünen*, IV, 247; İbn Ma'ce, *Sünen*, II, 852; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 318, 320.

684İbn Abdilberr, *et-Temhid*, IX, 81; *el-İstizkar*, XXIV, 50; İbn Hazm, *el-Muhalla*, X, 510; İbn Kudame, *el-Muğni*, VIII, 158.

685İbn Abdilberr, *et-Temhid*, IX, 80.

686İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 50.

687İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 50.

688Tevrat'ın hükümleri Hiz. Peygamber'e bildirilmiştir. Hiz. Peygamber, onların Tevrat'a uyup uymadıklarını açığa çıkartmak için bu soruyu sormuştur.

eden Yahudi erkek ve kadına recm cezasının uygulanmasını emretti, onlar da bunu uyguladılar. Abdullah b. Ömer, onlar recm edilirken adamın, kadına taşlar değmesin diye onun üzerine sarıldığını gördüm demiştir.⁶⁸⁹

İbn Abdilberr, bu hadisin Yahudilerin kendi kitaplarıyla mesul olduklarına cevaz verdiğini, Hz. Peygamber bunu sormamış olsa da, ellerinde Tevrat'ın gerçek nüshasının bulunduğu delil olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca bu hadis, Yahudilerin kendi elleriyle yazıp, işte bu Allah katındandır demelerine de delildir.⁶⁹⁰

Gayrimüslimler, bir meselenin çözümü için Müslümanlara müracaat ettiklerinde, kendilerine verilecek hükme razı olmaları gerekir. Nitekim İslam, önceki sistemleri tamamlayıcı ve kapsayıcı hükümler içermektedir. Hükümün çözümünde, onlara kendilerine gelen kitaptan deliller getirmek caizdir. Orada uygun hüküm bulunmadığı takdirde, Allah'ın indirdiği Kur'an ile hüküm verilir. Meselenin çözümü için gelen Ehl-i kitap için, nasıl bir yol izleneceği ayette⁶⁹¹ açıkça ifade edilmiştir. Muhkem ayetlerden sayılan bu ayette, Müslümanlar meselenin çözümü için hüküm verebilecekleri gibi, herhangi bir şey yapmama konusunda da muhayyer bırakılmıştır.⁶⁹²

İsa b. Dinar'ın İbnü'l-Kasım'dan rivayetinde, meselenin çözümü için Müslümanlara gelen Ehl-i zimmenin hükme razı olmaları gerektiği gibi onların din adamlarının da bu hükme razı olmaları gerektiği ifade edilmiştir. Din adamlarının razı olacağı ancak tarafların veya taraflardan birinin razı olmayacağı durumlarda ise, Müslümanların Ehl-i zimmenin davasında hüküm vermemesi gerekmektedir.⁶⁹³

Müslüman birisinin, Hristiyan birisiyle zina etmesi durumunda ise, Müslüman'a had cezası uygulanır, Hristiyan zinâkar ise kendi ehline teslim edilir.⁶⁹⁴ Bu konuda hakimin “*Onlar arasında Allah'ın indirdiğiyle hükmet ve onların hevalarına uyma*”⁶⁹⁵ ayetini delil getirerek, zina edenlerin her ikisi hakkında hüküm verebileceğini söyleyenler de bulunmaktadır. İbn Abdilberr, ikinci görüşün zayıf bir rivayet olduğunu bildirmiştir.⁶⁹⁶ İmam Şafii ise, zina konusunda hüküm vermesi için hakime gelindiğinde, hakimin hüküm verme veya vermeme konusunda bir hürriyete sahip olmadığını,

689Malik b. Enes, *Muvatta'*, s. 819; Beyhaki, *Sünenü'l-Kübra*, VIII, 214; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 7, 63, 76.

690İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 11.

691Maide, 5/42.

692Suyuti, *ed-Dürü'l-Mensur*, III, 84.

693İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 13.

694Abdurrezzak, *Musannef*, X, 321; Serahsi, *Şerhu's-siyeri'l-kebir*, I, 306; İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 14.

695Maide, 5/49.

696İbn Abdilberr, *et-Temhid*, XIV, 402.

Allah'ın hükmü olan hadleri uygulaması gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁹⁷ Ancak Müzeni, Müslüman hakimın had hükümleri için gelen gayrimüslimleri, kendi ehline geri göndermesi gerektiğini bildirmektedir.⁶⁹⁸

İbn Abdilberr, bu konuda gelen ve Ehl-i kitap hakkında hüküm verme hususunda muhayyerlik ifade eden ayetin,⁶⁹⁹ onların arasında hükmetmeyi ifade eden ayeti neshettiğini bildirmektedir. Dolayısıyla, mensûh olan ayetin⁷⁰⁰ hükmüyle amel etmemeyi tercih etmektedir.

İmam Malik'e göre zina eden veya içki içen Ehl-i zimme'ye, bunları açıkça işlemedikleri ve Müslümanlara bir zarar vermedikleri sürece karışılmaz. Bu fiilleri yaygınlaştırıp Müslümanlara zarar verdikleri durumda ise, devlet eliyle bunu yapmaları engellenir. Nitekim Hz. Peygamber, zina eden iki Yahudiye recm cezası vermiştir.⁷⁰¹ Çünkü zina işlediğinde zimmetten çıkar ve hüküm buna göre verilir.

İbn Abdilberr, Ehl-i bid'attan olan Haricilere ve Mutezileden onlara uyanlara göre, zina eden erkeğe veya kadına muhsan olsun veya olmasın recm gerekmediğini ve zina edene ancak celde (had) cezası gerektiğini bildirmekte, ancak ilim ehlinden kimsenin bu görüşe yanaşmadığını ifade etmektedir. İbn Abdilberr, Haricilerin ve Mutezilenin var olan bazı gerçekleri yalanladıklarını belirtmiş ve dalalete sapmaktan Allah'ın rahmetine sığınmıştır.⁷⁰²

İbn Abdilberr, Hz. Ömer'in bekar olan ve zina eden oğluna had cezasını uyguladıktan sonra onu sürgüne gönderdiğini aktarmaktadır. İslam alimleri zina eden bekar için celde konusunda ittifak halindeyken, had cezasıyla birlikte sürgünün gerekli olup olmadığı konusunda farklı görüşte olmuşlardır. Hanefilere göre had cezası dışında sürgün gerekmemektedir. Çünkü Allah zina için yüz sopa takdir etmiştir. Bunun dışında sürgün cezası eklenirse, celde cezası, had cezasının bir kısmı haline gelir ki bu da nassa ziyade hüküm koymak sayılır. Bu durumda da nassın hükmü nesh olunur. Haber-i vahid ile nas (ayet) nesh olunmaz. Dolayısıyla Hanefiler, sürgünü had cezası kapsamına dahil etmemekte ve onu, emri uygulayanın (devlet başkanı) zâninin tevbe etmesini sağlamaya yönelik bir güvenlik tedbiri mahiyetinde görmektedirler. Bu nedenle had ile belirlenmiş

697İmam Şafi Tevbe süresi 29. ayette geçen "vehum sâğirun" ifadesini, hükme bağlanma ve boyun eğme şeklinde değerlendirmektedir. Bakınız eş-Şafii, *el-Ümm*, IV, 210, VI, 139.

698Müzeni, *Muhtasaru'l-Müzeni*, s. 261.

699Maide, 5/42.

700Maide, 5/49.

701Ebu Davud, *Sünen*, IV, 154, 155; Tirmizi, *Sünen*, IV, 43; İbn Ma'ce, *Sünen*, II, 855; İbn Abdilberr, *et-Temhid*, XIV, 398-399.

702İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 50-51.

yüz celde dışında sürgün cezası uygulanmaz.⁷⁰³

Şafiiiler ve Hanbeliler, zina suçuna uygulanacak had cezası olan yüz celde ile birlikte sürgün cezasını da gerekli görmüşler ve sürgün mesafesini, seferilik hükmündeki mesafe olarak belirlemişlerdir. Zina edenlere sürgünü gerekli görmekle birlikte, kadının sürgüne yalnız başına gitmemesi gerektiğini, yanında eşi veya mahremi olan bir başkasıyla gidebileceğini ifade etmişlerdir. Bu konuda, Hz. Peygamber'in: *"Benim uyguladıklarımı uygulayın, Allah onlar için bir yol belirlemiştir. Zina eden bekarlara yüz sopa ve sürgün, zina eden evli ve dullara yüz sopa ve recm vardır."* hadisini delil göstermektedirler. Zina eden muhsan kimselere recm gerektiği yönündeki rivayetler, onları bu görüşe sevk etmiştir.⁷⁰⁴

Malikilere göre, zina eden bekar erkek had cezası olan yüz sopa dışında, bir yıl süre ile sürgün edilir veya sürgün yerinde hapsedilir. Zina eden bâkire kadın ise tekrar zina yapma ihtimali olmaması adına sürgüne gönderilmez.⁷⁰⁵

İbn Abdilberr, Ubade b. Samit'in Hz. Peygamber'den naklettiği "zina eden bekarlara yüz sopa ve bir yıl sürgün cezası vardır" hadisini ayrıca, Hz. Ömer'in oğluna yüz sopa ceza verdikten sonra onu sürgüne gönderdiği rivayeti delil göstererek, bu konuda İmam Malik ile aynı görüşte olduğunu ifade etmektedir. İbn Abdilberr, Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in had cezası ile birlikte sürgünü gerekli gördüklerini⁷⁰⁶ ve bu hususta köle ve hür ayrımı yapmadıklarını bildirmektedir.⁷⁰⁷

İbn Abdilberr, Malikî mezhebinde recm cezasının uygulanmasına engel bazı durumların olduğunu ifade etmektedir.⁷⁰⁸ Bunlar, küfür ehli olmak, kölelik, çocuk, delilik, fasid nikah akdi, hacda ve oruçta mahzurlu birleşme durumudur.⁷⁰⁹ Hanefilere göre ihsan iki çeşittir birincisi recm için, diğeri ise kazf içindir. Recm cezası için gerekli olanlar altı çeşittir; Akıl, bülüğ, hürriyet, İslam, sahih nikah, sahih nikahlı biriyle boşalma olmasa da gusül gerektiren şekilde birleşme. İki tarafın da birleşme esnasında bütün bu şartları taşıyor olması gerekmektedir. Bu şartlardan birisinin eksik olması durumunda, recm uygulanmaz, had cezası olan yüz celde uygulanır. Kazf için gerekli

703Serahsi, *el-Mebsut*, IX, 44; Kasani, *Bedai'u's-Sanai*, VII, 39; İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadir*, IV, 134, 136; Tahavi, *Muhtasaru't-Tahavi*, s. 262.

704Şirbini, *Muğni'l-Muhtac*, IV, 147; Şirazi, *el-Mühezzebe*, II, 267-271.

705İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid*, II, 427; İbn Kudame, *el-Muğni*, VIII, 166; Zühayli, *el-Fıkhu'l-İslamiyyü ve Edilletühu*, VI, 38.

706Tirmizi, *Sünen*, IV, 44; Nesai, *Sünen*, VI, 143; Beyhaki, *Sünenü'l-Kübra*, VIII, 223.

707İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 54-55.

708İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 61-62.

709İbn Abdilberr, *et-Temhid*, IX, 85; İbn Kudame, *el-Muğni*, VIII, 163; İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid*, II, 426.

olan şartlar ise, hürriyet, bülüğ, akıl, İslam ve iffettir.⁷¹⁰

Zina eden iki kişiden biri bu sıfatları sağlarken diğerrinin sağlamaması durumunda, şartları sağlayan kişiye had gerektiğinden ona had cezası uygulanır. Ancak taraflardan biri muhsan diğeri değilse, muhsan olana recm cezası uygulanır.⁷¹¹

Zina fiilini işleyenlere had cezası uygulanması için, Hanefiler ve Hanbeliler dört ikrarı şart görürken; Malikiler ve Şafiiler bir ikrarı yeterli görmüşlerdir. İkrar etmek işlenen suç ihbar ettiğinden bir defa söylenmesi yeterlidir.⁷¹² Nitekim mallarda bir defa ikrar yeterli görülmüştür. Ebu Hanife, Hz. Peygamber'in Ma'iz el-Eslemi'den dört defa zina ettiğinin ikrarını istemesini bu konuda delil getirmektedir.⁷¹³

Zina suçunu ikrar bahsinde ayette geçen “*herkesin yaptığığın sonucu kendisine aittir*”⁷¹⁴ ifadesinde dayanarak, başkası adına ikrarın geçersiz olacağını savunan alimler bulunmaktadır. İbn Abdilberr'e göre Hz. Peygamber'in uyguladığı her hüküm, Allah'ın kullar için murad ettiğı hükümdür.⁷¹⁵

İbn Abdilberr, ikrar veya delil olmadan bir kimseye had cezasının uygulanmasının muhal (imkansız) olduğu görüşündedir. Müslümanın kanı ancak bunu gerekli kılacak kesin bir delil olduğu durumda mübah hale gelir. Bu nedenle kişi veya şahitler ikrarından dönerse ve zina yapmadığını söylerse, şüphe durumu oluşacağından had cezası düşer. Eğer haddin bir kısmı uygulanmışsa, kalan hadler uygulanmaz.⁷¹⁶

Zina eden erkek ve kadından biri günahını ikrar etse ancak diğeri bunu gizlese, ikrar edene had cezası gerekir. Nitekim Hz. Peygamber, zina eden gence had cezası ve sürgün uygulamış, onunla zina ettiğini gizleyen bunu ifade etmeyen kadın hakkında ise, bunu itiraf ettiğı takdirde recmedilmesini buyurmuştur.⁷¹⁷

İmam Malik'e göre, zina edenlerden erkek bu fiili ikrar eder ancak kadın ikrar etmezse, erkeğe had cezası gerekir. Kadın kazf talep ederse, erkeğe ayrıca kazf cezası da uygulanır. Ebu Hanife'ye göre ise sadece kazf cezası uygulanır, çünkü iki had cezası birleşmez.

Kocası ve efendisi olmadığı halde hamile kalan kadına ceza gerekip gerekmediğı hususunda farklı görüşler mevcuttur. İmam Malik'e göre, kadın evlendim ve

710Serahsi, *el-Mebsut*, IX, 39-40; İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadir*, IV, 132; Kasani, *Bedai'u's-Sanai*, VII, 38; İbn Abidin, *Haşiyetü İbn Abidin*, III, 163.

711Şirazi, *el-Mühezzebe*, II, 268; Şirbini, *Muğni'l-Muhtac*, IV, 147.

712İbn Kudame, *el-Muğni*, VIII, 191; Şirbini, *Muğni'l-Muhtac*, IV, 150.

713İbn Abdilberr, *et-Temhid*, XII, 107, 109; *el-İstizkar*, XXIV, 31.

714En'am, 6/164.

715İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 47; *et-Temhid*, IX, 77.

716İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 97-98.

717Kasani, *Bedai'u's-Sanai*, VII, 51; Şirazi, *el-Mühezzebe*, II, 268; İbn Kudame, *el-Muğni*, VIII, 207; Zühayli, *el-Fıkhu'l-İslamiyyü ve Edilletühu*, VI, 55.

reddedildim derse, söylediğini ispatlayacak bir delil getirmediği müddetçe bu sözleri kabul edilmez. Delil getiremezse, had cezası uygulanır. Hanefilere ve Şafiilere göre, zinayı ikrar etmediği ve buna delil bulunmadığı müddetçe ona had cezası uygulanmaz. Çünkü kadın nikah ve reddedilme sözünde haklı olabilir. Hadler ise ancak kesin bilgiye dayalı olarak uygulanır ve şüpheli durumlarda düşer.

İbn Abdilberr, zina suçunu işleyene vurulacak yüz sopanın çok şiddetli veya hafif olmaması, vasat bir seviyede olması gerektiğini ifade etmektedir. Mezhepler ve alimler had cezası uygulanırken, vücudun farklı yerlerine vurulabileceğini ancak baş ve göğüs gibi ölümcül noktalara vurulmaması gerektiğini bildirmektedir.⁷¹⁸

Zina eden birisi Hz. Ebu Bekir’e gelerek bu günahını açıkladı. Hz. Ebu Bekir, bunu kimseye söyledin mi? Diye sordu. “Hayır” cevabını alınca, bu kişinin tevbe etmesini ve günahını tekrarlamamasını söyledi. Sonra Hz. Ömer geldi, meseleyi duyunca onun tövbe etmesini ve bu günahını tekrarlamamasını söyledi. Hz. Peygamber geldiğinde de meseleyi ona anlattılar. Hz. Peygamber, zina edenin bekar mı yoksa dul mu olduğunu, herhangi bir deliliği olup olmadığını sordu. Onun âkil ve dul olduğunu öğrenince, recmedilmesine hükmetmiş ve bu kimseye “keşke bunu gizleseydin senin için daha hayırlı olurdu” buyurmuştur.⁷¹⁹ Diğer bir rivayette ise adam, zina ettiğini itiraf ettikten sonra, dört defa yemin etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) recmedilmesine hükmetmiştir.⁷²⁰

Hamile iken zina eden kadın hakkında, çocuğunu doğurana ve onu emzirip süttten kesene kadar recm cezasının ertelendiği nakledilmektedir.⁷²¹ Bazı rivayetlerde, ona had cezasının uygulandığı⁷²² ifade edilse de, bu cezanın geciktirilmesinden dolayı recm olduğu yönündeki görüş ağırlık kazanmıştır.⁷²³

Zina suçuna konulan had cezasının uygulanmasında ölüm korkusunun olmaması gerektiği konusunda görüş birliği vardır, çünkü had cezası öldürücü bir ceza değil, caydırıcı bir ceza olarak konulmuştur. Recm cezasında ise, hamile kadınlar hariç, ölüm korkusunun olmaması şartı aranmaz, çünkü bu ölümle sonuçlanan bir cezadır. Hamilelik süresince recm cezası uygulanmaz, aksi durumda haksız yere başka bir cana kıyılmış

⁷¹⁸İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 88-91.

⁷¹⁹Malik b. Enes, *Muvatta’*, s. 820; Buhari, *Sahih*, XII, 120; Müslim, *Sahih*, V, 560, 561.

⁷²⁰Malik b. Enes, *Muvatta’*, s. 821; İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 22-23.

⁷²¹Malik b. Enes, *Muvatta’*, s. 821; Ebu Davud, *Sünen*, IV, 74.

⁷²²İbn Vehb, had cezası uygulandığını bildirmiş ve recm kelimesini kullanmamıştır. Bakınız İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 33-34.

⁷²³Müslim, *Sahih*, V, 568; Ebu Davud, *Sünen*, IV, 151; Tirmizi, *Sünen*, IV, 42; Nesai, *Sünen*, IV, 63; Darekutni, *Sünen*, III, 101-102; Beyhaki, *Sünenü'l-Kübra*, VIII, 225; İbn Ebi Şeybe, *Musannaf*, X, 87.

olunur. Bu nedenle doğum yapıncaya kadar cezanın ertelenmesi gerekir.⁷²⁴

İbn Abdilberr'e göre, her haram olan birleşmeyi yapana had gerekmez. Oruçluyken, itikaftayken veya muharrem birisiyle veyahut hayızlıyken eşiyle veya kölesiyle bir bileşmeyi yapana icmaen had gerekmez. Cumhur fakihlere göre şüphe durumu haddi düşürür, malik olma hususundaki şüphe de buna dahildir. İbn Abdilberr'e göre, bu durumlardan birini işleyenin mehr-i misilin yarısı miktarınca sadaka vermesi gerekir.⁷²⁵ Kur'anda Mü'minlerin özelliklerinden bahsedilirken, onların iffetli olmalarından, zinadan korunduklarından bahsedilmektedir. Ardından eşler ve malik olunan cariyeler istisna edilmektedir.⁷²⁶

3.6.6. Şirb Suçu ve Cezası

Şirb, İslam hukuk literatüründe içki içmek için kullanılan bir terimdir. İbn Abdilberr, Arabistan coğrafyasında bazı bölgelerin hammedeleri farklı içkiler yaptığını bildirmektedir. Medinelilerin hurma, Farisilerin üzüm, Yemenlilerin bal kullanması gibi. İbn Abdilberr, bütün bunların sarhoşluk veren şeyler olup, her birinin hadislerle yasaklandığını ve haram kılındığını ifade etmektedir.⁷²⁷

İçki ve kumar hakkında Medine'de inen ayette, her ikisinin de günahının faydasından büyük olduğu vurgulanmıştır.⁷²⁸ İçki içmek miktarına bakılmaksızın haram kılınmış bir fiildir. Kur'an'da içki, kumar, dikili taşlar ve fal okları şeytan işi birer pislik sayılmış ve kurtuluşa ulaşmanın bu pisliklerden kaçınmak olduğu vurgulanmıştır.⁷²⁹ Ayrıca bir sonraki ayette şeytanın içki ve kumar ile inananlar arasına kin ve düşmanlık sokarak onları Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoyma çabası zikredilmektedir. Kur'an'da pislik olarak vurgulanan bir şeyin, insanların tedavisi için kullanılamayacağı da açıktır.

Hz. Peygamber'in hadis-i şerifte buyurduğu üzere, sarhoşluk veren her şey “hamr” dır ve her türlü “hamr” haramdır.⁷³⁰ İbn Abdilberr, burada “hamr” dam maksatın, akli uyuşturan, örten ve düzgün çalışmasına engel şey olduğunu ifade etmektedir. Hamurun mayalanması için de “hamr” ifadesinin kullanıldığı aktarmaktadır.

⁷²⁴Kasani, *Bedai' u's-Sanai*, VII, 59; Serahsi, *el-Mebsut*, IX, 100; Şirazi, *el-Mühezzeb*, II, 270; Şirbini, *Muğni'l-Muhtac*, IV, 155.

⁷²⁵İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 136.

⁷²⁶Mü'mininun, 23, 5-7.

⁷²⁷İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 296; *et-Temhid*, V, 166.

⁷²⁸Bakara, 2/219.

⁷²⁹Maide, 5/90.

⁷³⁰Beyhaki, *Sünenü'l-Kübra*, VIII, 288; Nesai, *Sünen*, VIII, 296, 297; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VIII, 104-105.

Hadiste miktar belirtilmediğinden, İslam alimleri sarhoşluk veren şeyin azının da çoğunun da haram olduğu hükmüne ulaşmışlardır. Sarhoşluk veren her türlü şeyin illete dayalı haram olmasında alimler ittifak halindedir, ancak sarhoş veren şeyin tanımında ihtilafa düşmüşlerdir.⁷³¹

İbn Abdilberr, Said b. Müseyyeb'den gelen rivayette,⁷³² meyvenin suyunun helal olduğunu ancak onun kaynatılarak şarap haline getirildikten sonra haram hale geldiğini ifade etmektedir.⁷³³ Hz. Peygamber, üzüm dışında sarhoşluk verebilecek buğday, kabak, katran gibi maddeleri de yasaklamıştır.⁷³⁴

Hz. Ömerden gelen rivayette, “hamr”-içki, akli uyuşturan şeydir, haram kılınmıştır ve bu beş şeyden oluşmaktadır; üzüm, hurma, bal, buğday ve arpa.⁷³⁵ Bu rivayet, üzüm dışındaki hammaddelelerden de sarhoşluk veren içkinin yapıldığına ve onların da haram kılındığına delildir.⁷³⁶

Hz. Peygamber (sav) sarhoşluk veren her türlü içeceğin haram olduğunu bildirmiştir.⁷³⁷ İmam Malik'in Abdullah b. Ömer vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (sav) naklettiği hadiste, dünyada sarhoş edici şarap içen ve tövbe etmeyen kimseye, ahiretteki içeceklerin haram olduğu bildirilmektedir.⁷³⁸ İbn Abdilberr'e göre, Cennette bulunan ve içenlere lezzet veren, nefislerin arzuladığı içeceklerin haram kılınmasındaki mana, bu dünyada içki içip tövbe etmeyen Cennete giremeyeceğidir.⁷³⁹

Hz. Ömer, bir gün insanlardan birinden üzümden yapılmış şarap kokusu aldı. Ona ne içtiğini sordu ve sarhoş edici bir şey içtiyse onu cezalandıracağını söyledi. Daha sonra Hz. Ömer bu kimseye haddi tam olarak uyguladı.⁷⁴⁰ İbn Abdilberr, bu rivayetin haber-i vahid nevinden rivayet edilen en sahih isnada sahip haber olduğunu bildirmektedir. İbn Abdilberr, fıkhi açıdan bu rivayetin bazı kaideler ve sınırlar içerdiğini vurgulamaktadır. Buna göre, alkol içene sarhoş olup olmaması fark etmeksizin had cezası gerekir. İçtiği şey üzüm sarabı veya herhangi bir şarap olsa da fark etmez. Nitekim bu rivayette şarabın muhteviyatı veya onu içenin sarhoş olup olmaması kayıtlanmamıştır. Hz. Ömer, az ya da çok içilen miktar bilinmediğinden, içki

731İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 300.

732Şevkani, *Neylül-Evtar*, VIII, 197; İbn Hazm, *el-Muhalla*, VII, 506.

733İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 276.

734Ebu Davud, *Sünen*, III, 330; Nesai, *Sünen*, VIII, 308.

735Tirmizi, *Sünen*, VIII, 295; Beyhaki, *Sünenü'l-Kübra*, VIII, 288, 289; Nesai, *Sünen*, VIII, 295.

736İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 302.

737Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, s. 845; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IX, 190; Nesai, *Sünen*, VIII, 298; Darimi, *Sünen*, II, 113; Beyhaki, *Sünenü'l-Kübra*, VIII, 291.

738Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, s. 846; İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, II, 30; Nesai, *Sünen*, VIII, 317;

739İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 296; *et-Temhid*, I, 243, V, 167.

740Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, s. 842; Nesai, *Sünen*, VIII, 22; Ayni, *Umdetü'l-Kari*, XXI, 182.

içene had cezası uygulamıştır. Aksi durumda bunun mikratını da sorardı.⁷⁴¹ Diğer bir husus, kendisinden içki kokusu gelen kişiye haddin gerekli olduğudur. Bu konuda ise, farklı görüşler mevcuttur.

İmam Malik ve Hicaz ehlinin çoğunluğu, ona ceza gerektiği görüşündedir. Bir kimsenin içki içtiği görülürse veya kişi içtiğini ikrar ederse, ona had gerekir. Onlara göre sarhoşluk veren şeylerin hepsi aynı kokudadır. Çünkü bütün sarhoş edici şeyleri içki saymaktadırlar. Bu konuda Irak ehlinin çoğunluğu ve bazı hicazlı alimler, alkol kokusu gelen kimseye had cezası gerekmediği görüşündedir. Buna delil olarak da, sarhoşluk vermeyen şeylerin de koku yapabileceğini⁷⁴² belirtmektedirler.

İmam Şafii, bir kimsenin alkol koktuğu için cezalandırılmayacağını, ancak içtiğini ikrar etmesi veya aleyhinde şahitlik yapılması durumunda ona ceza uygulanacağını bildirmektedir. Bu hususta İbn Abdilberr, Hz. Ömer'in, alkol koktuğu için cezalandırdığı rivayet edilen kişiyi, ondan koku geldiği için değil, içki içtiği yönünde aleyhinde şahitlik yapıldığı için cezalandırdığını ifade etmektedir.⁷⁴³ İbn Abdilberr'e göre, alkol kokusu nedeniyle had gerekmediği yönündeki görüş için en güçlü delil, elma ve ayva gibi meyvelerden de benzer kokuların gelmesidir. Bu da kokuyu şüpheli bir duruma sokmaktadır. Şüphenin varlığı haddin uygulanmasını ortadan kaldırır. Nitekim aslolan Mü'mini korumaktır, cezalandırmak değil. Had cezası, şüphe ve zan dışında kesin bilgi ve delile dayalı olarak uygulanır.⁷⁴⁴

İmam Malik'e göre, sarhoşluk veren bir içkiyi içen kimse, sarhoş olsun veya olmasın "hamr" içmiş sayılır ve ona had cezası gerekir. İmam Şafii, çoğu sarhoşluk veren şeyin azının da haram olduğunu ve onu içene had cezası gerektiğini ifade etmektedir.⁷⁴⁵ Fakihler, hamr, nebiz, müselles gibi adlandırılan içki çeşitlerini, haram hale gelmesinde etkili kaynama ve keskinleşme gibi kriterlere bağlı olarak sarhoş edici vasfı kazanmasını ve cezanın uygulanmasını hukuki bir esasa bağlama çabasında olmuşlardır. Az içmek insanı alışkanlığa ve dolayısıyla bağımlılığa götüreceğinden, sarhoş olup olmamaya bakılmaksızın sarhoşluk verici bütün türleri yasaklamayı tercih etmişlerdir.⁷⁴⁶

İslam hukukunda sarhoşluk veren şeyleri içen kimselere verilen ceza hadd-i şirb olarak ifade edilmektedir. İbn Abdilberr'e göre, fakihler içki içene uygulanacak sopenın

741İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 258.

742Abdurrezzak, *Musanef*, IX, 230.

743İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 260-261.

744İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 263.

745Şafii, *el-Ümm*, VI, 179.

746Baktır, Mustafa, "İçki", *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 459-460.

miktarında ihtilaf etmişlerdir. Selef alimlerine, Hanefilere ve Malikilere göre içkinin cezası seksen sopadır. Bunun delili, sahabenin bu konuda Hz. Ömer zamanındaki ittifakıdır. İmam Şafii, içki içene seksen sopa, başka bir görüşte ise hür olana kırk, köleye yirmi sopa vurulması gerektiği görüşündedir. Çünkü Hz. Peygamber⁷⁴⁷ ve Hz. Ebu Bekir zamanında kırk sopa vurulmaktaydı.⁷⁴⁸

İbn Abdilberr, içki içen kimseye Hz. Peygamber zamanında insanların elleriyle, ayakkabılarıyla ve sopalarla vurduğunu, Hz. Ebu Bekir zamanında ise insanların içkiye meylettiklerinden, istişare sonucu şirb cezasının kırk sopa şeklinde uygulanmaya başlandığını belirtmektedir. Hz. Ömer zamanında eskiye oranla insanlar içkiye daha fazla yöneldiklerinden, istişare neticesinde bu ceza seksen sopaya çıkarılmıştır.⁷⁴⁹

Cumhura göre, içki içme suçunun cezası seksen sopadır. Şafiilere göre içki veya sarhoş edici maddeler içmenin cezası (had) kırk değnektir, bunun üzerinde olanı ise ta'zîr yerine geçer. Hadd-i şirb, Hz. Ebu Bekir zamanında kırk celde, Hz. Ömer zamanında ise sahabe ile istişare sonucunda seksen celde olarak uygulanmıştır.⁷⁵⁰

İmam Malik'in aktardığı bir rivayette, Hz. Ömer içki içenin cezası hakkında sahabe ile istişare etti. Hz. Ali, içki içenin sarhoş olacağını, sarhoş iken hezeyana kapılacağını ve bu durumda iftira atabileceğini, bu nedenle iftira atanlar (kafz) için belirlenen had cezası olan seksen sopa vurulması gerektiği görüşünü paylaşmıştır. Bunun üzerine Hz. Ömer içki içene seksen sopa vurulması gerektiğine hükmetmiştir.⁷⁵¹

İbn Abdilberr, Hz. Ali'nin bu görüşünün ve bu görüşe uyan diğer sahabenin, insanların içkiye düşkün olup onun cezasını hafife almalarını engellediğini, ayrıca insanları Allah'ın yasakladığı şeylerden uzak durmaya yönlendirdiğini ifade etmektedir. Sahabe, Kur'an'da seksen sopadan daha az bir had cezası görmediğinden, içki içmenin cezasını iftira cezasına kıyas etmiştir. Bu yaptıkları da aslında sünnetin geçmişteki bir uygulamasıdır. Nitekim Hz. Peygamber (sav) “Benim sünnetime ve benden sonra

747İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, IX, 547.

748Ebu Davud, *Sünen*, IV, 1165-167; Nesai, *Sünen*, VII, 191-192; Müzeni, *Muhtasarı'l-Müzeni*, s. 226.

749İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 270.

750Bardakoğlu, Ali, “Had”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 547-548.

751Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, s. 842. İbn Abdilberr, İmam Malikten gelen bu rivayetin munkatı' olduğunu, ancak İbn Abbas'tan benzer manada muttasıl senedle geldiğini ifade etmektedir. İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 265-266. İbn Abbas'tan gelen hadis için bakınız Abdurrezzak, *Musannef*, VII, 378; İbn Kudame, *el-Muğni*, VII, 115, VIII, 307. Benzer konuda şam ehlinden bazı kimselerin içki içtikleri ve Hz. Ömer'in bunun cezasını yanındakilere danıştığı rivayet için bakınız İbn Hazm, *el-Muhalla*, XI, 288; İbn Kudame, *el-Muğni*, VIII, 304; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, IX, 546; Beyhaki, *Sünenü'l-Kübra*, VIII, 319-320.

gelecek raşid halifelerin sünnetine uyun”⁷⁵² buyurmuştur.⁷⁵³

İbn Abdilberr, İslam’ın ilk döneminden itibaren gelen uygulamada içkinin az veya çok içilmesinin cezanın uygulanmasına etki etmediğini belirtmektedir. Sarhoşluk veren şarabın haram olması, Kur’an, Sünnet ve icma ile sabittir. Onu helal sayan küfre girer ve tevbe etmesi gerekir. Tevbe etmediği takdirde küfründen dolayı öldürülmeyi hak eder.⁷⁵⁴

3.6.7. Şüf’a Hakkındaki Görüşleri

Şüf’a, ön alım hakkı demektir. Birleştirmek, ilave etmek anlamlarına gelir. Şüf’a fıkıh terimi olarak, satım akdiyle alınan taşınmaz veya gayrimenkul hükmünde özel mülkiyete konu malı, bedeli üzerinden mülkiyetini alma hakkını ifade etmektedir.⁷⁵⁵ Hz. Peygamber, “ortakların” taksim olunamayan mallarında şüf’a hakkının olduğuna hükmetmiştir. Aralarında sınırların bulunması durumunda ise şüf’a yoktur. Malikiler konut ve arazilerde (gayrimenkul) şüf’anın varlığı hususunda bu hadisi delil almaktadırlar.⁷⁵⁶ Şüf’a hakkı ortaklar arasında söz konusu olmaktadır. Malikiler, Şafiiler ve Hicaz ehlinin fakihleri, ortaklar arasında bölüşülebilen sınırları olan mülkiyette şüf’anın söz konusu olduğu görüşündedir.⁷⁵⁷

Irak ehli fakihleri şüf’anın “bitişik komşu” için de geçerli olduğu görüşünü savunmuşlardır. Hz. Peygamber’den, taksim edilemeyen şeylerde şüf’anın var olduğu, sınırlar belirlenip yollar değiştirildiğinde ise, ön alım hakkının bulunmadığı yönünde hadisi⁷⁵⁸ nakletmektedirler.⁷⁵⁹

Hanefiler, benzer lafızlarla gelen hadisi⁷⁶⁰ delil alarak, “komşunun” da şüf’a hakkına sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Nitekim, Hz. Ömer, Kadı Şurayh’a yazdığı mektupta, komşunun şüf’a hakkına sahip olması yönünde hüküm vermesini yazmış ve o da buna göre hüküm vermiştir.⁷⁶¹

⁷⁵²Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 126-127; Darimi, *Sünen*, I, 44; Beyhaki, *Sünenü’l-Kübra*, VI, 541. Raşid halifelerin Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer olduğu hakkındaki benzer hadisler için bakınız Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 399; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, XII, 11; Hakim, *el-Müstedrek*, III, 75.

⁷⁵³İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 268.

⁷⁵⁴İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXIV, 274.

⁷⁵⁵Dönmez, İbrahim Kafi, “Şüf’a”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 248.

⁷⁵⁶İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXI, 261; *et-Temhid*, VII, 36 vd.

⁷⁵⁷İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXI, 263.

⁷⁵⁸Buhari, *Sahih*, “Buyu’”, IV, 408; Ebu Davud, *Sünen*, “Buyu’”, III, 285; Tirmizi, *Sünen*, “Ahkam”, III, 252.

⁷⁵⁹İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXI, 264.

⁷⁶⁰Buhari, “Buyu’”, 2258, IV, 438; Ebu Davud, “Buyu’”, 3512, III, 286; İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXI, 265.

⁷⁶¹İbn Hazm, *el-Muhalla*, IX, 100.

İbn Abdilberr'e göre ön alıcı (şüf'a hakkı olan) almak isteyen kimsedir. Müşteri ise, kendisinden bir şey istenilen ve alınan kimsedir. Dolayısıyla müşteri beyanında adil olmalıdır. Ön alıcının burada almak için bir delili bulunmamaktadır.⁷⁶² Bu meselede Maliki fakihler ihtilaf etmişlerdir. İbnü'l Kasım'a göre, hissede ihtilaf olduğu durumda, müşteri delil ile birlikte yeminle gelirse hak onundur. Sahnun'a göre de delil müşteriye aittir. İmam Malik'ten gelen bir görüşe göre ise delilin olduğu yerde yemin gerekmemektedir. İbn Habib'in Mutarrif'tan naklettiği görüşte de alıcının beyanı, benzer olmayan bir şey iddia etmesi halinde yemini yerine geçer.⁷⁶³

İmam Malik'e göre, kim ortakları olan bir ev veya arazi hissesini bağışlarsa, ortaklar dilerlerse şüf'a hakkına bağlı olarak ücreti mukabilinde onu alabilirler.⁷⁶⁴ İbn Abdilberr, İmam Malik'in önceleri bir ödül olmasa bile bu hibenin mülkiyetin devri olması nediniyle önleyici bir hediye olduğu kanaatine sahip olduğunu daha sonra bu görüşünden vazgeçerek hibeyi, şüf'a ödülünden başka bir şey olarak görmediğini ifade etmiştir.⁷⁶⁵ İmam Şafii'ye göre bir karşılık beklenerek yapılan hibe batıldır ve kabul edilemez. Çünkü bu durum, bilinmeyen bir bedel karşılığı yapılan bir satış olmaktadır.⁷⁶⁶ Nitekim şuf'anın söz konusu olabilmesi için ortada bedelli bir satışın ve şuf'aya konu olan şeyin gayr-ı menkul olması gerekmektedir.⁷⁶⁷ Bu bağlamda, devlet malı ve vakıf malı satımında veya özel mülkün bağış yapılması durumunda şüf'a söz konusu olmaz.

İmam Malik, hisseli bir arazide sonra ödemek üzere bir bedel karşılığında hisse almanın, ortak için şüf'a hakkı doğurduğu görüşündedir. Alan kimse zengin ise, müeccel vakte kadar o bedel için ön alım hakkı vardır. Eğer satın alan kişinin belirlenen vakte kadar hisse bedelini ödeyemeyeceğinden endişe ediliyorsa, ortak hissedeki araziye satın almada güvenilir teklifle ortaklara gelirse bu alım onun hakkıdır.⁷⁶⁸ İbn Abdilberr'e göre, Maliki fakihler arazinin bir kısmını veresiye bedelle satın alan kimse hakkında ihtilaf etmişlerdir. Alacaklı veresiye aldığı toprak hissesinin borcunu ödemedikçe, şüf'a hakkı ortaya çıkmaz.⁷⁶⁹ İbn Habib ve İbn Macişun'a göre, ön alıcı bu hisseyi alabilir ve bedel alıcıya ödenmesi gereken süre kadar kendisine ertelenir. Asbağ'dan gelen görüşe göre ise, ön alıcı önceden belirlenmiş mevcut güncel bir

⁷⁶²İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXI, 269.

⁷⁶³İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXI, 270.

⁷⁶⁴Malik b. Enes, *Muvatta'*, s. 714.

⁷⁶⁵İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXI, 271.

⁷⁶⁶Şafii, *el-Ümm*, IV, 3.

⁷⁶⁷İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXI, 273.

⁷⁶⁸Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, s. 715.

⁷⁶⁹İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXI, 273.

bedelin olması dışında şüf'a yoluyla o hisseli toprağı alamaz.⁷⁷⁰

Bir adam, başkasının şüf'a hakkı olan bir topraktan veresiye bir hisse satın aldı. Daha sonra ortaklardan biri bu hisseyi o vakte kadar satın almak istedi ve bu meseleyi İmam Sevri'ye sordular. İmamı Sevri, onu ancak nakit bedelle alabileceğini, çünkü bu durumda ilk garantiye girdiğini söylemiştir. Bazı alimler, veresiye alınan hissenin onu satın alanın elinde olduğu ve vadesi dolduğunda da ortaklar için ön alım hakkının doğduğu görüşündedirler.⁷⁷¹

Gaib kimsenin yokluğu, onun hakkının öncelenmesini (şüf'a hakkını) ortadan kaldırmaz.⁷⁷² Gaibin şüf'a hakkının sübutu konusunda Ehl-i Sünnet mezhepleri bölünemeyen şeylerde şüf'a hakkının varlığını ifade eden hadisin genel kapsamı dahilinde ittifak halindedir. Nitekim şüf'a mali bir haktır. Kişinin gaib olması onun bu hakkının zayı olacağı anlamına gelmez.

Şüf'a hakkının miras olarak tevarüs edip etmeyeceği konusunda da fakihler ihtilaf etmişlerdir.⁷⁷³ Bir adam oğullarından bir kısmına arazi bırakır, oğullarından birisinin çocuğı olur ve baba ölür. Ölenin oğullarından birisi o arazi üzerindeki hakkını satar. İmam Malike göre bu durumda satıcının kardeşi, babasının ortağı olan amcalarından daha fazla öncelik hakkına sahiptir.⁷⁷⁴

İmam Malik ve Şafii, şüf'ayı tıpkı mirastaki gibi bir hak olarak görmektedirler. Ölenin hakkı olduğundan şüf'a hakkı mirasçılara geçer. Maliki mezhebinde hisse sahipleri şüf'a hakkında diğer mirasçılara göre önceliklidir. Asabeler hissedarlara dahil edilmez ancak Şafii'ye göre miras bırakana doğrudan veya erkek vasıtası ile bağı bulunan mirasçılar (asabeler) da ortak sayıldıklarından hissedarlar arasına dahil edilirler.⁷⁷⁵ İbn Abdilberr, hissedarların ve mirasçılarının kıyas edilmesinin uygun olmadığı görüşündedir. Nitekim hissedarlar hem hissede pay sahibidir hem de şüf'a hakkında. Haliyle iki yerde öncelikli olan ile bir yerde öncelikli olanın kıyas edilmesi uygun düşmez.⁷⁷⁶ İbn Abdilberr'e göre, şüf'a hakkına sahip olan ortakların hakları eşit derecededir. Zira Hz. Peygamber şüf'ayı caiz gören hadiste⁷⁷⁷ bu konuda herhangi bir ayırimda bulunmamıştır.

⁷⁷⁰İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXI, 273.

⁷⁷¹Abdurrezzak, *Musannef*, VIII, 86.

⁷⁷²Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, s. 715.

⁷⁷³Zeylai, *Tebyinü'l-Hakaik*, V, 257; Kasani, *Bedai'u's-Sanai*, V, 22; İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid*, II, 260; Şirazi, *el-Mühezzebe*, I, 383.

⁷⁷⁴Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, s. 715.

⁷⁷⁵Şafii, *el-Ümm*, IV, 4.

⁷⁷⁶İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXI, 280.

⁷⁷⁷Buhari, *Sahih*, IV, 408; Ebu Davud, *Sünen*, III, 285.

3.7. İbn Abdilberr'in Kullandığı Bazı Fıkıhî İstılahlar

İbn Abdilberr, sahip olduğu ilmi birikim ve Maliki mezhebindeki konumu itibarıyla, asli delillerden fıkhi hükümler çıkarmış, mezhebin birikimi içerisinde yer alan görüşlerden tercih olunanın ortaya çıkarılması için de çaba sarf etmiş bir alimdir. İbn Abdilberr, dinin asıllarından hüküm çıkarırken genel olarak, bana göre anlamında kullanılan “indi” ifadesini kullanmıştır. Bununla birlikte, müçtehit imamların ve Maliki fakihlerin görüşlerini değerlendirirken, farklı bazı ıstılahi kavramlar kullanmakta, mezhep fakihlerinin görüşlerini sınıflandırarak, tercihte bulunmaktadır. İbn Abdilberr bu ıstılahları büyük çoğunlukta *el-Kafi* adlı eserinde fıkhi hükümler için kullanmış⁷⁷⁸ olsa da, *el-İstizkar* eserinde de sınıflandırma ve tercihlerde bulunurken bu ıstılahları görmek mümkündür. İbn Abdilberr'in kullandığı ve Maliki Mezhebinde de mevcut bazı ıstılahlar şunlardır:

- **‘Aleyhi Cera el-‘Amel:** Genellikle Endülüs'te uygulanan örfeye dayalı ve fetvaya esas olan görüşü ifade etmektedir.
- **Ehebbu İleyye:** Delil açısından İbn Abdilberr'e daha doğru gelen görüşü ifade etmektedir.
- **Ekval:** Birden fazla görüşün olduğunu belirtmek için kullanmaktadır.
- **Ekyas:** Fıkhi görüşün, Maliki mezhebinde var olan usul kaidesine uygun oluşunu ifade eder.
- **El-Emru İndena:** Yaşanılan bölgede, mezhebe tabi olanların amel ettiği görüşü ifade etmektedir.
- **Esvab:** Doğru olan görüşler arasından en doğru olanını ifade etmek için kullanılır.
- **Hilaf:** Maliki fakihlerin meşhur görüşlerinden ihtilafta yer alan meşhur görüşlerin aynı derecede olduklarını ifade etmek için kullanmaktadır.
- **El-İhtiyar:** Görüşler içinden öncekilerden farklı görüş tercihi yaptığını ifade eder.
- **El-İhtiyat:** Hata ihtimaline karşı, farklı görüşler içinde hataya düşmeyi bertaraf edecek görüşü tercih etmek için kullanılır.
- **Leyse bi Şey:** Delil bakımından zayıf olup, Maliki mezhebi usulüne

⁷⁷⁸İbn Abdilberr'in kullanmış olduğu bu ıstılahlar hakkında bakınız İbn Abdilberr, *el-Kafi*, s. 12-298.

uygun olmayan görüşleri ifade etmektedir.

- **El-Meşhur:** Mezhepte güçlü delili olan meşhur görüşü ifade etmek için kullanılır.⁷⁷⁹
- **El-Muctema'u Aleyhi İndena:** Bir konuda fakihlerin görüş birliği üzere olduklarını ve o meselede farklı bir görüşün bulunmadığını ifade etmek için kullanmıştır.⁷⁸⁰
- **El-Mutemed:** Şöhret olan, tercih edilen görüşün kuvvetli olduğunu ifade eder.
- **El-Müfta bih:** Şöhret olan, tercih edilen görüşün kuvvetli olup, yalnızca fetva verilen görüş için kullanılmaktadır.⁷⁸¹
- **Er-Racih:** Delili güçlü olduğu için tercih edilen görüşü ifade etmektedir.
- **es-Sahih:** Delil bakımından güçlü görüşü ifade etmektedir.
- **Es-Sevab:** Maliki mezhebi çerisinde yanlış görüşe karşın doğru görüşü ifade etmektedir.
- **Tahsisu'l-Mezheb:** İmam Malik'in ve diğer fakihlerin fetvaya esas içtihatları ve görüşleri için kullanılmaktadır.
- **Et-Tarikat, et-Turuk:** Maliki mezhebindeki fıkhi görüşlerin, fakihler tarafından nakil şeklini ifade etmektedir.
- **Et-Tercih:** Önceki fakihlerin görüşleri içinden mezhep usulüne uygun görüşü seçerken kullandığı ifadedir.⁷⁸²

İbn Abdilberr'in yukarıda adı geçen ve kullanmış olduğu bu ıstıhlardan bazıları, Maliki mezhebi fakihlerinin de kullandığı ıstıhlardan olsa da, İbn Abdilberr, Maliki fıkıh literatürüne, kendisinden sonraki alimlerin istifade ettiği bir ilmi birikimi miras bırakmıştır.

İbn Abdilberr'in delil alma usulü, İmam Şafii'nin görüşleriyle benzerlik göstermektedir. Bu durum onun *er-Risale*'den istifade ettiğine işaret etmektedir. Nitekim, İbn Abdilberr zamanına kadar Endülüs'te, kelam ilmine olan tavır nedeniyle, İmam Şafii'nin *er-Risale* eseri dışında, fıkıh usulü alanındaki eserlere pek rağbet gösterilmemiştir. İbn Abdilberr, usul yönünden her ne kadar İmam Şafii'ye benzer görüşlerde olsa da, amel-i ehl-i Medine, sedd-i zerai'i ve çok nadir de olsa Endülüs

779İbn Abdilberr, el-İstizkar, XVI, 12.

780İbn Abdilberr, el-İstizkar, XIX, 45, 49.

781İbn Abdilberr, el-İstizkar, XIX, 45.

782Yıldız, *İbn Abdilberr ve Fıkhi Kişiliği*, s. 174-176.

amelini kullanması açısından, Maliki mezhebinin usul anlayışı çizgisinde kalmıştır.

3.8. Mukayeseli Fıkıh Düşüncesi ve Müçtehid İmamlara Muhalefeti

Kaynaklarda mezheplerin görüşlerine vakıf olma ve onları mukayese etmek anlamındaki ihtilaf ve hilaf ilmi⁷⁸³ şeklinde geçen mukayeseli fıkıh, meselenin çözümünde kullanılan delilleri usul açısından değerlendirmek, delil olma açısından güçlü ve doğru olanı tercih etmek ve müçtehidin tercihe şayan yeni bir görüş ortaya koymasını ifade etmektedir.⁷⁸⁴ Fıkıhın alt bir dalı şeklinde, ilm-i hilaf olarak da adlandırılmaktadır. İctihat faaliyetlerinin yoğun olduğu ve taklidin henüz yaygınlaşmadığı ilk dönemlerde mukayeseli fıkıh, ihtilaf tabiriyle ifade edilmekteydi. Bu nedenle bu ilk dönemler, mukayeseli fıkıh anlamını da barındıran hilafıyyat ve reddiyeler dönemi olarak da anılmıştır.⁷⁸⁵

Fıkıhın fūrū' meselelerinin ortaya çıkışından itibaren mukayeseli fıkıhtan bahsetmek mümkündür. Buna bağlı olarak, sahabe döneminde bazı meselelerde alimler toplanarak bir sonuca varmaktaydılar. Sonraki dönemde, ortaya çıkan meselede doğru bir hükme ulaşmak için mezhebin fakihleri, kendi mezheplerindeki görüşü savunmak suretiyle mukayeseli fıkıhın gelişimini sürdürmüşlerdir. Fetihler yoluyla farklı coğrafyalara dağılan sahabelerin etkisiyle başlayan fıkhi çalışmalar, karşılaşılan meselelerde farklı görüşlerin de ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁷⁸⁶ Nitekim, sahabelerin gözetiminde yetişen fakihler, aynı meselelerde farklı sonuçlara varmaktaydı. Müçtehit imamlar zamanında, sahabe ve tabiin fetvalarının yanı sıra müçtehit imamların görüşleri ve fetvaları da fıkhi birikime eklenmiş, gerçekleşen ilmi yolculuklarla birlikte, görüşlerin delilleri, usul yönüyle dayandıkları ilkeler ve hüküm çıkarma yöntemleri daha ayrıntılı araştırılmış, bu alanda yazılan eserler ve bütün bu çalışmalar mukayeseli fıkıhın gelişimine katkı sunmuştur.

Mukayeseli fıkıh bağlamında İmam Malik'in *el-Muvatta*, İmam Şafii'nin *el-Üm*, İmam Muhammed'in *es-Siyerü'l-Kebir*, el-Mervezi'nin *Kitabu İhtilafu'l-Fukaha*, et-Taberi'nin *İhtilafu'l-Fukaha* ve et-Tahavi'nin *İhtilafu'l-Fukaha'sı*,⁷⁸⁷ bu alanda telif edilen eserlerin önde gelenleridir.

783Özen, Şükrü, "Hilaf", *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 528.

784Abdu, Semire, "Menhecü'l-Mukareneti'l-Fıkhiyye inde İbn Abdilber min Hilali Kitabihî'l-İstizkar", *Cami'atu Hac liNadr; Külliyyetü'l-'Ulumi'l-İctimayye ve'l-'Ulumi'l-İslamiyye, Kısmu's-Şeria*, Doktora Tezi, 2009-2010, s. 41.

785Özen, "Hilaf", XVII, 533.

786Abdu, *Menhecü'l-Mukareneti'l-Fıkhiyye*, s. 53.

787Abdu, *Menhecü'l-Mukareneti'l-Fıkhiyye*, s. 68-72; Özen, "Hilaf", XVII, 532.

İbn Abdilberr'in *el-İstizkar*'ı da, mukayeseli fıkıh açısından zengin içerikle oluşturulmuş bir eserdir. İbn Hazm, çağdaşı olan ve kendisinden bazı konularda istifade ettiği İbn Abdilberr'in hilaf ilmine vukûfuyeti hakkında, karşılaştığı hilaf ilmi alimleri içerisinden, selevin yolunu takip edip onların niteliklerini taşıyan bir alim olduğunu vurgulamaktadır.⁷⁸⁸

İbn Abdilberr, *el-İstizkar* adlı eserinde, bir meselede sonuca ulaşmak için, ihtilafa konu olan mesele iyice araştırarak, mesele hakkında meşhur fakihlerin görüşleri ele alır. Ayrıca mesele hakkındaki hadisleri araştırır, sahabe ve tabiinden gelen rivayetleri, taassuba kapılmadan, doğru olan görüşü destekleyip yanlış olan görüşü de eleştirerek değerlendirir. Görüşler içerisinde düzeltilmesi gerekenleri düzelten İbn Abdilberr, tercihlerinde bazı hususlarda cumhurun görüşüne uygun hareket eder.

Nikahta mehir meselesinde, alimlerin mutabık olduğu hususları zikrettikten sonra, mevcut ihtilafları konu başlıkları altında değerlendirmektedir. Örneğin, mehrin asgari miktarı hakkında oluşan alimlerin ihtilafı; nikah akdinin hibe ile oluşturulması hususundaki ihtilaf; Kur'an eğitiminin mehir sayılıp sayılmadığı hususundaki ihtilaf; mehir belirlemeden ve birleşme olmadan kocası ölen kadının mehri hususunda ihtilaf; genç kızı hediye karşılığı evlendiren veli hakkında oluşan ihtilaf; fakir oğlunu evlendiren velinin nikahta mehir sorumluluğu hakkındaki ihtilaf gibi meseleleri etraflıca araştırıp çözüme kavuşturmaktadır.⁷⁸⁹

İbn Abdilberr'in fıkhi birikimini sonraki nesillere aktarma çabasının bir ürünü olan *el-İstizkar*, onun fıkıh ilminin yanında mukayeseli fıkha yönelik ehliyetini de açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Takip ettiği usul yönünden Malikî mezhebi fakihî olarak anılan İbn Abdilberr, fıkhi meseleleri taassuptan uzak, tarafsız yaklaşımla ele aldığından, kimi zaman kendi mezhebine muhalif olan bir görüşü öne sürmüş, kimi zaman da diğer fıkhi ekollerin görüşlerini tercih etmiştir. Bu durum kendisinin müçtehit konumunda olduğunun işaretidir. Zira onun taklidi reddeden, fikri donukluktan öte özgür düşünce yapısı nedeniyle fıkıh, hadis ve içtihatla müceddid kabul edenler dahi bulunmaktadır.⁷⁹⁰ Uzun bir süre Sahnun'un *el-Müdevvene*'sini takip eden Endülüs Malikî fikhini canlandırmak ve içtihat kapısını açık tutmak için çaba sarf eden İbn Abdilberr, bir mezhebi taklid etmekten ziyade, fıkhi tercihlerde ve içtihatlarda bulunan bir fakih olmuştur.

⁷⁸⁸İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b Said, *el-İhkam fî Usulî'l-Ahkam*, tahkik Ahmed Muhammed Şakir, Daru'l-Afakî'l-Cedide, Beyrut, ty, s. 102.

⁷⁸⁹Meselelerin tahlili için bakınız İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVI, 66-124.

⁷⁹⁰El-Hacvi, *el-Fikrû's-Sami*, IV, 49.

Eserlerinde, doğruya ulaşma gayretiyle delilleri nasıl irdelediği, kime ait olduğuna çok fazla önem vermeden doğru görüşü tercih ettiği ve yanlış olanı da eleştirdiği açıkça görülmektedir.

Müçtehit konumda bulunması sebebiyle, mensubu olduğu Malikî mezhebi dahil, diğer mezheplerin imamlarına muhalefet eden İbn Abdilberr'in, muhalefet ettiği bazı meselelere aşağıda değinelim.

3.8.1. Malikî Mezhebine Muhalefet Ettiği Bazı Fıkî Meseleler

Malikî mezhebine mensup olmasının yanında, İbn Abdilberr'i sahip olduğu bazı görüşleri nedeniyle Şafii tabakalarında zikredenler olmuştur.⁷⁹¹ Bunun nedeni Malikî mezhebinin bazı görüşlerini eleştirip, farklı görüşler ileri sürmesidir. Ancak bu durum onun Malikî bir alim olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

İbn Abdilberr'in mensubu olduğu Malikî mezhebine muhalefet ettiği meselelerin bazıları şunlardır:

- Medine'yi Mekke'den efdal kabul eden görüşe karşı çıkan İbn Abdilberr, Mekke'nin daha faziletli olduğu görüşünü savunmuştur. İbn Abdilberr, görüşünü desteklemek için Kabe'de eda edilen namazların Mescid-i Nebevi'de eda edilenlerden faziletli olduğunu ifade eden Hz. Peygamber'in hadisini⁷⁹² delil göstermektedir. İbn Abdilberr'e göre, fazilet konusu ancak nasslarla belirlenir, bu hususta içtihat yapılamaz. Açıkça görülmektedir ki, hakkında varid olan nasslar ışığında Mekke, Medine'den daha faziletlidir. Bu meselede bir taklitten söz edilmesi durumunda ise, sahabe sözlerine uyulması gerektiğini ifade eden İbn Abdilberr, bu konuda da bazı nakillerde bulunmaktadır.⁷⁹³
- Münferit olarak farz namazı kılan kimsenin, henüz vakit çıkmadan cemaatle o vaktin farzını eda edenlerle birlikte tekrar bu farzı kılıp kılmayacağı meselesinde, İbn Abdilberr bu kimsenin farzı tekrar kılabilceği görüşünü savunmaktadır. İbn Abdilberr, mezhepte meşhur olan İmam Malik'in "münferit kılınan farz, vakit içinde cemaatle iade edilemez" sözünü eleştirmektedir. İmam Malik'e göre, akşam namazı

⁷⁹¹Ez-Zehebi, *Siyeru Alami'n-Nübelâ*, s. 4273.

⁷⁹²İbn Ma'ce, *Sünen*, II, 412.

⁷⁹³Mesele hakkında İbn Abdilberr'in naklettiği rivayetler için bakınız İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, VII, 226-232.

iade edilirse, gündüz ve gece nafileleri çift rekatlı olduğundan, ilk namaz çift rekatlı hale gelir, bu da caiz olmaz.⁷⁹⁴ İbn Abdilberr, böyle bir durumda akşam namazının çift rekatlı bir namaza dönüşmeyeceğini ifade etmiştir.⁷⁹⁵

- İbn Abdilberr, Savaşta öldürülen gayr-ı müslimin eşyasının, onu öldürene ait olması hakkında İmam Malik'in görüşünün eksik olduğunu ifade etmektedir. Nitekim İmam Malik, bu hususta gelen hadisin Huneyn'de söylendiğini ifade etmekten, İbn Abdilberr'e göre, bu hükmü içeren hadis Huneyn'den önce Bedir'de ve diğer savaşlarda verilmiştir.⁷⁹⁶

3.8.2. Şafii Mezhebine Muhalefet Ettiği Bazı Meseleler

İbn Abdilberr, mensubu olduğu mezhebi dışında, İmam Şafii'nin ilmine de saygı duymuş ve görüşlerini tercih etmiştir. Endülüs dışında, doğuya yapılan ilmi seferler neticesine, Maliki mezhebi dışındaki mezheplerin görüşlerine yönelim olmuş ve Maliki mezhebi dışında bazı mezheplerin görüşleri Endülüs'te kabul edilebilir olmuştur. Kendisi Endülüs dışına yolculukta bulunmamış olsa da, İbn Abdilberr, doğu-batı arasındaki bu ilmi sirkülasyondan nasibini almıştır. Bazı meselelerde İmam Şafii'ye uymuş olan İbn Abdilberr, kendi usul anlayışına uygun olmayan Şafii mezhebine ait görüşleri eleştirmiş, kendi usul bilgisine uygun görüşleri tercih etmiştir. Bu ihtilaflara örnek olması açısından şu meseleleri örnek gösterebiliriz:

- İmam Şafii'nin tahiyyattan sonra salavat okunmasını farz olarak görmesini eleştiren İbn Abdilberr, bu meselede var olan görüşleri belirttikten sonra, farz olan hususların, hakkında çelişen delillerin veya ona muhalif icmanın bulunmaması durumunda sabit olabileceğini ifade etmiştir. İbn Abdilberr'e göre, bu meselede çelişen deliller ve muhalif icma bulunduğundan, Şafiilerin meseledeki delillerini zayıf görmektedir. İbn Abdilberr, namazda salavat getirmeyi farz olarak görmese de, onu terk etmeyi de hoş karşılamamıştır.⁷⁹⁷
- İmam Şafii, faiz konusunda, maden ve altının karşılıklı satımıyla ilgili nakledilen ve altına karşılık altın olması gerektiğini bildiren rivayette

⁷⁹⁴Et-Tenuhi, Sahnun b. Said, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, I, 179.

⁷⁹⁵İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, V, 360.

⁷⁹⁶İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XIV, 142.

⁷⁹⁷İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, VI, 261.

Verdan er-Rumi, İbn. Ömer’e: “Ben ziynet eşyalarını şekillendirip satıyorum. Bunu yaparken fiyata ücretimi ve el emeğimi de katıyorum “ dedi. İbn Ömer de: “Altına karşılık altın olacak, ikisinin arasında fazlalık olmaz. Bu arkadaşımızın bize ahdi, bizim de size ahdimizdir”,⁷⁹⁸ demiştir. İmam Şafii, burada geçen arkadaşımızdan kastın Hz. Ömer olduğunu, Mücahid’in İbn Ömer’den naklettiği rivayette geçen “bu Peygamberimizin ahdidir” sözünün ise yanlış olduğunu ifade etmektedir.⁷⁹⁹

- İbn Abdilberr, mesele hakkındaki nakilleri aktardıktan sonra, İmam Şafii’nin bu görüşünün kendisine göre doğru olmadığını ifade etmiştir. Nitekim İbn Uyeyne’nin “arkadaşımız” sözü mücmeldir ve büyük olasılıkla Hz. Peygamber’i ifade etmektedir. Diğer ihtimal ise Hz. Ömer’dir. İbn Abdilberr ayrıca, Mücahid’in İbn Ömer’den naklettiği rivayette, “bu Peygamberimizin ahdidir” ifadesinin geçtiğini ve Verdan er-Rumi’nin de bu rivayeti mücmel olarak aktardığını, zikretmektedir. İbn Abdilberr’e göre, bu İmam Şafii’nin hadis rivayetine dayalı bir çıkarımdır ve her insan hata yapabilir.⁸⁰⁰
- Şafii alim el-Müzeni’nin İmam Şafii’den rivayet ettiği, ric’i talakla eşini boşayan kimsenin, eşine dönüş maksadıyla cinsel temasta bulunması halinde, kadının mehr-i misil hak edeceği görüşünü⁸⁰¹ güçlü bir görüş olarak görmemiştir. İbn Abdilberr, bu meselede İmam Şafii dışında kadına mehr-i misil verilmesini kimsenin şart koşmadığını ifade etmektedir. Nitekim böyle bir dönüşte, taraflar adına evlilik hükmü devam eder ve birbirlerine mirasçı olurlar. İbn Abdilberr, bu geri dönüş ile evlilik hükmü devam ettiği için, kadına mehr-i misil gerekmeyeceğini vurgulamaktadır.⁸⁰²
- Zekatın vaktinden önce verilebileceği görüşünde olan İmam Şafii, Hz. Peygamber’in (sav) vakti gelmeden genç bir deve zekat talebinde bulunduğu, genç devesi alınan kişiye, devesinin yerine bir deve

⁷⁹⁸Şafii, *er-Risale*, s. 277.

⁷⁹⁹Şafii, *er-Risale*, s. 277; el-Beyhaki, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin, *Marifetü’s-Sünen ve’l-Asar*, Daru’l-Va’y, Kahire, 1991, VIII, 38; es-Sübki, *Tekmile*, X, 65; İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XIX, 205; *et-Temhid*, II, 247.

⁸⁰⁰İbn Abdilberr, *et-Temhid*, II, 247; *el-İstizkar*, XIX, 205.

⁸⁰¹Şafii, *el-Ümm*, s. 1078.

⁸⁰²İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVIII, 61-62.

verilmesini emrettiği hadisi⁸⁰³ delil göstermiştir.⁸⁰⁴ İbn Abdilberr, mesele hakkındaki bu rivayetleri aktardıktan sonra, ödünç alınmış deve yerine yapılan iadeyi, zekatın zamanından önce de geçerli olduğu hususuna delil olarak kullanan İmam Şafii'yi,⁸⁰⁵ bu rivayetin zekatın vaktinden önce verilebilmesi lehine hiçbir delil oluşturmadığı gerekçesiyle eleştirmektedir.⁸⁰⁶

3.8.3. Hanefi Mezhebine Muhalefet Ettiği Bazı Meseleler

İbn Abdilberr, Ebu Hanife'yi müçtehit bir fakih kabul ederek görüşlerine itibar etmiştir. Bununla birlikte, diğer mezheplerde olduğu gibi, Hanefilere karşı da bazı meselelerde farklı görüşleri tercih etmektedir. İbn Abdilberr'in Hanefilere muhalefet ettiği meselelerden bazıları şunlardır:

- Alış-veriş hukukunda, hurma ağaçlarının ve diğer meyve veren ağaçların satımı meselesinde, Hanefilere göre, müşteri meyveleri de alacağını belirtmemişse, hazırdaki meyveler satıcının malıdır. Mevcut meyvelerin toplatılması da satıcının sorumluluğundadır. Satıcının meyveleri bozulmaya yüz tutacak şekilde bırakması da caiz değildir. Eğer satıcı bunu şart koşmuş ise, satış fasit olur.⁸⁰⁷ Hanefilere ait bu görüşleri nakleden İbn Abdilberr, Kufelileri kıyasa dayanarak sünnete muhalif davrandıkları gerekçesiyle eleştirmektedir. Nitekim bu konuda Hz. Peygamber (sav), meyvesi müşteriye ait olmak kaydıyla yapılan satışın geçerli olduğunu⁸⁰⁸ ifade buyurmuştur. Bir meselede nassın bulunduğu durumda kıyas yapılmaz,⁸⁰⁹ o meselede mevcut nassa göre hareket edilir.⁸¹⁰
- İbn Abdilberr, nassın bulunduğu yerde kıyas yaptıkları gerekçesiyle Hanefileri eleştirmiştir. Buna bağlı olarak, iflas hususunda, alacaklının iflas edende mal bulması durumunda onu almaya hakkı olduğunu

803Müslim, *Sahih*, III, 1224; Malik b. Enes, *Muvatta'*, s. 680.

804Şafii, *er-Risale*, s. 544.

805Şafii, Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, Beytü'l-Efkari'd-Devle, Riyad, ty., s. 240.

806İbn Abdilberr, *et-Temhid*, IV, 61; *el-İstizkar*, XXI, 45.

807İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XIX, 85-86.

808Malik b. Enes, *Muvatta'*, 617.

809es-Serahsi, *Kitabu'l-Mebsut*, Daru'l-Marife, Beyrut, ty, VII, 39-40; et-Tahavi, *Muhtasaru't-Tahavi*, s. 179.

810İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XIX, 85-86.

bildiren⁸¹¹ hadisi aktaran İbn Abdilberr, bu hadisin Hicaz ve Basra ehlinden güvenilir ravilerin aktardığı sahih bir hadis olduğunu belirtir. Hanefilerin, kıyası nassa önceledikleri gerekçesiyle bu hadisi kabul etmediklerini, bu nedenle de eleştirildiklerini ifade eden İbn Abdilberr, Hanefilerin, hakkında dayanak gösterecekleri bir ayet veya hadis olmadığı halde, hadisi terk ederek kıyası kullandıklarını vurgulamıştır.⁸¹² Halbuki kıyas, nassın bulunmadığı yerde dayanak olarak alınabilir.⁸¹³

- Hanefiler, Lian konusunda, kocanın eşi hakkında zina iddiası ve buna bağlı yemin etmesiyle, kadının ikrarı olmadan ve aleyhine başka bir delil de bulunmadığı durumda, kadına had cezası uygulanmaması gerektiği görüşündedir.⁸¹⁴ İbn Abdilberr, Hanefileri, başka bir delil olmadan, adamın yeminini yeterli bulmayıp bu duruma şüpheyile yaklaştıkları ve bu nedenle kadına gerekli had cezasını düşürdükleri gerekçesiyle, eleştirmektedir.
- Bazı Hanefiler, “*Müslümanın kanı, üç şey dışında helal olmaz; zina eden evli, diyete karşılık kısas ve dini terk ederek cemaatten ayrılan kimse.*”⁸¹⁵ hadisine dayanarak, mülaaneden kaçınan kadının, bu üç şey dışında kaldığını ifade etmişlerdir.⁸¹⁶ İbn Abdilberr’e göre, Hanefiler, lian yemininden kaçınma hususunda, diğer haklarda dayanmış oldukları asla muhalif davranmaktadır. Hanefiler hadlerin kıyas yoluyla uygulanmayacağını düşüncesiyle⁸¹⁷ kocasının zina isnat ettiği kadına, mülaaneden uzak durması halinde had cezasının uygulanamayacağını savunmuşlardır.

811Müslim, *Sahih*, III, 1193.

812İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XXI, 24.

813Eş-Şeybani, Muhammed b. Hasan, *Kitabu'l-Hucce ala Ehli'l-Medine*, Alemü'l-Kütüb, Beyrut, ty., II, 714-725; et-Tahavi, Ebu Cafer Ahme b. Muhammed b. Seleme, *Muhtasaru't-Tahavi*, İhyau'l-Mearifi'n-Numaniyye, Mısır, ty. s. 95; İbnü'l-Hümam, *Fethu'l-Kadir li'l-Acizi'l-Fakir*, IV, 282.

814et-Tahavi, *Muhtasaru't-Tahavi*, s. 215.

815Ebu Davud, *Sünen*, s. 492.

816İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer, *Haşiyetu Reddü'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 2000, VIII, 8; eş-Şeybani, Muhammed b. Hasan, *el-Cami'u's-Sağir*, İdaretü'l-Kur'an, Karaçi, 1990, s. 388; et-Tahavi, *Muhtasaru't-Tahavi*, s. 215;

817İbn Abdilberr, *el-İstizkar*, XVII, 211.

SONUÇ

İslam'ın farklı kıtalara yayılması için gerçekleştirilen fetihler sonucunda, Ebdülüs Emevi Devletinin kurulduğu coğrafyada, ilmi yolculuklar ve çalışmaların da katkısıyla pek çok İslam alimi yetişmiştir. İslami ilimlerin, kültür ve medeniyetin parçası olan alimlerden birisi de İbn Abdilberr en-Nemeri'dir. İbn Abdilberr'in hayatı, ilmi birikimi ve Maliki mezhebindeki yerini konu aldığımız bu çalışmada, onun yaşadığı döneme kadar olan İslami ilimleri bir miras gibi alarak, kendisinden sonraki nesillere aktardığına şahit olduk. Gerek ders aldığı hocalarının Maliki mezhebinde ilk nesillerle olan bağlantısı, gerekse yetiştirdiği öğrenciler; İbn Abdilberr'in Maliki mezhebi çatısı altında fıkha dair kapsamlı çalışmaları; hadis ilmindeki konumu ve hadis ilmine dair eserleri; ayrıca edebiyat, ahlak gibi diğer alanlarda kaleme aldığı eserleri, onun İslam alimleri arasında hatırı sayılır bir konumda anılmasına olanak sağlamıştır.

Endülüs'ün başkenti Kurtuba'da dünyaya gelen ve eğitimine burada başlayan İbn Abdilberr, ortaya çıkan iç karışıklıklar nedeniyle, Kurtuba'dan ayrılarak, Endülü'ün farklı şehirlerine geçmiş ve ilmi faaliyetlerini gittiği her bölgede devam ettirmiştir. Endülüs'te yaygın olan, doğu İslam beldelerine (Mısır-Hicaz-Bağdat) ilmi yolculuklarda bulunma faaliyetlerine katılmayan İbn Abdilberr'in çalışmaları, Endülüs içerisinde kalarak devam etmiş, ancak doğunun ilim mirasını getiren hocaları ve çağdaşları vasıtasıyla İbn Abdilberr hadis usulü, fıkıh usulü, mesail, mukayeseli fıkıh alanlarına da vakıf olmuştur.

Görüş beyan ederken tercihte bulunduğu görüşlerin Şafii mezhebinin ve Zahirî düşüncenin ürünü olduğu gerekçesiyle nadir olarak bu mezheplere mensubiyetle anılmış olsa da, eserlerinde gördüğümüz kadarıyla, uygulamış olduğu usul, Medine amelini deliller arasında zikretmesi ve uygulaması, sedd-i zera'i' ilkesini delil alması, istihsan ve kıyası delil alma usulü, Maliki mezhebine dair eserler telif etmesi, kullandığı ıstılahların mezhepte bilinen kavramlar olması gibi etkenler İbn Abdilberr'in Maliki mezhebine mensup bir fakih olduğuna işaret etmektedir.

Fıkıh alimi olmanın yanında, yetkin bir hadis alimi olarak da bilinen İbn Abdilberr, bu alanlarda, hadislerden fıkhi hüküm çıkarma, fıkıh alimlerinin görüşlerini mukayese etme gibi gayeleri içeren et-Temhid ve el-İstizkar adlı eserleri kaleme almıştır. Ayrıca el-Kafi isimli eserinde Maliki mezhebinde fetvaya esas olan görüşleri derlemiş olan İbn Abdilberr, Maliki mezhebine mensup fakihlerin görüşleri arasında tercihte bulunarak, mezhepte müçtehit bir konumda olduğunu anlamımıza yardımcı

olmuştur.

İslam'ın asli kaynaklarından sonra gelen delilleri arasında sahabe sözlerini delil olarak kabul eden İbn Abdilberr, sahabe kiramın sonraki nesillerden daha fazileti olduğunu, ancak sahabelerin birbirleri arasında fazilet açısından bazı bireysel farklılıkların olduğunu ifade etmiştir. İbn Abdilberr, raşid halifelerin uygulama sırasının aynı zamanda fazilet sıralaması olduğunu da söylemektedir.

Endülüs'te İmam Malik'in öğrencilerinin varlığı, mezhebin buralarda yaygınlaşmasında etkili olmuş, Muvatta'nın yayılıp üzerinde şerh çalışmaları yapılmasına neden olmuştur. Endülüs ile doğu İslam beldeleri arasındaki ilmi seferler, bazı sosyal ve siyasal dinamikler de Malikiliğin Endülüs'te yayılmasında etkili olmuştur. İmam Malik'in öğrencilerinin görüşleri Endülüs coğrafyasında iyice yer edindikten sonra, artan telif ve tedvin faaliyetlerinde alimlerin içtihat yapmaktan öte, taklide doğru bir yönelimlerinin olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte, asli kaynaklara dönme ve içtihat kapısını açık tutma çalışmaları da devam etmiştir.

Endülüslü alimler arasında, meşhur görüşe göre amel etme yerine, zayıf görüşle amel etme ve bunu fıkhi istidlal metodu arasına dahil etme olarak anılan "ma cera bihi'l-amel" sonucu, İbnü'l-Kasım'ın görüşlerine muhalif tercihlerde bulunulmuştur. İmam Malik'in ticari davalarda bir şahitle ve yeminiyle hüküm vermenin geçerliliği hususunda, Medine ve Mısır bölgelerinde racih olan görüşüne karşılık, Endülüs'te geçerli şartlara sahip iki şahidin varlığı şart koşulmuştur. Bu uygulama, fıkhi hayata uyarlama ve insanların ihtiyaçlarına uygun hükümler bulma çabasının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. İbn Abdilberr, taklidi eleştiren ve içtihat yapan bir alim olması nedeniyle, çok sık olmamakla birlikte bu ilke çerçevesinde bazı görüş ve tercihlerde bulunmuştur.

İbn Abdilberr, Endülüs içerisinde seyahat ettiği bazı şehirlerde idarecilerin saygısının kazanarak, övgülerine layık görülmüştür. Kendisinden istifade etmek isteyen yöneticiler onun ilmi meclislerinde bulunmuşlardır. İbn Abdilberr, sahip olduğu fıkhi birikim ve içtihat melekeleri nedeniyle kadılık görevlerine getirilmiş ve farklı şehirlerde kendisine tevdi edilen bu görevleri yerine getirmiştir.

Eserlerinde fıkıh usulüne dair değerlendirmeleri ve bulunduğu atıflar, onun fıkıh usulü alanında İmam Şafii'den ve er-Risale adlı eserinden istifade ettiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, İmam Şafii'nin kullanmadığı Medine ameli ve sedd-i zera'i delillerini kullanmaktadır.

Endülüs'te Maliki fıkının gelişimi genellikle Sahnun b. Said'in el-

Müdevvene'si etrafında kümelenmiş, el-Müdevvene üzerine yapılan şerh çalışmalarıyla sınırlı kalmıştır. İbn Abdilberr, Endülüs fikhını canlandırmak ve içtihat kültürünü devam ettirmek için çaba sarf etmiştir. Yaptığı ilmi çalışmalar ve telif ettiği eserlerden anlaşıldığı gibi, İbn Abdilberr, bir mezhebe mensup olmak ve yalnızca onu taklit etmekten öte, fıkhi içtihatlarda bulunarak farklı görüşler de benimseyen yetkin bir müçtehit olma vasfına sahip olmuştur.

İbn Abdilberr, fıkhi altyapısı güçlü bir fakih olması nedeniyle, müçtehit seviyesine ulaşmış, içtihadı azimle uygulamış ve teşvik etmiştir. Maliki mezhebine mensup müçtehit olmasının yanında, kendi düşüncesine uygun görmediği mezhebin bazı görüşleri eleştirmiştir. Bazı durumlarda da asli kaynaklara daha uygun bulduğu gerekçesiyle diğer mezheplerin görüşlerini tercih etmiştir. Hayatı boyunca ilmi ve fıkhi çalışmalarını devam ettirmiş, döneminde sosyal hayata etki eden alimlerden olmuştur. Dinin asli kaynaklarına sıkı sıkıya bağlı olan İbn Abdilberr, Maliki mezhebi başta olmak üzere, fıkıh alanında İslami ilimlere büyük katkılarda bulunmuş, etkisi günümüze kadar devam eden önemli İslam alimlerindendir.

KAYNAKÇA

- El-Abderi, Muhammed b. Yusuf b. Ebi el-Kasım. *et-Tac ve'l-İklilu li Muhtasari'l-Halil*. Beyrut : Daru'l-Fikr, 1398.
- Abdu, Semire. "Menhecü'l-Mukareneti'l-Fıkhiyye inde İbn Abdilber min Hilali Kitabihî'l-İstizkar". *Cami'atu Hac liNadr, Külliyyetü'l-'Ulumi'l-İctimayye ve'l-'Ulumi'l-İslamiyye, Kısmu's-Şeria*, Doktora Tezi, 2009-2010.
- Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turki. "Mukaddime", *Mevsu'atu Şüruhi'l-Muvatta li'l-İmam Malik b. Enes, et-Temhid ve'l-İstizkar li Ebi Ömer Yusuf b. Abdilber, el-Kabesu li Ebi Bekr Muhammed b. Abdullah İbnü'l-İzzet Maliki*. tahkik Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turki. Kahire, 2005.
- Abdulmu'ti Emin Kal'aci. "el-İstizkar el-Camiu li Mezahibi Fukahai'l-Emsar ve Ulemai'l-Aktar fima Tadammenehu'l-Muvatta min Me'ani'r-Re'yi ve'l-Asar ve Şerhi Zalike Kullihî bi'l-İcaz ve'l-İhtisar"- Mukaddime. Kahire: Daru'l-V'ayi, 1993.
- Adil Mürşid. "Mukaddime", *el-İstiab fi Marifeti'l-Ashab*. Umman: Daru'l-'Alam, 2002.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1999.
- Akşit, Cevat. *İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esasları*. İstanbul: Kültür Basın Yayın Birliği, ty.
- Alauddin, Ebu Hüseyin Ali b. Süleyman b. Ahmed. *İnsaf fi Marifeti'r-Racihi mine'l-Hilaf*. Beyrut, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1419.
- El-Alemi, Muhammed. *ed-Delilü't-Tarihi li Müellefati'l-Mezhebi'l-Maliki*. Mağrib: Merkezu'l-Buhusi ve'd-Dirasat fi Fıkhi'l-Maliki, 2012.
- Ali, Muhammed İbrahim. *Istilahatu'l-Mezhebi 'inde'l-Malikiyye*. BAE: Daru'l-Buhusi li'd-Dirasati'l-İslamiyye, 2000.
- Ali, Nureddin. *Endülü's Tarihi*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2010.
- Apaydın, H. Yunus. "İbn Hazm". İstanbul: DİA, 1999.
- "İctihad". İstanbul: DİA, 2000.
- "Kıyas". İstanbul: DİA, 2002.
- "Mütevâtir". Ankara: DİA, 2006.
- "Sahabi Kavli". Ankara: DİA, 2008.
- Aslan, Nâsi. "Kur'an ve Sünnete Göre Sanık ve Mahkum Hakları", *Kur'an ve Sünnete Göre Temel İnsan Hakları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.

- El-'Asri, Abdusselam. *Nazariyyetu'l-Ahzi bima Cera bihi'l-Amel fi'l-Mağribi fi İtari'l-Mezhebi'l-Maliki*. Mağrib: 1996.
- El-Ayni, *Umdetü'l-Kari fi Şerhi Sahihi'l-Buhari*, Mısır: Matbaatu'l-Muniriyye, ty.
- El-Bağdadi, Ebu Bekir Ahmed b. Ali Sabit b. Ahmed b. Mehdi el-Hatib. *el-Fakih ve'l-Mütefakkih*. Riyad: Daru İbn Cevzi, 1996.
- Bardakoğlu, Ali. "İstishab". İstanbul: *DİA*, 2001.
- El-Beyhaki, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin. *Marifetü's-Sünen ve'l-Asar*. Kahire: Daru'l-V'ayi, 1991.
- Sünenü'l-Kübra*. Dekken: Haydarabad, ty.
- Boynukalın, Ertuğrul. "Evzai ve Fıkhi Mezhebi". *Sakarya Üniv. İFD*, cilt 23, sayı 23, 2011.
- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğire. *Sahihu'l-Buhari*. Beyrut: Daru'l-Kalem, ty.
- El-Büceyrmi, Süleyman b. Muhammed b. Ömer. *el-Büceyrmi ala'l-Hatib*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Casim, Leys Suud. *İbn Abdilberr el-Endelüsi ve Cühuduh fi't-Tarih*. Kahire: Daru'l-Vefa, 1998.
- "İbn Abdilberr en-Nemeri". İstanbul: *DİA*, 1999.
- "Zahiretü'z-Ziyadat fi't-türea'i'l-İslami: Dirase tahliliyye tatbikiyye nin hilali kitabi'l-İsti'ab li İbn Abdilber el-Kurtubi". İslamabad: *Mecelletü'l-Cami'ati'l-İslamiyyeti'l-'Alemyye*, sayı 4, 1996-1997.
- El-Cessas, Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Razi. *Ahkamü'l-Kur'an*. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1992.
- El-Cidi, Ömer b. Abdülkerim. *Mebahis fi'l-Mezhebi'l-Maliki bi'l-Mağribi*. Rabat: Matbaatu'l-Marifi'l-Cedid, 1993.
- el-Örfu ve'l-Amel fi Mezhebi'l-Maliki*. Mağrib: Matbaatu Muhammediye, 1982.
- Cürcani, eş-Şerif Ali b. Muhammed. *Kitabu't-Tarifât*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- El-Cüveyni, Abdulmelik b. Abdullah b. Yusuf. *el-Burhan fi Usuli'l-Fıkh*. Kahire: Daru'l-Ensar, 1418.
- Çavuşoğlu, Ali Hakan. Irak Maliki Ekolü. İstanbul: *MÜSBE* Doktora Tezi, 2004.
- "Sahnun". İstanbul: *DİA*, 2008.
- "Şebtun", Ankara: *DİA*, 2010.
- "Yahya b. Yahya el-Leysi". Ankara: *DİA*, 2013

- Ed-Dabbi, Ahmed b. Yahya b. Ahmet b. ‘Uyeyne. *Buğyetü’l-Mültemis*. Kahire: Daru’l-Kitabi’l-’Arabi, 1967.
- Ed-Darekutni, Ali b. Ömer. *Sünenü’ d-Darekutni*. Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2004.
- Ed-Darimi, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. el-Fazl b. Behram. *Müsnedü’ d-Darimi*. Riyad: Daru’l-Muğni, 2000.
- Dönmez, İbrahim Kafi. “Amel-i Ehl-i Medine”. İstanbul: *DİA*, 1991.
- “Amel-i Fasi”. İstanbul: *DİA*, 1991.
- “İcma”. İstanbul: *DİA*, 2000.
- “Maslahat”. İstanbul: *DİA*, 2003.
- “Sedd-i Zera’i”. Ankara: *DİA*, 2009.
- “Şer-u Men Kablena”. Ankara: *DİA*, 2010.
- Ebu Davud, Süleyman b. Eş’as es-Sicistani. *Sünenü Ebi Davud*. Amman: Daru’l-Efkar, ty.
- Ebu Mulkin, Siracuddin Ebu Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed. *el-Bedrü’l-Münir fî Tahrici’l-Ahadis ve’l-Asari’l-Vakia*. Riyad: 2004.
- Ebu Naim, Ahmed b. Abdullah el-İsfahani. *Hilyetü’l-Evliya ve Tabakatu’l-Esfiya*. Kahire: Daru’l-Fikr, 1996.
- Ebu Zehra, Muhammed. *Tarihu’l-Mezahibi’l-İslamiyye*. Kahire: Daru’l-Fikri’l-’Arabiyyi, ty.
- Malik*. Kahire: Daru’l-Fikri’l-’Arabiyyi, 1952.
- Usulu’l-Fıkh*. Kahire: Daru’l-Fikri’l-’Arabiyyi, ty.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Ertürk, Mustafa. “Haber-i Vahid”. İstanbul: *DİA*, 1996.
- el-Feyyumi, Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Makkari. *Misbahu’l-Munir*. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1987.
- el-Gazzali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfa min ‘İlmi’l-Usul maeh Fevatihu’l-Rahmeviye*. Mısır: Matbaatu Emiriyetu, ty.
- Görgün, Tahsin. “İbn Habib es-Sülemi”. İstanbul: *DİA*, 1999.
- El-Herus, Mustafa. *El-Medresetü’l-Malikiyyetü’l-Endülüsiyye*. Mağrib. Vüzeratü’l-Evkaf ve’ş-Şuuni’l-İslamiyye, 1997.
- Hizmetli, Mustafa. *Endülüs’te Hisbe Teşkilatı*. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- el-Humeydi, Ebu Abdullah Muhammed b. Futuh b. Abdullah. *Cezvetü’l-Muktebes fi*

- Tarihi Ulemai'l-Endelüs.* tahkik Beşşar 'Avvad Ma'ruf-Muhammed Beşşar 'Avvad. Tunus: Daru'l-Ğaribi'l-İslami, 2008.
- El-Hüseyin, Abdulhadi Ahmed. "Mağrib ve Endülüs'e Hadis'in Girişi". çeviren Murat Gökalp. Elazığ: *Fırat Üni. İFD*, cilt 10, sayı 1, 2005.
- Irving, Thomas B. "İbnü'l-Faradi". İstanbul: *DİA*, 2020.
- İbn Abdilberr, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed el-Endelüsi. *Camiu Beyani'l-İlm ve Fadlihi.* neşreden Ebü'l-Eşbal ez-Züheyri. Riyad. Daru İbni'l-Cevzi, 1994.
- el-Ecvibetu'l-Müstev'ebe ani'l-Mesaili'l-Müsteğrebe min Sahihi'l-Buhari.* tahkik Ömer Selim-Abdulmun'im Selim. Kahire: Daru İbn Kayyim-Daru İbn Affan, 2005.
- Fethu'l-Ber fi't-Tertibi'l-Fıkhiyyi li Temhidi İbn Abdilber.* Riyad: Mecmaatu't-Tuhafi'n-Nefasi'd-Devliyye, 1996.
- İhtilafu Akvali Malik ve Ashabih.* tahkik Hamid Muhammed Lahme-Müyükluş Mervani. Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslami,, 2003.
- el-İnsaf fi ma beyne Ulemai'l-Müslimin.* Riyad: Usulu's-Selef, 1997.
- el-İntika' fi Fedaili'l-Eimmeti's-Selaseti'l-Fukahai.* Halep: Mektebetü'l-Matbu'ati'l-İslamiyye, 1997.
- el-İsti'ab fi Ma'rifeti'l-Ashab.* Daru'l-'Alam, 2002.
- el-İstizkar el-Camiu li Mezehibi Fukahai'l-Emsar ve 'Ulemai'l-Aktar fima Tadammenehu'l-Muvatta' min Me'ani'r-Re'yi ve'l-Asar ve Şerhi Zeliike Küllihi bi'l-İcaz ve'l-İhtisar.* Kahire: Daru'l-V'ayi, 1993.
- el-Kaфі fi Fıkhi Ehli'l-Medineti'l-Maliki.* Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1992.
- et-Tekassi li Hadisi'l-Muvatta' ve's-Şuyuhi'l-İmam Malik.* Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ty.
- et-Temhid lima fi'l-Muvatta' mine'l-Me'ani ve'l-Esanid.* tahkik Mustafa b. Ahmed el-'Allevi-Muhammed Abdulkebir el-Bekri. by, 1967.
- İbn Abidin, Muhammed Emin. *Reddü'l-Muhtar ale Dürri'l-Muhtar Şerhu Tenviru'l-Absar.* Riyad: Daru Aleml'i-Kütüb, 2003.
- Haşiyetu Reddü'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar.* Beyrut: Daru'l-Fikr, 2000.
- İbn Beşküval, Ebu'l-Kasım. *es-Sıla fi Tarihi Eimmeti'l-Endelüs ve Ulemaihim ve Muheddisihim ve Fukahaihim ve Udebaihim.* tahkik Beşşar 'Avvad Maruf. Tunus: Daru'l-Ğarbi'l-İslami, 2010.
- İbn Ebi Şeybe, Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed. *Musannef.* Beyrut: Daru'l-Kıble, ty.
- İbn Ferhun, İbrahim b. Ali b. Ebi'l-Kasım b. Muhammed. *ed-Dibacu'l-Müzheb fi*

- Marifeti Ayani Ulemai'l-Mezheb*. Medine: Daru't-Türasi'l-'Arabi, 1972.
- İbn Hacer el-Askalani. *Fethu'l-Bari bi Şerhi Sahihi'l-Buhari*. Kahire: Matbaatu's-Selefiyye, ty.
- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddime*. tahkik Abdullah Muhammed ed-Derviş. Dimaşk: Daru Ye'rib, 2004.
- İbn Hallikan, Ebu Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr. *Vefeyatü'l-A'yan*. Beyrut: Daru's-Sadr, 1978.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said el-Endelüsi. *Cemheretü Ensabi'l-'Arab*. tahkik Abdüsselam Muhammed Harun. Kahire: Daru'l-Mearif,, 1982.
- el-İhkam fi Usuli'l-Ahkam*. tahkik Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Daru'l-Afaki'l-Cedide, ty.
- el-Muhalla*. Mısır: Matbaatu'l-İmam, ty.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail. *el-Bidaye ve'n-Nihaye*. tahkik Me'mun Muhammed Said es-Sağirci. Beyrut: Daru İbn Kesir, 2010.
- İbn Kudame, Şemsüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed. *Şerhu'l-Kebir*. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-'Arabi, 1419.
- İbn Ma'ce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid. *Es-Sünen*. Beyrut: Daru Risaleti'l-'Alemyye, 2009.
- İbn Mahluf, Muhammed b. Muhammed. *Şeceretü'n-Nurü'z-Zekyye*. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-'Arabi, 2003.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisanu'l-'Arab*. Beyrut: Daru Sadr, ty.
- İbn Nüceym, Zeynüddin. *el-Bahru'r-Raik fi Şerhi Kenzi'd-Dekaik*. Beyrut: Daru'l-Marife, ty.
- İbnü'l-Faradi, Ebu Velid Abdullah Muhammed. *Tarihu Ulemai'l-Endülüüs*. Tunus: Daru'l-Ğarbi'l-İslami, 2008.
- İbnü'l-Hümmam, Kemaluddin Muhammed Abdulvahid es-Sivasi. *Şerhu Fethu'l-Kadir*. Beyrut: Daru'l-Fikr, ty.
- İbn Rüşd, Ebu Velid Muhammed b. Ahmed. *el-Beyan ve't-Tahsil ve'-Şerhu ve't-Tevcih ve't-Ta'lil li Mesaili'l-Müstahrece*. Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslami, 1988.
- Bidayetü'l-Müctehid*. Mısır: Matbaatu'l-İstikame, ty.
- İbn Rüşd el-Hafid, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*. Beyrut: Daru'l-Marifeti, 1982.
- El-İci, Abdurrahman b. Ahmed. *Şerhu'l- Adude ala Muhtasaru'l-Münteha'l-Usul*.

- Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- İltaş, Davut. *Fıkıh Usulünde Mütakellimin Yönteminin Delalet Anlayışı*. İstanbul: İSAM, 2011.
- İmadüddin, S. Muhammed. *Endülüs Siyasi Tarihi*. Ankara: Rehber Yayıncılık, 1990.
- El-İsnevi, Ebu Muhammed Cemalüddin Abdurrahim b. el-Hasan. *Nihayetü's-Sul fî Şerhi Minhaci'l-Usul*. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, ty.
- Kallek, Cengiz. "Esed b. Furat". İstanbul: *DİA*, 1996.
- Kandemir, M. Yaşar. "el-Muvatta". Ankara: *DİA*, 2020.
- El-Karafi, Şihabuddin Ebu Abbas Ahmed b. İdris. *Şerhu Tenkihi'l-Füsul*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 2004.
- Zahire. Beyrut: Daru'l-Ğarb, 1994.
- Kâsânî, Ebubekr b. Mes'ud. *Bedai'u's-Senai' fî Tertibi's-Şerai'*. Şerhu Matbu'atu'l-İlmiyye, ty.
- Kaya, Eyyüb Said. "Maliki Mezhebi". İstanbul: *DİA*, 2003.
- "Taklid". Ankara: *DİA*, 2010.
- Koca, Ferhat. *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Köksal-Dönmez, Asım Cüneyt-İbrahim Kafi. "Usul-i Fıkıh". İstanbul: *DİA*, 2012.
- Kurt, Ali Vasfi. *Endülüs'te Hadis ve İbn Arabi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.
- El-Kurtubi, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr. *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*. Riyad: Daru Aleml-i-Kütüb, 2003.
- Kam'u'l-Hırs bi'z-Zühd ve'l-Kanaat*. Tanta: Daru's-Sahabeti, 1989.
- El-Makkari, Ebu Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *El-Kavâid*. Rabat: Daru'l-Eman, 2012.
- El-Makkari, Şihabüddin Ahmed b. Muhammed. *Ezharü'r-Riyad fî Ahbari 'İyad*. tahkik Mustafa et
- Tuka-İbrahim el-Ebyari-Aldülhafız Şelbi. Kahire: Beytü'l-Mağrib, ty.
- Nefhu't-Tib min Ğusni'l-Endelelusi'r-Ratib*. Beyrut: Daru Sadr, 1968.
- Malik b. Enes. *El-Muvatta'*. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-'Arabi, 1985.
- Mesud, Muhammed Halid. "Endülüs İslam Hukuk Tarihi". çeviren Muhammed Tayyib Kılıç. *İSTEM*, cilt 7, sayı 14, 2009.
- El-Müzeni, Ebu İbrahim İsmail b. Yahya b. İsmail. *Muhtasaru'l-Müzeni*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- En-Nesai, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali. *Sünenü'n-Nesai*. Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 1417.

- En-Nesefi, Ebu Berekat Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. *Tefsiru'n-Nesefi*. S. Arabistan: Mektebetu Nezzar Mustafa el-Baz, ty.
- En-Nevevi, Ebu Zekeriya Muhyiddin Yahya b. Şeref. *Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*. Mısır: Matbaatu't-Tedamün, ty.
- En-Nisaburi, Ebu Hüseyin Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyri. *Sahih-i Müslim*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1991.
- Osman, Abduh Bekr. "İcmaatu İbn Abdilberr Diraseten Fıkhiyyeten Mukareneten". Kahire: *Cami'atu Kahire, Külliyyetu Daru's-Selam-Kısmu'ş-Şeri'ati'l-İslamiyye*, Y. Lisan Tezi, 2000.
- Osman, Mahmud Hamid. *el-Kamusu'l-Mübeyyen, fi Istilahatu'l-Usuliyyin*. Riyad: Daru'l-Zahim, 2000.
- El-Ömeri, Vemid b. Remzi. *el-Menhecü'l-Ferid fi'l-İctihad ve't-Taklid*. Umman: Daru'n-Nefais, 1999.
- Özdemir, Mehmet. *Endülüis*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.
- Endülüis Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Endülüis Müslümanları Kültür ve Medeniyet*. Ankara: TDV, Yayınları, 2012.
- Endülüis Müslümanları Siyasi Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Özen, Şükrü. "Hilaf". İstanbul: *DİA*, 1998.
- Özer, Salih. *Endülüslü İbn Battal ve Buhari Şerhi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2007.
- El-Pezdevi, Ebü'l-Usr Fahru'l-İslam. *Marifetu'l-Hiceci'ş-Şeri'iyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2000.
- Er-Razi, Muhammed b. Ömer el-Hüseyin. *el-Mahsul fi ilmi Usuli'l-Fıkh*. Müessesetü'r-Risale, ty.
- Er-Remeli, Muhammed b. Ebi Abbas Ahmed b. Hamza b. Şihabuddin. *Nihayetü'l-Muhtac ila Şerhi'l-Minhac*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003.
- Er-Resuni. Ma cera bihi'l-Amel fi'l-Fıkhı'l-Maliki, Kuveyt: *Mecelletü'l-Adl*, sayı 43, Recep h.1430.
- Es-Sa'libi, Muhammed b. el-Hasan el-Hacvi. *el-Fikrü's-Sami, fi Tarihi'l-Fıkhı'l-İslami*. Fas: Matba'atu'l-Belediyye, 1345.
- Es-Sallabi, Üsame Muhammed. *İhtiyaratu'l-Hafız İbn Abdilberr el-Kurtubi fi Fıkhı'l-Mu'amelat min Kitabeyhi et-Temhid ve'l-İstizkar ve Tatbikatun Mu'asire*. Beyrut: Daru İbn Hazm, 2011.
- Es-San'ani, Ebu Bekir Abdürrezzak b. Hemmam. *El-Musannef*. Beyrut: Mektebetü'l-İslami, 1983.

- Es-Semerkindi, Ebü'l-Leys, *Tuhfetü'l-Fukaha*, Dımaşk: Daru'l-Fıkr, ty.
- Es-Serahsi, Ebu Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed. *Kitabu'l-Mebsut*. Beyrut: Daru'l-Marife, ty.
- Es-Sercani, Rağıb. *Kissetu'l-Endelüs Mine'l-Fethi ile's-Sukuti*. Kahire: Müessesetu İkra, 2010.
- Es-Suyuti, Celaleddin Abdurrahman b. Abi Bekr b. Muhammed. *el-Havi li'l-Fetva*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Es-Sübki, Takıyyüddin Ali b. Abdilkafi b. Ali b. Temmam. *Tekmiletü'l-Mecmu Şerhi Mühezzeb*. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, ty.
- Şaban, Zekiyyüddin. *İslam Hukuk İlminin Esasları*. çeviren İbrahim Kafi Dönmez, Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Eş-Şafii, Muhammed b. İdris. *Er-Risale*. tahkik Ahmed Muhammed Şakir. Mısır: Matbaatu Mustafa el-Babi el-Halebi, ty.
- el-Ümm*. Riyad: Beytü'l-Efkari'd-Devle, ty.
- Eş-Şatıbi, Ebu İshak İbrahim b. Musa. *el-Muvafakat fi Usuli's-Şeri'at*. S. Arabistan: Vüzeratu's-Şuuni'l-İslamiyye ve'l-Evkaf ve'd-Davet ve'l-İrşad, ty.
- Eş-Şenterî, Ebu'l-Hüseyin Ali b. Bessam. *ez-Zahire fi Mehasini ehli'l-Cezire*. tahkik İhsan Abbas. Beyrut: Daru's-Sekafeti, 1997.
- Eş-Şeybani, Muhammed b. Hasan. *Kitabu'l-Hucce ala Ehli'l-Medine*. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, ty.
- el-Cami'u's-Sağir*. Karaçi: İdaretü'l-Kur'an, 1990.
- Eş-Şirbini, Muhammed b. Ahmed el-Hatib. *Muğni'l-Muhtac ila Ma'rifeti Meani'l-Elfaz*. Beyrut: Daru'l-Marife, 1997.
- Taberani, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb. *Mu'cemu'l-Kebir*. Kahire: Mektebu İbn Teymiyye, 1404.
- Et-Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir. *Cami'u'l-Beyan 'an Te'vili Ayi'l-Kur'an*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2000.
- Taftazani, Sa'duddin. *Risaleti'l-Hudud*. Kum: Daru'l-Kitabi'l-İslami, ty.
- Et-Tahavi, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. Seleme. *Muhtasaru't-Tahavi*. Mısır: İhyau'l-Mearifi'n-Numaniyye, ty.
- Et-Tenuhi, Sahnun b. Said. *El-Müdevvenetü'l-Kübra*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Türkan, Mustafa. "Mutezili Alimlere Göre Kıyasın Delil Değeri. Denizli: Pamukkale Üniv. İFD, cilt 1, ss. 69-84.

- Watt-Cacha, Motgomery-Pierre. *Endülüs Tarihi*. İstanbul: Küre Yayınları, 2012.
- Venşerisi, Ebu Abbas Ahmed b. Yahya. *El-Miyaru'l-Murib*. Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslami, 1981.
- Yaşaroğlu, Kamil. "İsa b. Dinar". İstanbul: *DİA*, 2000.
- el-Yehsubiyyi, el-Kadi Ebu'l-Fadl 'İyaz b. Musa. *Tertibü'l-Medarik ve Takribu'l-Mesalik li Marifeti Alami Mezhebi Malik*. Mağrib: Vüzeratü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, 1983.
- Yıldız, Rıfat. İbn Abdilberr ve Fıkhi Kişiliği. Diyarbakır: *Dicle Üni. SBE*, Doktora Tezi, 2015.
- Yılmaz, Osman. Endülüs Maliki Hukuk Geleneğinde Mezhep İçi İstidlal Yöntemi Olarak Ma Cera Bihi'l-Amel Kavramı. Sakarya: *Sakarya Üniv. SBE*, Y. Lisans Tezi, 2008.
- ez-Zehebi, Ebu Abdullah Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Kitabu Tezkiratü'l-Hüffaz*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.
- Siyeru Alami'n-Nubela*. Beyrut: Beytü'l-Efkari'd-Devliyye, 2004.
- Ez-Zerkeşi, Bedrüddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah. *Bahru'l-Muhit fi Usuli'l-Fikh*. Kuveyt: Daru's-Saffet, 1992.
- Zeydan, Abdülkerim. *el-Veciz fi Usuli'l-Fikh*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1990.